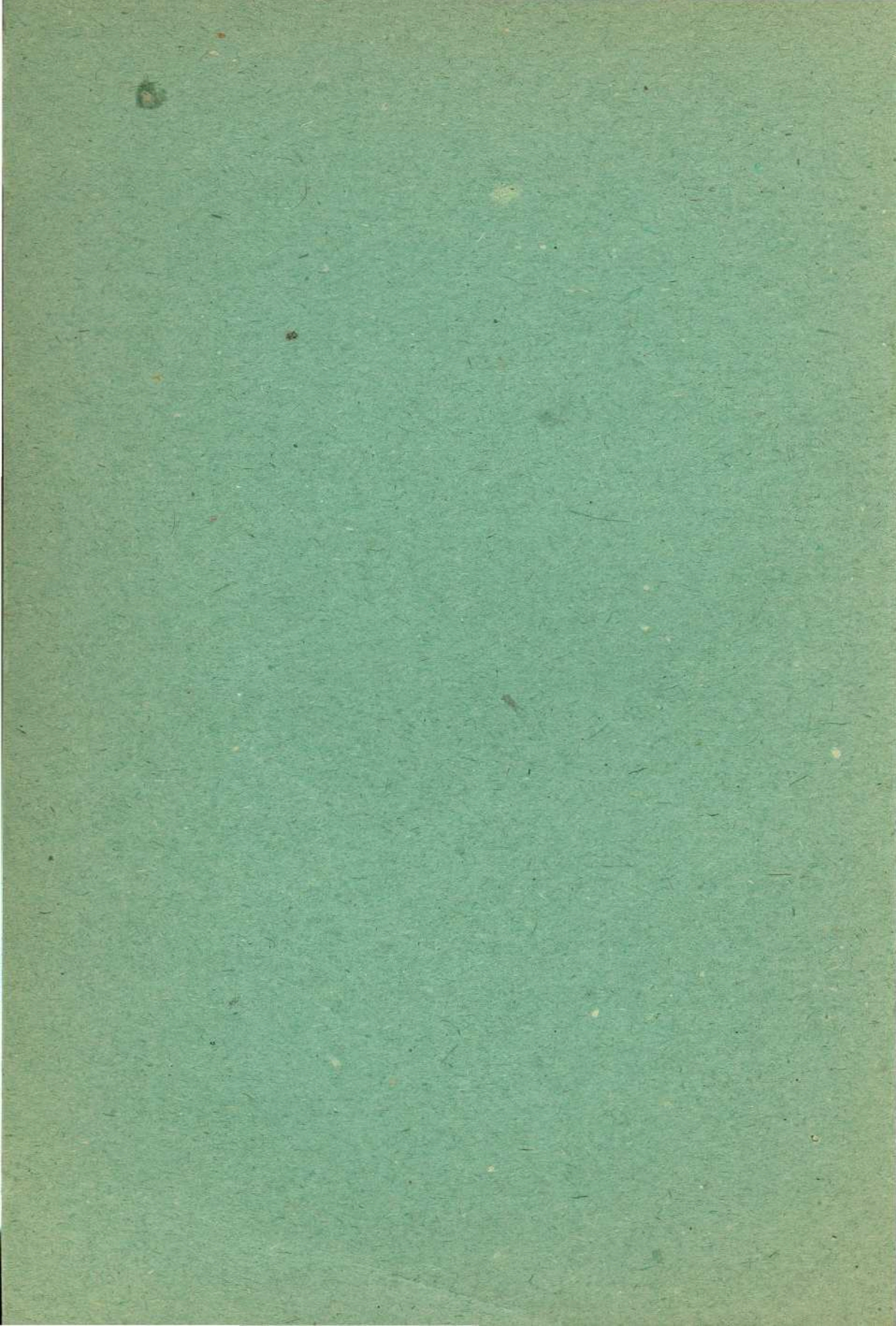

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

8

BUDAPEST

1983

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

8

BUDAPEST
1983

N É V T A N I É R T E S Í T Ő

A Névutató Munkaközösség időszakos kiadványa

Szerkesztik: Hajdú Mihály és Mező András (felelős szerkesztők)
valamint Ördög Ferenc és Pesti János (a szerkesztőbizottság tagjai)
Megjelenik a Janus Pannonius Tudományegyetem anyagi támogatásával

8. szám, Szerkesztésében közreműködött: Ördög Ferenc

T a r t a l o m j e g y z é k

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Szegfű László: Adalék félreértésből keletkezett helyneveink históriájához...	3
Reuter Camillo: Kézírtos térképeink helynévanyagának felhasználása...	7
Iván László: Vélekedések Kecel nevének eredetéről	18
Németh Zoltán: A Pozsony megyei Felsőszeli helynevei	22
Bognár András: A tanyanevekről	29
Hajdú Mihály: Kisebbségi településeink utcaneveiről	32
Szabó T. Ádám: Az utcanévadás felelőssége	50
Péter László: A Szóráth vezetéknev	51
Fülöp László: Női és asszonynevek XVI. századi levelekben	53
Csige Katalin: Adalékok Petőfi névadásához	59
Kovács Dániel: Az írói névadás néhány sajátossága Móricz műveiben	65
Papp Zsuzsanna: Felült Lackó...	72
J. Soltész Katalin: Macskanevek, 1982.	74
Viga Gyula: Gyümölcsnevek a Bükkalfjáról	79
MŰHELY	
Földi Ervin: A Hazafias Népfront helyi szervezeteinek bekapcsolása a földrajzi nevek hivatalos megállapításába	87
Ördög Ferenc: A „Bevezetés a személynévek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán	90
Máté József: Névutató a gimnáziumban	101
Orosz Béla: A névutató az általános iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában és az új tanterv	104
Farkas Ferenc: A jászszági tulajdonnevek gyűjtése és feldolgozása	109
Mizser Lajos: Névutató témájú szakdolgozatok a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában	113

SZEMLE

Nyelvészeti tanulmányok 1980. Szerkesztette és az előszót írta Teiszler Pál, Bukarest, 1980, 175 lap (Szabó T. Ádám)....	119
Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratos térképein A—Zs. (-er la-)	124
Timár György, 16. századi rovásadó összeírások a mai Baranya megye területéről, Pécs, 1976. (Reuter Camillo)	126
Vass Előd, Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai, Kalocsa, 1980. (Hajdú Mihály)	129
Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén (M.L.)	135
Lévai Béla, Józsa története a földrajzi nevek tükrében, Debrecen, 1981, 62 lap. (Udvari István)	136
Balatinác Jeromos és Csepely-Knorr András, Hat falu a közös úton, Pécs, 1972, 208 lap. (Reuter Camillo)	138
A.V. Szuperanszkaja — A.V. Szuszlova, Szovremennije russzkija familii, Moszkva, 1981, 176 lap. (Huszár Ágnes)	143
Dudovit Novák, K najstarsim dejinám slovenského jazyka, Bratislava, 1980, 352 lap. (Udvari István)	146
Voproszjú geografii, Red. Poszpelov, E.M. Moszkva, 1979. (Csige Katalin)	149

FIGYELŐ

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

ADALÉK FÉLREÉRTÉSŐL KELETKEZETT HELYNEVEINK HISTÓRIÁJÁHOZ

Földrajzi nevek számtalan névadási indíték alapján keletkezhetnek. Egy-egy földrajzi alakulat nevét véletlenszerűen, esetlegesen nyeri el a reá jellemző véges számú indítékok valamelyikének elhatároló és azonosító elnevezésként általánossá vált használata révén /Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Univ. Szegediensis, Acta Hist. 55: 7--14/. Valamennyi lehetőség közül a névadásban talán azt tekinthetjük a legritkább esetnek, ha félreértés szüli a helynevet. Ez első pillantásra hihetetlennek tűnhet, pedig -- vizsgálataink szerint -- ilyen névkeletkezéssel is számolhatunk. Példánk erre a Baja város alatt kanyargó Sugovica /Kamarás-Duna/ elnevezése.

Sokan ma is úgy tudják, hogy a folyó Sugó molnárlegény s kedvese, Vica tragikus szerelmének emlékére nyerte a Sugovica nevet. A szegény legény, akinek kitették a szűrét, s a gazdag hajósgazda leányának kettős öngyilkossággal végződő históriája azonban csak aitiologikus monda, amely a név eredeti jelentésének feledésbe merülése után keletkezett, hogy megmagyarázza az immár ismeretlen toponimát.

A valóság sokkal prózaibb. A Sugovica név délszláv eredetű, a šuga 'rüh' szó származéka. Valószínű szófejlődése: šugava voda 'rühes víz' > šugava > /kicsinyítővel/ šugavica > Sugovica. Am ha van elpuskázott névadás, akkor ez az a javából. Az említett folyószakasz ugyanis a névadás korában élővíz volt, amely számos fokkal, áteresszel csatlakozott a Duna főágához is. Ha tehát az elnevezés természeti indítékait szám-bavesszük, azt kell mondanunk, hogy a rüh azon kevésszámú indítékok egyike, amelyet eleve kizárhatunk. De megmagyarázható ez az elnevezés, ha figyelembe vesszük a névadás társadalmi indítékait az adott korban az említett helyen. Alapos okunk van ugyanis annak feltevésére, hogy a Sugovica nem a víz minőségéről alkotott véleményt tükrözteti, hanem olyan társadalmi problémák egyik eredője, amelyek lehetőséget teremtettek a korábbi elnevezés félreértésére.

A probléma gyökerét egy 15. századi oklevél /ZichyOkmt. VI, 198--209/ segít feltárni. A Baja közelében fekvő Szeremle határszomszédos birtokosai ugyanis ekkoriban perbe keveredtek, s ügyük tisztázása érdekében Garay nádor a kalocsai káptalan segédletével ismét bejáratta a vitatott területet. A határjárást a Vajas folyó és a Duna között ejtették meg. Kiindulópontjuk olyan helyen volt, ahol a Vajas három ágra szakad. Ezeket az ágakat Hwthyzoz, Vileti és Ruhuz nevekkel különíti el a beszámoló jelentés /uo. 199/. A peres terület északi oldalán egy, a bátai révet Bajával összekötő út futott, amelyen vissza lehetett érkezni az említett "háromágú torkolathoz", azaz a határjárás valahol Baja alatt lokalizálható kezdőpontjához.

A három folyóág elnevezése eléggé problematikus. A Hwthyzoz esetében 'hattyas'-ra vagy 'hodos'-ra /PAIS DEZSŐ, Hód-sziget: MNy. XXVII, 321--2/ gyanakodhatnánk, azonban valószínűbb, hogy a finnugor korból származtatható hat számnevünk és az urali korig visszavezethető jó 'folyó' szavunk összetételének melléknévképzős alakjával kell számolnunk ilyesféle jelentéssel: 'hat ágú folyó', 'hat ágra szakadt folyó'. Ebben az esetben talán egy olyan, kisebb kiemelkedések

alatt kanyargó folyószakaszcól van szó, amely magas vízállás esetén teljesen körül is fogta ezeket a dombocskákat. Feltevésünket igazolni látszik, hogy a korabeli oklevelek éppen itt említik az ún. Hothzygeth erdőt is. /ZichyOkmt. IV, 229, 280, 284, 286 stb./ A 'hat-jos' Vajas tehát olyan folyószakasz lehetett, amely kiszakadásától a Dunába torkollláig hat szigetcskéket fogott közre.

Még labilisabb a "Vileti" név megfejtési kísérlete. Ha azokból az okleveles adatokból indulunk ki, amelyek ekkortájt igen sok csatorna ásásáról, halastavak összekötéséről tudósítanak, feltételezhetjük, hogy talán ez esetben is kéttagú névvel van dolgunk, ti. a finnugor uj /Vi/ szó, illetve a hasonlóképp finnugorkori lesz ige egyik deverbális nomenképzővel képzett alakjának összetételével. Jelentése: 'új létű', 'újonnan keletkezett' lehetett. Tehát -- ha feltevésünk helytálló /és ebben egyáltalán nem vagyunk biztosak/ -- egy nem régen keletkezett, az eseményekhez képest a közelmúltban bevágódott /bevágott?/ folyómedret illethettek e névvel.

Lényegesen egyszerűbb a helyzet a harmadik -- és bizonyító eljárásunkban kiemelt fontosságú -- folyóág, a "Ruhuz" esetében. Ennek neve a roh töre vezethető vissza, amely ma már kihaltnak tekinthető szavunk, jelentése: 'barnásvörös', 'feketésvörös', 'sötét', 'feketés'. Eredetileg lovak színének meghatározására szolgált, de mivel már igen korán -- adatolhatóan a XII. századtól -- személynévként is előfordult, szükségét érezhették a fő- és melléknévi változat megkülönböztetésének. Így jöhetett létre a rohos /korabeli írással: ruhuz/ alak. Ma talán így nevezhetnénk ezt a folyóágot: Fekete-Vajas. Hogy mégsem tesszük, annak nyomós történeti oka van.

A török kiűzése után az udvar, amely ezt a területet is "terra neoaquisita"-nak tekintette, délszláv--dalmata népesítést - sokácokat és bunyevácokat - telepített ide. A harcos, határvédelmi szempontból sem elhanyagolható erőt képviselő népet nem kívánták azonnal jobbágysorba süllyeszteni, ezért Baját 1696. december 24-én a szabadalmazott kamarai mezővárosok sorába emelték. Természetesen az egykori birtokosok, a Czobor

család tagjai a visszafoglalás pillanatától mindent megtettek, hogy egykori birtokukat visszanyerjék. Ehhez azonban a Neoaquistica Commissio előtt kellett hitelt érdemlően bizonyítani birtokjogukat, s ha ez megtörtént, a fegyverváltság /a birtok értékének 10 %-a/ lefizetése után nyerték csak vissza egykori fekvősegeiket. Ez a pereskedés igen-igen elhúzódott, ugyanis csupán 1726. december 24-én kapta vissza Baját Czobor Márk gróf, s hivatalosan csak 1727. március 30-án iktatták birtokába /RAPCSÁNYI JAKAB, Baja és Bács-Bodorg vármegye községei. Bp., 1934. 37--47/. Érthető tehát, hogy a bizonyításhoz minden régi dokumentumot igyekeztek összekaparni, majd ezek birtokában az egykori határokat újból kitűzték, a régi, feledésbe merült neveket, amelyek immár jogbiztosítékká váltak, felelevenítették, s igyekeztek azokat a köztudatban is elterjeszteni. A frissen telepített balkáni lakosok az uradalmi tisztectől, officiálisoktól -- akik talán már maguk sem ismerték a régi okmányokból kibogarászott szavak egy részének pontos jelentését -- hallhatták a Ruhuz nevet, valószínűleg annak félreolvasott rühüs vagy rühes alakjában, amit aztán saját nyelvükre fordítottak. /Megjegyzendő: a maitól lényegesen hosszabb folyószakaszt illettek a Sugovica névvel még a XIX. században is./

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a Sugovica neve eredetileg a lószínnévből keletkezett Rohos-Vajas, azaz Fekete-Vajas lehetett, s a névadás természetes indítéka vizének sötétes árnyalata volt. Később, egy immár hivatalosnak tekinthető névadás során az eredeti nevet okiratokból kibetűzve Rühes-re változtatták, amelyet aztán a helyi népesség a saját nyelvén Sugovicá-nak mondott. Így lett tehát az eredetileg Fekete-Vajas-ból Rühes víz, helyesebben Sugovica. A példa egyben figyelmeztet arra is, hogy a török kiűzése után főleg az egykori hódoltság elnéptelenedett területein számolnunk kell a korábbi, természetes indítékból keletkezett névanyag rekonstruálásának kísérletével, amely nem biztos, hogy minden esetben sikeres volt. Eredményezhette olykor eltorzított, félreértelmezett nevek elterjesztését is. Máskor a nem

megfelelő helyen megvont új határok révén olyan elnevezések is meghonosodhattak, amelyek névadási indítékai éppen ezért talányosakká, a táj arculatából nehezen kikövetkeztethetőkké váltak.

SZEGFŰ LÁSZLÓ

KÉZIRATOS TÉRKÉPEINK HELYNÉVANYAGÁNAK FELHASZNÁLÁSA

A magyar helynévgyűjtésnek az az újjászületése, amely az utóbbi két évtizedben szemünk előtt játszódott le, s örvendetesen az egész magyar nyelvterületre kiterjedt, csak megelégedéssel töltheti el nyelvünk munkásait, életének vizsgálóit, kutatóit. Nagyon természetes, hogy a gyűjtőmunka menete önmagában is elegendő ahhoz, hogy a gyűjtés megejtéséhez, kivitelezéséhez, a gyűjtött anyag tárolásához, feldolgozásához a legkülönbözőbb "gyűjtéstechnológiai" kérdéseket, megoldásokat vessen fel. Gyűjtés-szervezőink erre maguk is rájöttek, s valóban azt látjuk, hogy már az első nagy munka, a "Zala megye földrajzi nevei" bevezetőjében erre vonatkozólag ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF komoly tanulmányt nyújtott.

Jómagam körülbelül húszéves koromban kezdtem érdeklődni a helynévgyűjtés iránt, s nem számítva a háborús katonaéveket, majd az utána következő közel évtizednyi időt, mintegy harminc esztendeje szentelem szabadidőmet e szép foglalatosságnak.

Hazánkban először a XVIII. század végén vetődik föl annak a gondolata, hogy a nép földrajzi elnevezéseit össze kellene gyűjteni. 1804-ben VIRÁG BENEDEK Kazinczy Ferenchez intézett levelében maradt ránk egyik első jelzése annak, hogy a helynevek iránt érdeklődnek. A század közepén már számos újságcikk jelenik meg e tárgyban. Évtizedek kellene azonban, amíg megszületik 1864 körül PESTY FRIGYES -- ma is egyedülálló gyűjtése -- Magyarország kéziratos helynévgyűjteménye. Utána megint évtizedekig lappang a gyűjtés gondolata. De itthon GYÖRFFY ISTVÁN, Erdélyben SZABÓ T. ATTILA 1930 körül újra szenvedélyesen sürgeti ennek elvégzését. Mindkettő nemcsak

az élő, hanem a történeti helynévanyag összegyűjtésének fontosságát is szem előtt tartják. Rajtuk kívül WEIDLÉIN JÁNOS szarvasi tanár az, aki a harmincas évtizedben hazánkban a helynévgyűjtés élén halad, s szintén hangsúlyozza az élő mellett a történeti névanyag felgyűjtését is. Talán az ő munkásságában látjuk leginkább előadásom tárgyának, a kéziratos térképek névanyagának értékesítését. A feldolgozók -- a névfejtők, magyarázók oldaláról -- KNIEZSA ISTVÁN felejtethetetlen nyelvtudásunk hangsúlyozza a történeti anyag pótolhatatlanságát.

Mátyás király halálával még élt az a nemzedék, amelyet Közép-Európa e legnagyobb embere Európa legjobb egyetemlein, főiskoláin neveltetett, tekintet nélkül arra, hogy a felismert tehetség az ország népének mely rétegéből, nemzetiségéből származott. Ez a kitűnő diplomata, tudós, sőt műszaki képzettségű réteg Mátyás király halálával azonnal nem szóródott szét, hanem jóformán Mohácsig hazánkban találta meg helyét.

Első kéziratos térképeink alatt Magyarország területéről készült -- metszetekben fennmaradt -- térképeket kell értenünk. E térképek nagy ritkaságuknál fogva alig lelhetők föl, újabban azonban faksimile kiadásban könnyen használhatók. Névtani feldolgozásban meg is kezdődött. Most azonban nem ezeket óhajtom érinteni, hanem a jóval későbbieket, elsősorban azokat, amelyek a megyei levéltárak díszei, kiváló értékei.

Magyarország területének első teljes felmérésére elsősorban katonai érdekből került sor. Mária Terézia hadvezérei -- különösen a hétéves háború alatt /1756--1763/ tapasztalták, hogy milyen fontos a jó térkép. Ezért a királynő elrendelte, s Magyarország vonatkozásában különösen szorgalmazta a felmérést. Már halála után 1782--85 közötti négy évben történt meg az általa elrendelt munka elvégzése. Ekkor már II. József -- anyai felvilágosult rendelet szülőatyja -- uralkodott, s ezért is nevezik az így elkészült térképlapokat József-féle felvétel-nek. Csak sajnálni tudjuk, hogy József ésszerű és korszerű intézkedéseit, rendeleteit a monarchia egységes vezetésének célszerűségi okainál fogva a német nyelv magyarországi

hatósági terjesztésével kapcsolta össze. Ez azután a haladásnak lett súlyos -- nemzeti ellenállásba ütköző -- kerékkötője.

1785-ben rendelettel -- Erdély nélkül -- Magyarországot tíz kerületre osztja fel, s ez évben megjelenik jobbágyrendelete is. A magyar területek felszabadítása a török hódítás alól elsősorban katonai, másodsorban gazdasági követelményeket támasztott a térképezés elé. Eltekintve az elszórtan keletkezett hadmérnöki és egyéb térképektől, legjelentősebb az ország legnagyobb részét feldolgozó, általánosságban József-féle felvétel néven ismert katonai térkép. Mint minden katonai felvétel, ez is szinte évszázadig alig hozzáférhető adathalmaz volt. Csak az első világháború befejezése után vált gyakorlatilag ismertté, hozzáférhetővé. Kiváló kutatója EPERJESSY KÁLMÁN közlései alapján ismertük meg, aki a felvételhez tartozó /többkötetes/ szöveges rész forrásértékét is megállapította. Feltétlenül kívánatos, hogy e térképek és a hozzátartozó szöveges rész helynévanyaga ismertté váljon. Mint minden emberi alkotás, amelyben számosan dolgoztak, ez is egyenetlen értékű, legalábbis helynévkutatási szempontból, ugyanis a térképezést végző mérnöktiszttól függött, hogy a szelvényre milyen mennyiségben, milyen sűrűségben jegyzi fel a helyneveket. A másik jellemzője e lapoknak, hogy általánosságban német és francia anyanyelvű katonatisztek készítették, akik igen sok esetben anyanyelvük helyesírásával jegyezték föl a magyar vagy más nemzetiségű helyneveket. /Például a Szeged mellett dolgozó francia hadmérnökök francia helyesírással adták vissza a jó ízes magyar neveket./ INCZEFI -- e terület helyneveinek feldolgozója -- 1770-ből említi a mai Ásotthalom mellett a Rosák 'Rózsák' helynevet. E nevet 1783-ban Rouchack, olvasd Rúsák azaz 'Rúzsák' tájnyelvi alakban jegyezte föl a francia tiszt. Így bizony e térképek használatához ismerni kell az élő anyagot. -- Zala megye mai területén igen jó szolgálatot tesz a Zala megye földrajzi nevei címen megjelent gyűjtemény, illetőleg a XIX. század közepe táján -- sokszor már magyar mérnököktől -- készített kéziratos térképek névanyaga. Ezek nyomán biztossággal meghatározhatjuk a katonai és kataszteri felvételek rossz feljegyzésű helyneveit is.

Családi kapcsolat, rokonság révén a volt Zala megyei községben, Balatonhenyén vagyok ismerős. Így érthető, hogy e község lapjait már évekkel ezelőtt használtam, feldolgoztam Zalaegerszegen. Most is ebből merítem példáimat. Az 1786 körül feljegyzett Walt Fegetehegt nevű erdőt ma is Feketehegy néven ismerik. A rejtélyes Marast Galomist nevű mocsár neve is megfejthető volt, bár azóta térképen nem jelentkezett. Segítőtársam volt VARGA DÉNESNÉ SZABÓ KAROLIN, aki 1972-ben ismertetett meg falujának helyneveivel. Nagyon fontos az, hogy a népi, paraszti munkamegosztásban egyes növények gazdasági munkáit asszonyok végzik, azok termőhelye rögzített lévén, bizonyos helyneveket jóformán csak asszonyok ismernek. Így derült ki itt is, hogy a titokzatos név egy időszakos vízállás neve a Feketehegy tetején, Kálamisztó. Jelentését, értelmét azonban idős adatközlőm sem ismerte. A vízállás jelentőségét bizonyítja azonban az, hogy 1851-ben FÉNYES ELEK "Magyarország geographiai szótára"-ban is megemlíti, sajnos névtelenül: "A magos henyei hegytetőn lévő tó bővelkedik kárászokkal." Ennyit tudunk, a név értelmét, jelentését még tovább kell kutatni.

Még érdekesebb az 1786-os térkép Marast Getis nevének sorsa. E név nemcsak azért maradt volna rejtély, mert a Getis név aligha lenne megfejthető átírt alakjában, hanem mint megállapítottam, ma már nem is ismerik. Itt segítettek azután a Zala megyei levéltárban őrzött kéziratos úrbéri térképeken még jelentkező Kettős tó megnevezések. A térképeknél azután szerencsésen segít az azonosítás, a terület pontos elhelyezkedése. A Kettős tó erdőben levő vízállást jelentett, kiszáradásával neve is feledésbe merült.

Amint látjuk e megmaradt néhány térképlap is igen értékes adatot tartalmaz, még akkor is, ha a rajta levő helyneveket úgy kell kifejtteni az idegen nyelvű, német helyesírás, kiejtés alól. Ezen rövid kis bemutató is nagyon szépen megvilágítja, hogy milyen értékes névanyagot lehetne Zala megye vonatkozásában így is összegyűjteni.

Ha most ehhez hozzávesszük, vagy helyesebben hozzádolgozzuk a megyei levéltár további sok-sok száz térképlapját, amelyet a törzsanyag úrbéri és kataszteri térképek néven tart számon, gyönyörűen kiegészítené azt a példamutató munkát, amelyben Zala megye élő földrajzi nevei megjelentek.

II. Józsefnek 1786-ban elkezdett kataszteri munkálataival további tervei voltak. Még ez évben egymás után jelennek meg felvilágosult intézkedései a jobbagység, az iparosság stb. érdekében. 1787 áprilisában Budán telekkönyvi főhivatalt állított föl a kataszteri fölmérés irányítására. 1790. január 26-án II. József három kivételével visszavonja az uralkodása alatt Magyarországra vonatkozó rendeleteit. Márciusban a magyarországi vármegyék önhatalmúlag eltörlik II. József intézkedéseit, megsemmisítik a földmérések iratait, és visszaállítják a Mária Terézia-kori állapotokat.

Itt kell most megállnunk. Ugyanis Zala megyében -- miért, miért nem -- maradt meg egyedül II. József rendelkezésére készített kataszteri földmérési térképek, más megyékben ezeket hivatalosan mind megsemmisítették. E térképek az előbb készült katonai felvétellel együtt igen értékes magyar helynévanyagot tartalmaznak. Ezen első kataszteri felvétel megmaradt 230 lapját a hozzá tartozó ügyintézési iratok maradványaival együtt ma a Zala megyei Levéltár őrzi Zalaegerszegen, míg az iratokból kevés megmaradt a volt keszthelyi Festetich-féle levéltár anyagában is.

Egyelőre nem tudjuk okát, hogy az 1786-ban megkezdett kataszteri felvételek miért elsősorban az erdőterületeket, a Balaton mentén az úgynevezett bozótokat mérték fel. Így bizony e lapok igen értékes erdőgazdálkodás-történeti adatokat is megőriztek.

Nagyon fontos kéziratos térképeink v a l a m e n n y i hely/ség/ nevének leggondosabb, igen gyakran nagyító segítségével, fárasztó, szemrontó munkával való betűhív kijegyzetelése gyűjtőcédulákra. A v a l a m e n n y i t azért hangsúlyozom, mert utólag nem állapítható meg, hogy mit hagyott ki a térképre névében hivatkozó szerző. A gyűjtőcédula elen-

gedhetetlen eszköz, nemcsak a feldolgozáshoz, hanem adatköz-
léshez, sőt a gyűjtésbeni munkához is. Tartalmazza az adat
keltét, vagyis a térkép készítésének időpontját, a helynevet
betűhíven, majd a helynév által megnevezett terület stb. mű-
velési ágát, illetőleg a tereptárgy /pl. forrás stb./ megne-
vezését. A gyűjtőcédula gondos kiállítására fordított időt ne
sajnáljuk, bőven megtérül a munka során, s a következő nemze-
dékek névmagyarozó-, névfejtő tevékenységében. Kétségtelenül
fáradtságos, nehéz munkát jelent ezek tüzetes feldolgozása,
azonban rendkívül sok könnyebbséget -- sőt mondhatnám örömet
-- okoz majd annak, aki kísérletet tesz a helynevek feldolgo-
zására, magyarázatára, megfejtésére. Rögzítenünk kell, hogy
a helynevek feldolgozásához, magyarázatához, megfejtéséhez
nem nyúlhatunk addig, s a névfejtések sem teljesen megnyugta-
tók, míg valamelyes történeti névelőzményt nem nyújtunk, s
nem biztosítjuk ezzel névfejtésünk eredményességét.

A József-féle felvétel után jelentkezik tömegesen először
kéziratos térképeink első, legértékesebb csoportja a XVIII--
XIX. század fordulójáról. Feltehetően ekkor -- egy előttem
ismeretlen utasítás nyomán -- indul meg az uradalmak /magán
és kincstári/ birtokainak térképezése. Ezek a térképek még ál-
talanosságban, félig-meddig színes madártávlatban ábrázolják
a terepet. Akadnak azonban már háromszögeléssel készültek is,
legnagyobbrészt felvevő asztallal, irányzékkal ellátott vonal-
zó segítségével rajzolják őket, mint azt egyes művészi mellék-
rajzú térképek el is árulják. Ilyent látunk például Duplater
Antal mérnök készítette 1780 körüli térképén, amely Mánfa köz-
séget ábrázolja. /Lelőhelye a pécsi székeskáptalan térképgyűj-
teménye./

Nagyon érdekesek és kiválóak az ezidőből fennmaradt, el-
sősorban kincstári erdőgazdasági térképek, amelyek a helyneve-
ken kívül az első erdőgazdálkodási kísérleteket, az úgynevezett
térszakozást mutatják még.

Tömegesen maradtak fenn azután kéziratos térképek a XIX.
század első évtizedéből az állami és az uradalmi levéltárak-
ban. Sajnos, a második világháború e téren is igen sok kárt

okozott. Hogy milyen értékeket veszítettünk el az uradalmi levéltárak pusztulásával /s be kell vallanunk, tudatos elpusztításával/, azt az látja legjobban, aki községhatár mélységig kutatja falvaink történetét, vizsgálja helyneveinket, s egy-egy községről -- szorgos kutatás ellenére is -- esetleg csak a XX. századi kataszteri felvételre akad. A XIX. század első évtizedeinek változatlan természeti viszonyait /irtásföldek, nagy erdők, ősi vízjárások stb./, tehát elsősorban gazdálkodást, valamint birtokviszonyokat érintő térképei után a jobbágyfelszabadítást követő mesterséges birtokelhatárolások olyan térképtömeget termelnek, amely kéziratos térképanyagunknak közel nyolcvan százalékát adja. E kéziratos térképek ekkor már több példányban készülnek, s így szerencsés esetben valamelyik már megmaradhatott. Például az OL-ban a baranyai közalapítványi térképek szinte betűszerint azonosak a Baranya megyei Levéltárba került, gyakran sérült példányokkal.

Az első tényleges természetes állapotot mutató felvételtől a megegyezést mutató birtokelkülönülést ábrázoló térképig számos változat készült, attól függően, hogy a birtokos és volt jobbágysai között a megegyezés az első menetre sikerült-e, vagy pedig bíróság útján kellett a megegyezést módosításokkal létrehozni. Gyakran csak egy kisebb terület vált vitássá, ezt azután -- esetleg nagyítva -- külön szelvényen dolgozták ki, s ilyen esetben gazdagabb névanyagot is fel tudtak tüntetni.

Noha a röviden urbáriális térképanyagnak nevezett térképek a mai megyei levéltáraknak féltett értékét jelentik, aránylag mégis könnyen hozzáférhetők, könnyen kezelhetők. Éppen ezért nagyon sajnálatos, hogy az országosan folytatódó megyei helynévgyűjtések ezeket nem dolgozták fel. Könnyen kezelhetőségüket, áttekinthetőségüket biztosítja az is, hogy nagy tömegükről szabatos levéltári jegyzék készült. A Magyar Országos Levéltár kiadásában /ezt megelőzően a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltárak Országos Központja/ a "Levéltári jegyzékek I." sorozatban "Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban" 1972-ig 21 kötetben adták ki a mai megyei levéltárak /a területi állami levéltárak tanácsi

alárendeltségbe kerültek és nevük is megváltozott/ térkép- anyagának jegyzékét. A helynévanyag feldolgozása természetesen egyszerűbb már, ha egyszer sikerült a kívánt helység térképeihez a leltárjegyzék alapján hozzájutni. Éppen azért, mert a térképek névanyaga egyszerűen a t e k i n t h e t ő , válik szükségessé minden térkép minden egyes nevét cédulára írni. Csak azután, ha a cédulagyűjtemény összeáll, válik ismertté, mely név van meg többször azonosan, esetleg megközelítő időpontban. A cédulákra természetesen a név betűhíven kerül, s ezenkívül feljegyezzük a térkép mutatott művelési ágat, amely a mai művelési ágtól igen gyakran erősen különbözik, ami nem egy esetben érthetővé teszi igen sok elnevezés eredetét. Mindezek után a térkép levéltári jelzetét jegyezzük föl. Más megoldás a térkép megnevezésére nem alkalmas, bár több helynévi munka önálló térképjelzéseket használ. Ugyanis igen gyakran szükségessé válik a hivatkozott adat visszakeresése, ellenőrzése, környezetének /névkörnyezet és természetes környezet/ bővebb megismerése. Ehhez pedig a térkép kiemelése, mikrofilmezése útján juthatunk, amihez a levéltári jelzet elengedhetetlen.

E térképek elsősorban az 1855-ös évektől keletkeztek. Készítőik között magyar mérnökök már nagyobb számban fordultak elő, de még több volt a német, cseh és morva nemzetiségű. Ezeknek igen gyér magyar nyelvtudásuk volt, ami megnehezítette a magyar néppel való érintkezést, következésképpen magyar nyelvű elnevezések feljegyzéseiben is nem egy esetben alapos, gyakran tréfás eljárásokat találunk /Lábaserdő 'szálerdő' helyett Laposerdő, Széleskőgy helyett Szeles kety stb./. E hibák természetesen vagy átkerülnek egyik térképről a másikra, vagy kijavítódnak. Tehát valamely helynévsorozat összeállítása e térképekről bizonyos megnyugtatót nyújt a névre vonatkozólag, amelyet az újabbkori élő névanyaggal történő egyeztetés bizonyossággá tehet. Amíg előzőkben említett legrégebbi térképanyagunk minden egyes adatának közlése kívánatos, az urbáriális térképekből válogathatunk. Egy adatot közlünk csak, lehetőleg a legrégebbit /esetleg közölhetjük a többi térkép levéltári

jelzetét/. Gyakran találunk térképeinken fonetikus feljegyzéseket, amelyeket már nyelvjárástörténeti szempontból is értékelhetünk /pl. az ö-zés jelentkezése/, és mérlegelhetjük közlésüket.

Vizsgálat tárgyává kell tennünk a térképlapokon azt, hogy több térképről megismert név a község mely részén jelentkezik azonosan /Kenderföld több helyen lehet attól függően, hogy a térképezéskor hol használtak ilyen célra földeket/. A XIX. század első felében készült, gyakran a vízrendezést megelőző lapok még az ősi névállapotot mutatják. A birtokelkülönülés során mesterséges, mérnöki idom /ügynevezett tábla/ alakítások történtek, s az eljáró mérnökre bízott, hogy az eléjük kerülő helynevekből melyiket használja fel dülönévként -- megpecsételve életüket és halálukat. A múlt század közepével kialakított birtokviszonyok óta eltelt több mint egy évszázad, szerényen számolva is, legalább három nemzedéket ölel fel. Mindegyik újabb nemzedékben mind erősebben jelentkeznek e mesterséges /mérnöki/ beosztások és elnevezések következetes használatának következményei. Elhalványodnak a régi nevek, s az írásbeliségbe vetett bizalom /amit a birtok- és egyéb pörökben egyedüli jogforrásnak elismert telekkönyv és kataszter használata/ szinte fetiszizált. Sajnálatosan megnehezíti élőnyelvi gyűjtésünket az, hogy adatközlőink különösebb megmagyarázás nélkül elsősorban az ezirányú, térképismeretből származó műveltségüket fitogtatják, s a községházán, majd a tanácsnál elfekvő kéziratok kataszteri térképek neveit ismételtetik. A gyűjtőnek vagy közlétezőnek kell kideríteni /ha van rá ideje és képessége/, hogy a falu népe tulajdonképpen milyen néven is nevezi egymásközti érintkezés, beszélgetés során a szóban forgó objektumot.

Az azután már az osztrák német nyelvű adminisztrációból következik, hogy nem egy esetben, amikor vegyes lakosságú község térképezéséről volt szó, elsősorban a német megnevezéseket jegyezte föl. Így egy-egy ősi magyar lakosságot is fenntartó községben /Babarc, Geresd stb./, alig lehet a magyar megnevezéseket kihúzni adatközlőinkből, mert a "hivatalos" jelen-

tőségű évszázados német elnevezések /amelyek^{et} esetleg a helybeli németek sem ismertek és használtak/ a köztudatba ivódtak. Például ugyanezért Véménd szerb helyneveiből a térképre csak egyetlen egyet jegyeztek föl, minden más név német lett, jóllehet a falu német lakossága részben csak "térképi" névként használja őket.

Fel kell figyelniünk arra azonban, hogy a telekkönyvekből /úgynevezett telekkönyvi betétek/, bár különböző évjáratúak is, nem érdemes kijegyezni semmit. A telekkönyvi előírás értelmében kötelesek voltak az első felvétel alkalmával megállapított dűlőnevet használni, éppen a törvény előtti pontos azonosítást biztosítandó.

Természetesen a későbbi, most már könyvmatos úton sokszorosított kataszteri /nyilvántartási/ térképek is kisebb-nagyobb módosításokkal ezt őrzik. Nagyobb eltérések ott jelentkeznek, ahol 1920 után úgynevezett polgári tagosítások történtek. E mérnöki művelet során újabb dűlőalakítások nyomán módosulhattak a helynevek, vagy újakat jegyeztek föl. Ez időszakban fordul elő, hogy egy-egy helység névanyagát magyarral egészítették ki, vagy pótolták.

Ennek az országosan egységes kataszteri térképnek a helynévanyaga azután téves értelmezés következtében bekerült az 1864--65. évben feljegyzett úgynevezett Pesty-féle helynévgyűjteménybe, és ezért e gyűjtés anyaga szinte községenként értékelendő. Vannak esetek, amikor ugyanis a hivatalosan békért adatokat az akkor már elkészült kataszteri térképről jegyezték ki. Kétségtelenül kívánatos és helyes az újabb helynévgyűjtemények kiadójának az a törekvése, hogy az élő helynévanyag feljegyzése mellett történeti anyagot is kívánnak nyújtani. A megoldás is kézenfekvő volt: előbb a Pesty-féle gyűjtés anyagát, majd a kataszteri térkép névanyagát is számba vették. Ezek természetesen az első lépések a kívánatos felé, és ha a gyűjtőgárda képzettsége is megfelel majd e feladatnak, az eredmény kétségtelenül értékes lesz.

Nagyon szükséges lenne annak a több ezer darabra tehető térkép helynévanyagának a feldolgozása, amely levéltáraink értékes kéziratos térkép-gyűjteményeiben fekszik. A szükséges levéltári helyismeretet annak személyzete készséggel megadja. A munka eléggé időigényes és nagy pontosságot, lelkiismeretességet kíván. Természetesen feltétlenül szükséges, hogy gyűjtött adatainkat az eddig megjelent, jelenkori helynévanyagot feltáró értékes kiadványokban figyelemmel kísérvük, az ott lévő vázrajzokon a helynév területi azonosságát is ellenőrizzük.

Nagyon távol vagyunk attól /s levéltári anyagban is szegényebbek vagyunk, mint az erdélyi iskola gyűjtői/, hogy a meglevő levéltári írásbeli anyagot felhasználhassuk. Ennek használata már több ismeretet, a latin és német nyelv megértésének elemeit is kívánja. Az igazán értékes, régi helynévanyag az úgynevezett vallatásokból emelhető ki elsősorban. Amikor is bizonyos pörös ügyekben helybéli tanúkat hallgatnak ki, akik azután a helyi névhasználatnak megfelelően emlegetik föl a kérdéses helyeket, határrészeket, vitatott területeket.

A kéziratos térképanyag feldolgozása már tízezerszámra biztosítja a helynevek betakarítását, megfelelő, egymást kiegészítő sorozatokban. A térképek neveinek kicédulázását az anyag kiadása előtt kellően rostálni kell, hiszen a kiadás lehetősége meglehetősen véges. Azonban a kigyűjtött névanyag semmiesetre se vesszen kárba, mert meglátásom szerint, alapját vehetné meg egy magyar helynévtörténeti adatbanknak egy közgyűjtemény kezelésben! Kitűnő példáját nyújtották ennek a finnek, akik finn nagyszótári gyűjtemény mellett egy gondosan kezelt, folyamatosan fejlesztett földrajzi névgyűjteményt is felállítottak. Ebből a közgyűjtemény mellett élő földrajzi névgyűjteményből, amely az élő és a történelmi magyar nyelvterületre terjeszkedne, bármely kutató ugyanúgy meríthetne, mint mondjuk a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete kezelte magyar nagyszótári gyűjtésből.

Talán túlságosan részleteztem a kéziratos térképeinknyújtotta kedvező lehetőségeket. Azonban ezek rejtik magukban azokat az adatokat, amelyeket a településtörténet megkíván. Az

élfelnyelvi gyűjtés /különösen a népetimológia stb. okozta változások miatt/ településtörténeti eredmények megállapításához nem ad elegendő biztonságot. Történeti helynévsorok összeállítására nélkül ez nem érhető el, viszont településtörténeti eredmény csak nagyszámú helynévből vonható le végérvényesen. A településtörténet körébe vonom természetesen azokat a következtetéseket is, amelyek a helység megalakulására, gazdaságtörténetére adnak felvilágosítást a helynevek magyarázata útján.

Nagy örömmel szolgálna, ha rövid ismertetésem nyomán akadna vállalkozó, aki belekezdene faluja történeti helynévanyagának az összegyűjtésébe.

RLUTER CAMILLO

VÉLEKEDÉSEK KECEL NEVÉNEK EREDETÉRŐL

Kecelre kerülve a tanítás során a település történetével is kellett foglalkoznom. Megfelelő ismeretek hiányában idősebb kartársaim jegyzeteire, kutatásaira támaszkodtam. Ez megkönynyítette munkámat, sőt felébresztette a kutatás vágyát. A segédletül kapott anyagban a község nevének eredetét így magyarázták:

"... a két halomvonalat mélyedésében lévő víz, majd a dunai árvíz miatt a lakosság a két halomvonalat tetejére épült. Vagyis a víz két szélére. Kétszél. Idegen nyelvi hatás miatt alakult Kecel alakra." E megállapítás szájhagyományra épült csakúgy mint Rózsa László bíró jelentése 1864-ben /Pesty Frigyes: Magyarország helyneveinek gyűjteménye/: "Ezen község a nép mondása szerint régenten mivel telepedésekor házai egy vízállás vagy kistónak két szélén felépítették, a víz a két ház közötti hézag miatt Két-Szélnek, azonban a később telepedett tót ajku nép által Kecelnek neveztetett." Hasonló szellemben nyilatkozott a név eredetéről dr. Timár Kálmán nyugalmazott egyetemi magántanár Sárközi helynevek című tanulmányában /Két-hely/.

A hagyományt és a ráépülő magyarázatot nem tartom helyesnek. Az igaz, hogy Kecel egy vízállás két szélén, két partján települt, de a szlovákajkúak megjelenése előtt is Kecel volt a település neve. Gróf Patachich Gábor kalocsai érsek csak 1734-ben engedélyezte a "miskei tótok" Kecelen való letelepedését.

A feltehetően első írásos emlék közlését Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. könyve 700. oldalán találtam, mégpedig a kalocsai érsekség és a káptalan közötti 1198-i dézsmamegállapodásban. Itt a helység Kecil formában található. A mai Kecellel való azonosítást Paul Flach teszi meg 1969-ben Münchenben kiadott "Adatok a hajdani Bács és Bodrog vármegyék, valamint a Solti szék történeti földrajzához" c. könyvében. Csánki Dezső "Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" c. munkájában Kecel 1412-ben említették /"Keczel. Kechel...Kir. ember nevében fordul elő. -- Kétségtelen a Kalocsától kel. eső mai Keczelnek felel meg"/.

Ez a két okirat, valamint az előző fejezetben említettek minden kétséget kizárva bizonyítják: Két-Szélből -- legalábbis a XVIII. században idegen betelepülők megjelenésével -- nem lehet Kecel. Talán inkább volt tulajdonosáról maradt a helységre a név. Esetleg a tulajdonost hívták birtoka után Kechelnek? Mindkettő lehetséges. Vegyük sorba! Van-e olyan történelmi személy, aki számításba jöhet?

Ketel kun vezérről olvashatunk a "Gesta Hungarorum"-ban, Komjáthy István "Mondák könyvé"-ban, A Pallas Nagy Lexikona X. kötetében. Jókai Mór "A magyar nemzet története" 1854. évi kiadásban a Ketel helyett a Retel formát használja. Az 1969. évi kiadás I. kötet 38. oldalán már Kecel van. Igaz ezt dr. Téglás Tivadar szíves közlésében elírásnak tekinti.

Pesty Frigyes Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben c. művében Retel Ketelre változását Anonymus munkájának helyesebb olvasásával bizonyítja. Majd a 281. oldalon ezt írja: "Rethel, Somogyban. /L. Keczel/" Tehát Pesty szerint Ketel egyenlő Keczel-lel. Hasonló véleményen volt Wenzel Gusztáv is, illetőleg Kovács Mándor,

aki 1889. évben kiadott betűrendes névmutatójában a 364. oldalon az alábbi áll: "Ketel, vinitor. 1086.I.35. Ketel poss. ultra fluv. Copus cum udvornicis. 1231.IX.226. -- "de Ketel" perperam pro: Mortunus de Kese /Kubinyi. I.43./ 1263. VIII. 80. -- Vide: Kecel".

Az említett munkák szerzői szerintem egyértelműen meggyeztek abban, hogy a kum vezér nevére utaló Ketel forma Kecz-el-re, Kecel-re változott. Ezt így nem határozták meg sehol sem, de munkáikból ez kiolvasható.

A korábban idézett lexikon megemlíti, hogy a Kete és Köte név az Árpádok korában és azon túl is gyakori volt. Az első világháború előtti Magyarországon Kaposvár mellett, Erdélyben /Magyarkecel, Oláhkecel/ és a Duna-Tisza közti Kecel szerepelt a helységnévtárban.

A mi Kecelünk neve is fejlődésen ment keresztül vagy csak lejegyzési módja, ezt az 1412-es okiraton kívül a "Monumentum Vaticana" is mutatja. A római Szentlélek Társulat Anyakönyvében /1446--1523/ ez áll: Sebastianus plebanus de Kechel diocensis Collociensis unacum matre sua Agata et Lucia uxor Pauli Choaz de aedem diocensis dei 14.Maii.1493." E két iratból is látható, hogy Kecel személynévként és földrajzinévként is szerepelt. Az eddig tárgyalt források személynév eredetét látszik alátámasztani Kálmán Béla A nevek világa c. könyve, amikor Kecelt az "ismeretlen származású ősi magyar nevek" közé sorolja.

Egy-egy földrajzi név eredetének kiderítéséhez nagy mennyiségű történeti adatra van szükség, és figyelembe kell venni természetesen az eddigi megfejtési kísérleteket.

Ilyen figyelmen kívül nem hagyható megalapozott szófejtést végzett Rásonyi László. Kiss Lajos szíves közlésében az alábbiakra bátorított fel.

A Kecel név eredetének megfejtésében akkor járunk el helyesen, ha Rásonyi László kutatásainak adunk hitelt /Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. Les noms toponymiques comans du Kiskunság par L. Rásonyi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957/, és községünk nevét a török q i' z i' l 'vörös'

jelentésű közszóval azonosítjuk. Kiss Lajos szerint Ketel a csagatáj küt'öriz, legelőre vezet' és a kütül 'vezeték' szavakból származik, azonossága a Kecel helynévvel sem etimológiai, sem hangtörténeti alapon nem tételezhető fel.

E kutatási eredmények miatt tehát el kell vetnünk a Ketel vezérrel kapcsolatos hipotéziseinket. A továbbiakban fel kellene deríteni, hogy milyen természeti tényezők, földrajzi adottságok tették lehetővé a q i' z i' l 'vörös' elnevezést. Utal-e valami vörösre, vörös szóra?

Két dolgot találni. A Vörös-erdő az egyik. A volt akácoknak -- az ötvenes években kiirtották, helyén ma szőlő van -- gazdája sohasem volt Vörös nevezetű. A többi határbeli földrajzinévvel /Kölesér, Méhesfok, Sövényeskút, Rózsaberek/, középkori eredetre enged következtetni. A névben a vöröstölgy erdőre utaló maradványt vélek felfedezni. Vass Előd "Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai" c. könyvében a 162 felsorolt helység közül csak Kecelnél található makkoltatási adóztatás. A Vörös-erdő "tölösét" a török uralom, míg a mai Újfalu "tölösét" a századforduló tüntette el. A másik: környékünkön az Őrjeg mocsár-at Vörös-mocsár-nak is hívták /Mikoviny S. térképe/ a Dunavölgyi-főcsatorna megépítése előtt. Őrjeg tőzeges mocsár. Szárazabb esztendőkből a rajtuk keresztül haladó utakon a járművek vöröses port vertek fel. Valószínűleg az őstulokcsorda, ménes, gulya vagy a birka farka után is hosszan húzott a vörös por. A mocsarak szélén szintén hasonló színű a tőzegrész. A tőzegvizsgálatok egy tölgyfajta létezését is kimutatták.

Jelenleg tehát legkézenfekvőbb következtetés a következő: Kecel nevét földrajzi, illetőleg természeti tényezőknek köszönheti.

IVÁN LÁSZLÓ

A POZSONY MEGYEI FELSŐSZELI HELYNEVEL

Galántától 7 kilométerre délre -- Taksonyt elhagyva --
F e l s ő s z e l i /a helyi kiejtésben: Fősőszeli/ a legközelebbi község. Lakóinak száma a negyvenes években mintegy 4500 lélek, mind magyar nemzetiségű. Felekezeti megoszlásuk: kb. 55 % evangélikus, kb. 45 % római katolikus. Volt még 120--150 zsidó is a faluban és nagyjából hasonló számú cigány. A község területe 6881 katasztrális hold. Ez nagyrészt szántó, de jelentős volt a rét- és legelőterülete, azonkívül a Kis-Duna mellékén erdők is tartoztak a faluhoz. A vidék tipikus kis-alföldi síkság, kisebb folyókkal szabdalva. A települést a Dudvág szeli ketté, melybe a Galántát és Taksonyt érintő Sárd torkollik a déli faluvégen. 1945-ben közigazgatásilag Felsőszelihez tartozott: Dögös /major/, Körtvélyes /major/, Sziget /major/, Búzarév /puszta/, Alsórét /major/. A szomszédos községek: északról Taksony, nyugatról Hidaskürt, Vezekény, Tallós, délről Alsószeli, keletről Deáki.

"Felső-Szeli a Kis Alföldön, vagy Mátyusföldön van. Ez a vidék réges-régen tenger volt. Mikor szárazföld lett, különféle népek éltek rajta. Hajdan a kelták laktak itt, azután a kvádok és markomannok. A dunántúli rész, Pannonia név alatt a maiaké volt. A kvádok és markomannok után a hunok, avarok és utoljára a magyarok következtek. Ez a vidék Mátyusföldének neveztetik a hajdani zsarnok Úr: Trencsényi Csák Máté után, a kivel alig birt az akkori magyar király: Róbert Károly." /Endreffy János: Adatok a felső-szeli evangy. egyház történetéhez. Felső-Szeli, 1910. Első Galántai Könyvnyomda és Papírraktár, Galánta./

A környező falvakhoz hasonlóan Felsőszelinek is hosszú történeti múltja van. Erről tanúskodnak a honfoglalás- és népvándorláskori leletek. A korabeli okiratok is gyakran említik: az egyik pl. II. Géza idejéből /1158./ származik, a másik II. Endre korából /1217./. A község neve Z e l e, S c e l e

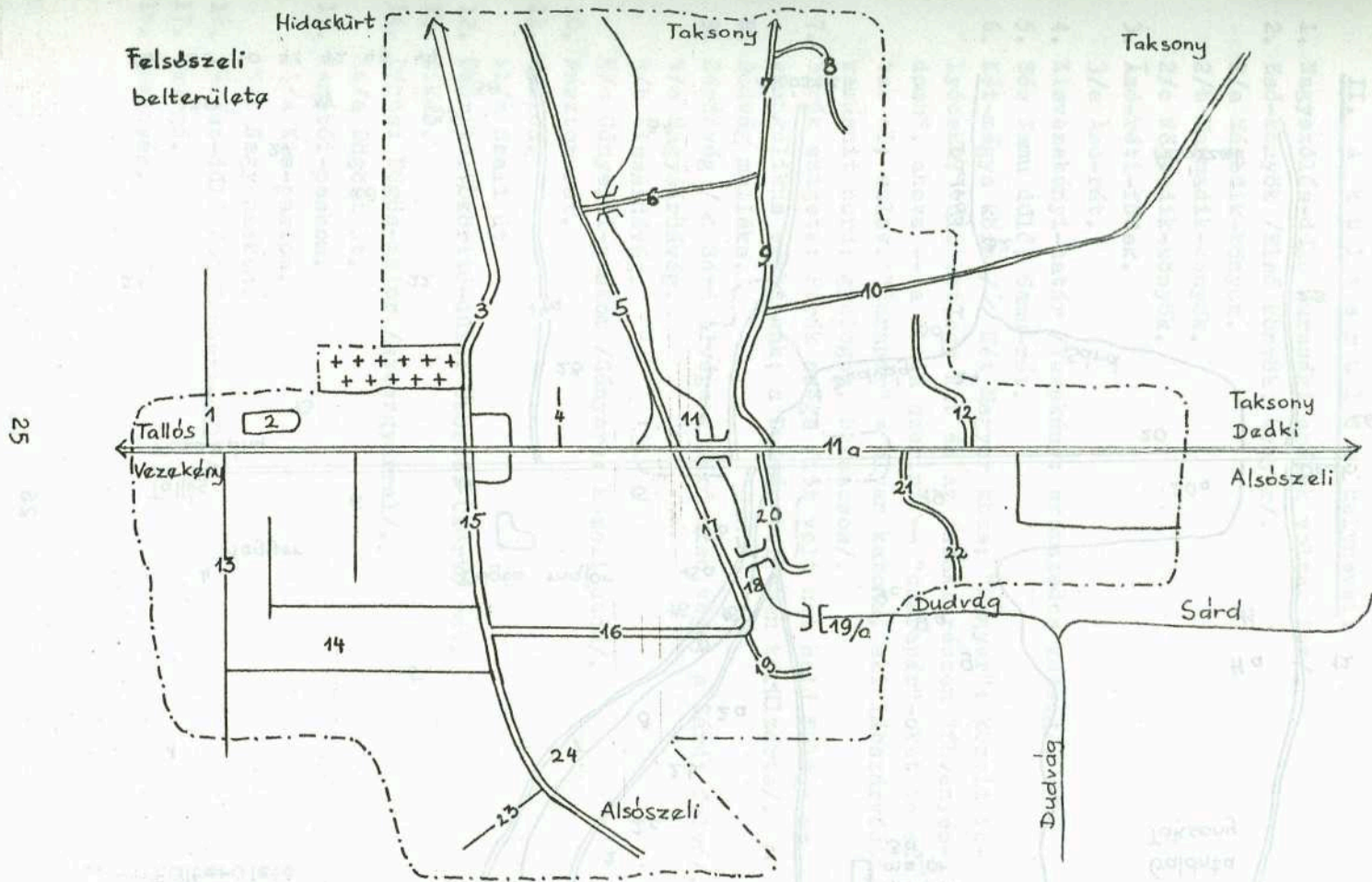
alakokban fordul elő ezekben az iratokban, egy pápai tizedlistában pedig S i l i formában. 1324-ben Z y l i Konrád a földbirtokosa. A S z e l i család kezéből a C s o r b a - nemzetségnek jut a falu, majd egyik felét a S a á g h i D e á k család, a másik felét az I l l é s h á z i család kapja meg. 1553-ban B á t h o r i András és a b o r o s - t y á n k ő i uradalom a birtokosa. Két temploma van a községnek: az 1775-ben épült /harmadik/ római katolikus, amely az 1401-es /első/ templomnak a helyén áll /és a reformáció idején: evangélikus/, továbbá: az 1786-ban emelt evangélikus, amelynek a tornyát csak 1856-ban húzták föl. Volt még egy zsidó imaház is a Főszeg-nek nevezett utcában /a zsidó iskolával közös udvarban/. /A visszatért Felvidék. Budapest, 1939. Mah Ottó és Tsa "Rákóczi" Könyvkiadóvállalata./

A mellékelt térképvázlatok figyelembevételével bemutatom Felsőszeli belterületének és külterületének helyneveit /esetenként némi magyarázattal/. Az adatok az 1945-ös állapotokat tükrözik, és az ezután következő évtizedekben emlékezetből gyűjtöttem össze azokat. A községet és a határát viszonylag jól ismerem. A megnevezéseket a Felsőszeliben született édesanyammal, nagybátyámmal és több onnan származó rokonnal ellenőriztettem.

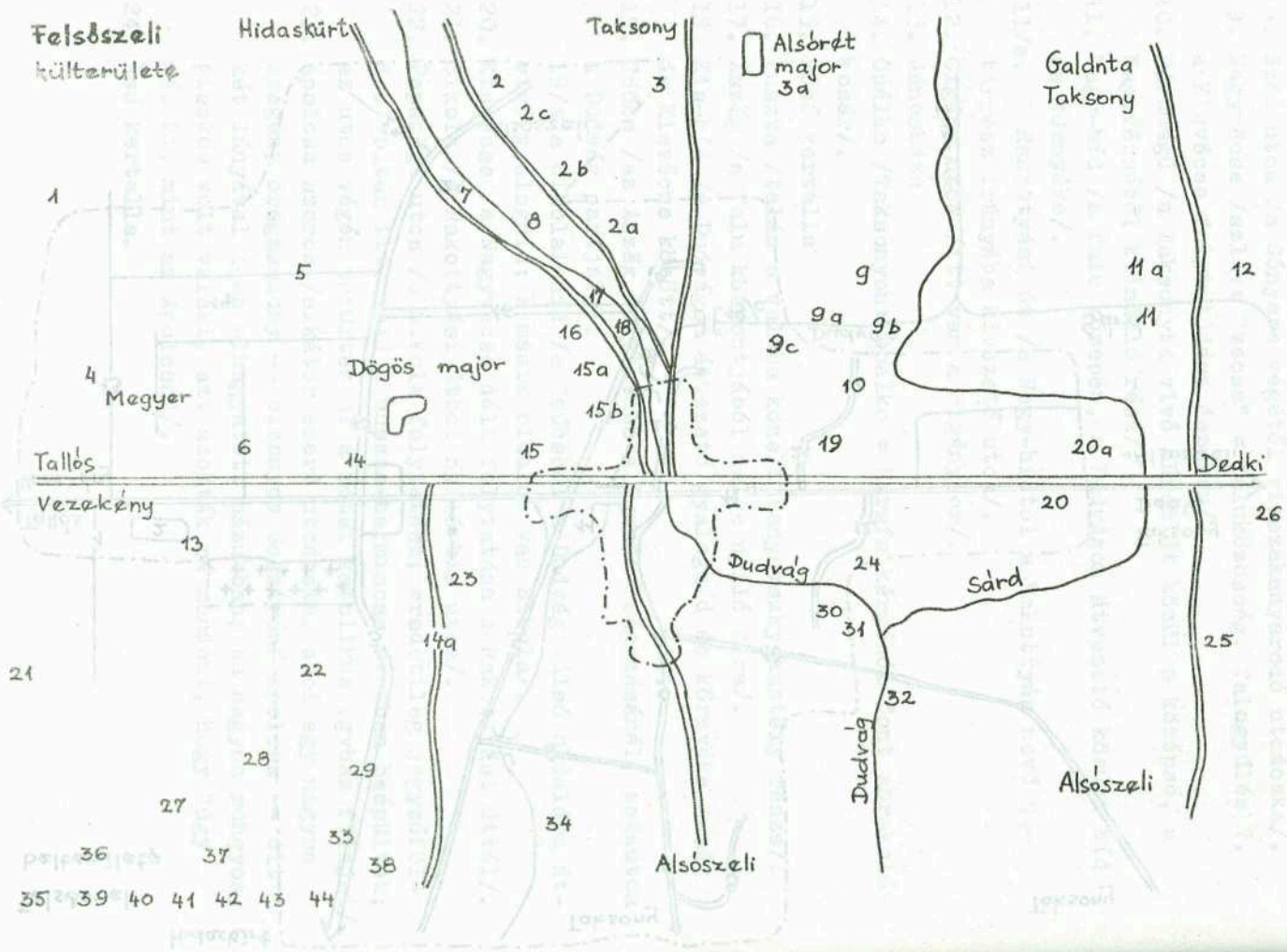
I. A b e l t e r ü l e t h e l y n e v e i :

1. Dögösi utca /a Dögös-major felé vezető utca/.
2. Nagypálé; Nagypálé tó /< Nagy Pál tava; a tó és a dögösi szeszgyár között volt az evangélikus egyház 26 hold földje/.
3. Temető utca /a ma is használatos temetőről/.
4. Sár utca /rövid, sáros zsákutca/.
5. Főszög /a falu központjából északra nyíló utca/.
6. Várhá-híd: Várhán-híd /régebben fából, majd betonból épített gyalogátkelő híd a Dudvágon, Főszög és Nagyvecse, valamint Gönyere között/.
7. Gönyere /Göny ere, vize ?, a Nagyvecse északi folytatása/.

8. Szél utca /a Gőnyere végétől visszakanyarodó utcácska/.
9. Nagyvécse /szláv: "vecse" = faluközösség, falugyűlés ?, a Kisvécse folytatódása északon/.
10. Háromágú /a Taksonyba vivő három út közül a középső, a Nagyvécseből kiinduló rész/.
11. Nagy-híd /a falu közepén, a Dudvágon átvezető közúti híd és környéke/.
- 11/a. Rakottyási út /a Nagy-hídtól a Rakottyás nevű háttér rész irányába kivezető utca/.
12. Cigány utca /itt van a cigánysor/.
13. Jánosháza
14. Opálko /Taksonyon: opálko = hársfa kérgéből font abrakoló kosár/.
15. Főső kertalla
16. Puszta /talán a valaha közeli Benyovszky-kastély része/.
17. Aszög /a falu központjából délre nyíló utca/.
18. Kis-híd /a Dudvágon átvezető gyaloghíd és környéke Aszög és Kisvécse között/.
19. Csűcs /az Aszög folytatása a Puszta leágazásánál, zsákutca a Dudvág partjáig/.
- 19/a a Sikolai-híd /a Csűcsből a Dudvág túlsó oldalára át-
vivő gyaloghíd; a másik oldalon van Sikola/.
20. Kisvécse /a Nagyvécse déli folytatása a Rakottyási úttól/.
21. Sikola /a Rakottyási útból nyíló kis utca/.
22. Papszégi utca /a Sikola folytatása; eredetileg jegyzőföld-
dek voltak itt, majd a húszas-harmincas években beépültek;
az utca végén kerültek el a római katolikus egyház földjei/.
23. Apolcsa szoros /sikátor szerű utcácska, ahol egy nagyon
szegény öregasszony -- bizonyos Besztróné Apolcsa -- élt
két lányával igen elhagyatott házukban; ha nagyon rongyos,
piszkos volt valaki, azt szokták rá mondani, hogy "úgy
néz ki, mint az Apolcsa"/.
24. Asó kertalla.

26
25

II. A k ü l t e r ü l e t helynevei:

1. Nagyszőlős-dűlő /urasági szőlők voltak itt/.
2. Első-könyök /Első könyök, kanyar/.
 - 2/a Második-könyök.
 - 2/b Harmadik-könyök.
 - 2/c Negyedik-könyök.
3. Ásó-réti-fődek.
 - 3/a Ásó-rét.
4. Kisvezekényi-határ /Vezekény: szomszédos község/.
5. Sós Samu dűlő; Samu-rét.
6. Két-mégye köze / < Két Megyer köze; "Megyer": közeli folyócska; volt itt egy kút és az északi részen "fövenyésdomb", ahova -- a monda szerint -- "csarapár"-okat temettek el; szlov. "čarapár" = olyan katona, aki lábszárvédőt, kamásnit hord; gyalogos, bakancsos/.
7. Bírák szigete: Bírák szége /itt volt hat hold földje az evangélikus egyháznak; a Dudvág teljesen körülzárta/.
8. Dudvág melléke.
9. Sárdavég / < Sárd alvége < Sárd alsó vége; a Sárd: folyó/.
 - 9/a Nagysárdavég.
 - 9/b Kissárdavég.
 - 9/c Gőnyerei-paskom /Gőnyere: közeli utca/.
10. Pásztor-rét.
11. Hallód.
 - 11/a Szeli út.
12. Ökörítő: Ökörítő-dűlő: Ökörtó: Ökörtó rét.
13. Bikás.
14. Dögös: Dögös-major /szeszgyárral/.
 - 14/a Dögösi út.
15. Temetői-paskom.
 - 15/a Kis-paskom.
 - 15/b Nagy-paskom.
16. Kérész-dűlő / < Kereszt-dűlő/.
17. Csurgó.
18. Kövecses.

19. Borjúk mezeje.
20. Kendérgyár /a negyvenes évek elején létesített kenderfeldolgozó üzemről/.
20/a Rakottyás /folyókanyarban; a Sárd menti rekettyések-ről/.
21. Buzaré / < Búzarév; régen malom volt itt a Feketevízen/.
22. Benyócki-fődek /a Benyovszky családnak kastélya volt Aszéken, a Csúccsel szemben, Soós Gáspár és Dömötör Gáspár telke között; a kastélyt a húszas évek elején szedték szét; 1945-ben még kert volt a kastély helyén/.
23. Vágóhídi-paskom /a közeli községi vágóhídról/.
24. Pap szége /itt voltak a római katolikus egyház földjei/.
25. Úr fölgye; Úr-földi-dűlő.
26. Diáki út /a Deáki községbe menő út környéke/.
27. Erdőszög.
28. Háromszög.
29. Zsellér-főd; Útmelléki-paskom.
30. Malomkert /a Papszegi utca és a Pap szége között; valószínűleg régi vízimalomról/.
31. Forgó /a Dudvág és a Sárd összefolyásánál/.
32. Tilos.
33. Tag.
34. Kandija.
35. Sziget; Szigeti-major /6--8 kilométerre a falutól délre, a Kis-Duna és a Feketevíz felé/.
36. Ekecs akla / < Ekecs akla < Ekecs akolja; Ekecs: falu a Csallóközben, a Kis-Duna túloldalán/.
37. Duna melléke /4--5 kilométerre a falutól délre; a Kis-Duna és a Feketevíz melléke/.
38. Körtélés; Körtélés-major / < Körtvélyes major; a falutól délre-délkeletre 3--4 kilométerre, szeszgyárral/.
39. Úrföldi-major.
40. Kis-réti-dűlő.
41. Üregréti; Üregréti-dűlő.
42. Orbán. /Ez utóbbi négy határrész az ún. Dunamellékén; a

Kis-Duna és a Feketevíz határolta területeken van, a falutól 4--6 kilométerre délre./

43. Csongrádi-árok /hosszú, terjedelmes ásott árok, szintén a Dunamellékén/.
44. Kolozs ere /a Csongrádi árok egy része/.

Felsőszelít sem kerülhette el az 1947-ben megindult lakosságcsere. A faluba a magyarországi Tótkomlós községből áttelepültek kerültek, a Felsőszeliből kitelepítetteket Tolnába /Belecska, Udvari, Kaposszekeső, Csikóstöttös, Sásd/, Baranyába /Pécs, Püspöklak, Erzsébet/, Csongrádba /Ambrózfalva, Nagymágocs/ kényszerítették. A község lakosságának így mintegy 50--60 %-a került Magyarországra 1947-ben. Az eredeti magyar lakosság létszámának illetően való erős megcsappanása, az ottani gazdálkodási mód megváltozása a földrajzi nevek sorsát is megpecsételte Felsőszeliben: az évszázadokig szinte változatlan nyelvi közösségben használt fogalmak jórészt elvesztették értelmét, megtartó talajukat, fennmaradásuk már csak esetleges, amennyiben a faluban visszamaradt őslakoságnak még szüksége van rájuk /netán ha átvették a betelepültek, hiszen magyarul jól tudtak/, vagy az onnan kitelepítettek lassan kihaló nemzedéke új hazájában is őrzi még egy darabig a szavakat megtartó emlékezetében.

NÉMETH ZOLTÁN

A TANYANEVEKRŐL

Több alföldi tanyás megyében folyik jelenleg a földrajzinév-gyűjtemények ellenőrzése, ill. a kézirat előkészítése /a cédulázás/. A legnagyobb tanyás megyében, Bács-Kiskunban az összegyűlt névanyag nagyobb része t a n y a n é v: kevés kivétellel személynév és a tanya szó összetétele.

1982. március 4-én összegyűltünk néhányan^{*} a Nyelvtudományi Intézetben, hogy eldöntsük: hogyan kerüljenek a tanya-
nevek e g y s é g e s e n a jövő /alföldi/ kötetekbe?
Milyen lejegyzés- és rövidítésrendszert alkalmazunk, hogy
minden fontos adat benne legyen a gyűjteményben, de a terjen-
gősséget is, a szöveg túlzásúfolttságát is lehetőleg elkerüljük?

M i a t a n y a ?

A TESz. szerint "a határban levő kisebb gazdasági tele-
pülés." Az Értelmező Kéziszótár szerint: "/Alföldi/ község,
/mező/város határában lakóházból és gazdasági épületekből ál-
ló kis gazdasági település".

Ezeket a meghatározásokat feltétlenül ki kell egészíte-
ni -- a 'gazdasági település' fogalmát pontosabban körülír-
va -- a következőkkel:

1. Az /alföldi/ tanya^{hoz} mindig hozzátartozik kisebb-na-
gyobb földterület is: szántó, legelő, kaszáló, rét, szőlő, né-
hány gyümölcsfából, akácból vagy nyárból álló facsoport /er-
dő/ stb. is. Azaz a tanya neve nem csak épület/ek/et, hanem
t e r ü l e t e t is jelöl.

2. Gyakori az is, hogy személynév + tanya szóösszetétel
jelöl valamely területet akkor is, ha már nincs ott semmiféle
épület /a tanya elpusztult, lebontották/, csupán a hely neve él.

3. A tanya szóhoz kapcsolt s z e m é l y n é v a leg-
több esetben a tanya jelenlegi vagy volt tulajdonosának a ne-
ve. A személynév többféle változatban szerepelhet: a vezeték-
név, a keresztnév és a ragadványnév különböző variációi.

Hogyan jegyezzük le, milyen rövidítéseket alkalmazunk
a személynév + tanya ~ tanyája összetételű földrajzi nevek
esetében?

Ezt a problémát vitattuk meg, és közös nevezőre jutottunk
a következőkben:

1. A szóbeli /népi/ neve/ke/t közlő adattestben nem rö-
vidítünk semmit; mindig leírjuk a tanya ~ tanyája szót is.

* Jelen voltak: BALOGH LAJOS, BOGNÁR ANDRÁS, FARKAS FERENC,
HAJDÚ MIHÁLY, HÉVVÍZI SÁNDOR, ÖRDÖG FERENC.

2. Nem közöljük a tanya írásbeli /hivatalos/ nevét és címét. Például: a Kovács-tanya mellé nem vesszük fel a Kovács Péter tanyája, Belsőnyír 6. adatot.

3. Az alföldi tanyák nagy többsége tengersík vidéken áll/t/. Főlélegesen tehát minden esetben fölírni a domborzatra utaló S betűt. Ha azonban a tanyakörnyék -- akár csak alföldi értelemben is -- dombos, mocsaras stb., vagy maga a tanya is hőgy-re épült, azt fel kell jegyezni.

4. Általában elhagyjuk a művelési ágra vonatkozó adatokat is. Mert nem tanya igazán a tanya, ha nincs a környékén szántó /kert/, legelő, szőlő, gyümölcsös stb. Ha azonban valamilyen különleges növényt -- pl. komlót -- természetnek ott, azt érdemes följegyezni. Különösen akkor, ha pl. a Kovács-tanya Komlós tanya alakban is szerepel.

Ha az adattest után leírjuk a Ta /= tanya/, ill. Volt Ta /= volt tanya, lebontott tanya, tanyahely/ rövidítést, ebből már nyilvánvaló: vagy máig is élő /lakott/ tanyáról van szó, vagy a megszűnt tanya neve él még a terület népi elnevezésében.

5. Ami a /tanya/ névmagyarozatokat illeti, itt már érdemes r ö v i d í t é s e k e t alkalmazni. Főlélegesen lenne számtalan sokszor leírni ugyanazokat a közléseket. Az elfogadott rövidítések:

Tul. = tulajdonos

Volt tul. = volt /régebbi, egykori/ tulajdonos

vn = vezetéknev

kn = keresztnév

rn = ragadványnév /gúnynev, közömbös hangulatú ragadványnév/

Néhány lehetséges változat -- a teljesség igénye nélkül:
Kovács-tanya Ta. Tul. vn. /= lakott tanya, tulajdonosa vezetéknevéről/.

István-tanya : Pista-tanya Ta. Tul. kn. /= lakott tanya, tulajdonosa keresztnévéről/.

Kovács István tanyája Ta. Tul. vn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa vezeték- és keresztnévéről/.

Sötét-tanya Ta. Tul. rn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadványnevééről/. De ez nyilvánvaló mindig, az "rn." ezt megvilágítja.

Sötét Kovács-tanya tanyája Ta. Tul. rn, vn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány- és vezetéknevééről/.

Sötét Pista tanyája Ta. Tul. rn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány- és keresztnevééről/.

Sötét Kovács Pista tanyája Ta. Tul. rn, vn, kn. /= lakott tanya, tulajdonosa ragadvány-, vezeték- és keresztnevééről/.

Ha a tanyának több népi neve is van -- pl. az egyik az egykori, a másik a jelenlegi tulajdonost idézi -- akkor ezeket i d ő r e n d b e n írjuk fel, és a két magyarázat közé pontosvesszőt tegyünk. Például: Sötét Kovács Pista tanyája: Labozár-tanya Ta. Volt tul. rn, vn, kn; Tul. vn.

Természetesen jónéhány egyéb variáció is lehetséges még, ezeknek a feljegyzési és rövidítési problémáit az ellenőrzők-közzetevők maguk is könnyen megoldhatják.

A mondottakból nyilvánvaló: a sok tanyanev egyszerűvé teszi ugyan az alföldi földrajzinév-gyűjteményeket, de valami többlettel is szolgál ez a névtömeg: a külterületen, magányos tanyákon /élt és/ élő emberek /családok/ szinte teljes vezetéknev és ragadványnev adattárát adja.

Itt és most csak a tanyanevekről szoltunk. Az egyéb tudnivalókat közlik a megyei útmutatók és a Kézikönyv.

BOGNÁR ANDRÁS

KISEBB TELEPÜLÉSEINK UTCANEVEIRŐL

Szép számú földolgozása van már a magyarországi utcaneveknek, de ezek mindegyike valamely nagyobb településünk közterületnévanyagával foglalkozik. Természetes ez, hiszen csak jelentősebb helységben van annyi név, amennyi a tanulmányozást, rendszerezést megérdemli. Öt-hatutcás falu névanyaga

első pillantásra áttekinthető, statisztikai földolgozása fő-
löszleges. Általánosan érvényes megállapításokat mégsem tehe-
tünk kisebb településeink utcanévstruktúrájára vonatkozóan
mindaddig, amíg legalább néhány dolgozat be nem mutatja ezek
jellemző sajátosságait. Az efféle cikkeknek a sorát szeretném
megkezdeni alábbi munkámmal.

Legelső feladat a vizsgálandó települések kiválasztása
volt, s majdnem ez lett egyben a legnehezebb is. Szerettem
volna az ország különböző területeinek az utcanévanyagát,
-rendszerét is összevetni, s ehhez vidékenként legalább 60--
80 névadat látszott szükségesnek, bár lehetett volna éppen
nagyobb is ez a szám. Nagyjából azonos nagyságú községeket
kellett volna választanom országszerte, de akkor az Alföld
nagyhatáru -- és nagy belterületű -- falvainak vizsgálata
teljesen elmaradt volna. Ezen kívül tetézte a gondot, hogy
eddig éppen itt kevés még a közzétett jelenkori helynévgyűjtés,
s alig van így lehetőség a földolgozó munkára. Végül összefüg-
gő területen gondoltam a vizsgálandó községeket kijelölni,
mert csak így vállalhatom a teljességre való törekvést, és
csak így képviselhetik a falvak azt az országrészt, ahol el-
helyezkednek.

Forrásként a már megjelent helynévgyűjtéseket használ-
tam. Az alábbiakban sorolom föl a kiválasztott településeket,
adataik közzétevőinek neveit és a kötetben szereplő sorszá-
maikat, illetőleg jelzőszámaikat. Zala megye lenti járásából
/közzétevő: Markó Imre Lehel/ 132. Szentgyörgyvölgy, 133. Ma-
rokföld, 134. Csesztreg, 136. Nemesnép, 137. Zalabaksa, 139.
Lendvajakabfa, 140. Baglad, 142. Resznek, 145. Bödeháza, 146.
Zalaszombatfa, 147. Belsősárd, 148. Lentikápolna, 154. Gábor-
jánháza, 155. Szijártóháza, 156. Külsősárd, 157. Lenti, 159.
Rédics. Veszprém megye tapolcai járás /közzétevő: Gaál Sándor-
né, Király Lajos, Mészárosné Varga Mária/ 10. Taliándörögd,
12. Vigántpetend, 13. Kapolcs, 14. Óbudavár, 15. Szentjakabfa,
19. Balatoncsicsó, 20. Monostorapáti, 21. Hegyesd, 22. Szent-
antalfa, 23. Balatonhenye, 25. Tagyon, 26. Monoszló, 28.
Szentbékállá, 30. Köveskál, 32. Mindszentkála. Baranya megye

pécsi járás /közzétevő: Barics Ernő, Heilmann József, Neduscin Dragutin, Pesti János, Turós Lászlóné/ 147. Kozármisleny, 148. Hásságy, 154. Pécsudvard, 155. Szemely, 156. Olasz, 162. Egerág, 163. Lothárd, 164. Birján, 169. Peterd, 173. Szőkéd, 174. Kisherend, 175. Belvárdgyula, 178. Szalánta, 179. Németi, 180. Pécsdevecser, 181. Kiskassa, 184. Áta, 187. Újpetre, 189. Kistótfalu, 190. Vokány. Csepel-sziget /közzétevő: Hajdú Mihály/ Szigetcsép /1564--1600/, Szigetújfalu /1750--1790/, Szigetszentmárton /1800--1888/, Szigetbecse /2336--2354/, Lórév /2362--2376/, Makád /2538--2590/. Heves megye egri járás /közzétevő: Pelle Béláné/ 3. Balaton, 5. Bekölce, 6. Bükk-szentmárton, 7. Szentdomokos, 8. Váraszó, 9. Bükk-szenterzsébet, 10. Tarnalelesz, 11. Szúcs, 12. Egercsehi, 13. Bélapátfalva, 14. Erdőkövesd, 15. Mikófalva. Békés és Csongrád megyéből, de nyugodtan mondhatom: az egész Alföld déli-délkeleti részéről csupán két szomszédos kisebb falu névanyaga jelent meg /Székkutas és Kardoskút, s ezek is csak a környezőkhöz viszonyítva kisebbek/, mindkettő saját közzétételemben, Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán című kötete /Békéscsaba, 1975./ 71--118. lapjain. /Sajnálattal jegyzem meg, hogy Incefi Géza helynevekkel foglalkozó tanulmányai -- más, maradandó értékeik elismerése mellett -- a belterületi hivatalos nevek vizsgálatának céljaira nem használhatók./ Szabolcs-Szatmár megye baktalórántházi járás /közzétevő: Mező András/ 18. Székely, 16. Ramocsaháza, 4. Laskod, 14. Petneháza, 11. Nyírtét, 7. Nyíribrony, 9. Nyírkércs, 8. Nyírkjó, 1. Apagy, 5. Levelek, 3. Besenyőd, 6. Magy.

Összesen tehát 84 falu hivatalosnak tekintett teljes községi névanyagát dolgozom föl néhány szempontból, de előbb felsorolom a fölhasznált neveket vidékenkénti előfordulási számaikkal. /Természetesen csupán az előtagokat vizsgálom és nyújtom az alábbi adattárban, s ha különböző utótaggal többször is előfordul egy-egy név valamelyik településen, valamennyi előfordulását számbaveszem./

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Ady Endre	8	3	8	2	4	2	5	32
Akácfa	1	-	1	1	1	-	-	4
Alkotmány	1	-	-	-	3	1	-	6
Április 4.	-	-	-	-	1	-	-	1
Arany János	1	-	4	1	2	2	1	11
Árpád /Fejedelem/	-	1	-	1	1	1	-	4
Bacsó Béla	-	-	-	-	1	1	-	2
Bajcsy-Zsilinszky	-	-	1	1	2	-	1	5
Barátság	-	-	1	-	-	-	-	1
Bartók Béla	-	-	-	-	1	-	-	1
Béke	6	2	-	3	4	2	5	22
Dem József	-	2	1	-	1	-	1	5
Bessenyei György	-	-	-	1	-	-	-	2
Bocskai István	1	-	-	-	2	-	1	4
Bozót	-	1	-	-	-	-	1	1
Cigány	-	-	-	-	-	-	1	1
Csillag	1	-	-	-	-	-	1	1
Csónak	-	-	-	-	1	-	-	1
Csornajovity A.	-	-	-	1	-	-	-	1
Damjanich J.	-	-	2	-	3	-	1	6
Dankó /Pista/	1	-	-	-	4	-	1	6
Deák Ferenc	3	-	-	-	-	-	1	4
Diófa	-	-	-	2	-	-	1	2
Dolgozók	-	-	-	-	-	-	1	1
Domb	-	1	-	-	-	-	-	1
Dózsa György	4	4	5	6	6	1	10	36
Dörögdi	-	1	-	-	-	-	-	1
Duna	-	-	-	1	-	-	-	1
Dunai	1	-	-	-	-	-	-	1
Dundity A.	-	-	-	1	-	-	-	1
Egészségház	-	-	-	-	1	-	-	1
Egri	-	-	-	-	1	-	-	1
Erdő	-	-	-	1	-	-	-	1
Farkashát	-	-	-	1	-	-	-	1
Fedémesi	-	-	-	-	2	-	-	2
Felszabadulás	-	-	1	-	2	1	4	8
Fő	1	6	-	2	-	1	1	10
Fürst Sándor	-	-	-	-	1	-	-	1
Fűzfa	-	-	-	1	-	-	-	1
Gárdonyi Géza	-	-	1	-	1	-	-	1
Görgey Artur	-	-	-	-	-	-	1	3
	-	-	-	-	-	-	1	1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Gyár								1
György								1
Hajnal								1
Hámán Kató								1
Hársas								1
Hársfa								1
Hegyi								1
Henyei								1
Honvéd	1							1
Hősök					1			1
Hunyadi János	1		2		1		1	5
Ibolya			1					1
Ipolyság			1					1
Iskola		1	1		1		1	4
Jávorka Ádám			1					1
Jókai Mór	1	4	2	3	4	1	3	18
József Attila	4	2	4	1	4	2	5	22
Kapitány							1	1
Kassa			1					1
Kassai					1			1
Kertész					2			2
Kinizsi Pál	1		1					2
Kis				1			1	2
Kisfaludy Károly	2							2
Kiss ?				1				1
Kiss József		1						1
Komszomol					1			1
Kossuth Lajos	14	11	11	8	11	2	11	68
Kölcsey Ferenc						1		1
Kóvágóörsi		1						1
Köz/tér/			1					1
Köztársaság					1			1
Krúdy Gyula							1	1
Kulcsi				1				1
Kun Béla						1		1
Kút		2						2
László							2	2
Lehel					1		1	2
Lenin					3	2	6	11
Liget						1		1
Liliom		1					1	2
Lipót					1			1
Liszt Ferenc					1			1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Lórévi	1	1	1	1	1	1	1	1
Mágocsi	1	1	1	1	1	1	1	1
Magyar	1	1	1	1	1	1	1	1
Május 1.	1	1	1	1	4	1	1	4
Makádi	1	1	1	1	1	1	1	1
Malom	1	1	1	1	1	1	1	1
Mártírok	1	1	1	1	1	1	1	2
Marx Károly	1	1	1	1	2	1	1	4
Mester	1	1	1	1	1	1	1	1
Mezei	1	1	1	1	1	1	1	1
Mikszáth Kálmán	1	1	1	1	1	1	1	2
Móra Ferenc	1	1	1	1	1	1	1	1
Móricz Zsigmond	1	1	1	1	1	2	1	3
Munkácsy Mihály	1	1	2	1	1	1	1	3
Nagymező	1	1	1	1	1	1	1	1
Nagykő	1	1	1	1	1	1	1	1
Nyárfa	1	1	1	1	1	1	1	1
Nyírtéti	1	1	1	1	1	1	1	1
Oncsa	1	1	1	1	1	1	1	1
Pásztorház	1	1	1	1	1	1	1	1
Patak	1	1	1	1	1	1	1	1
Pécsi	1	1	1	1	1	1	1	1
Petőfi Sándor	11	11	11	6	9	2	12	62
Piac	1	1	1	1	1	1	1	1
Pozsony	1	1	1	1	1	1	1	1
Pozsonyi	1	1	1	1	1	1	1	1
Rákóczi Ferenc	7	4	6	2	9	1	8	37
Rákosi Mátyás	1	1	1	1	1	1	3	3
Rét	1	1	1	1	1	1	1	1
Réti	1	1	1	1	1	1	1	1
Rév	1	1	1	2	1	1	1	2
Rózsa	1	1	1	1	1	1	1	1
Rózsa Ferenc	1	1	1	1	1	1	1	2
Ságvári Endre	1	1	1	1	2	1	1	4
Sallai Imre	1	1	1	1	1	1	1	1
Somogyi Béla	1	1	1	1	1	1	1	2
Sport	1	1	1	2	2	1	1	4
Sugár	2	1	1	1	1	1	1	2
Szabadság	1	1	2	4	8	1	5	21
Szántó Kovács János	1	1	1	1	1	1	1	1
Széchenyi István	1	1	2	1	3	1	1	5
Szegfű	1	1	1	1	1	1	1	2
Szent István	1	1	1	1	1	1	1	1

	Zala megye	Veszprém megye	Baranya megye	Csepel-sziget	Heves megye	Békés-Csongrád megye	Szabolcs-Szatmár megye	Összesen
Sziklai Sándor	1							1
Sztahanov						1		1
Sztalin								3
Sztalingrádi								1
Szóló				3				3
Szűk		1						1
Tanács		1						1
Táncsics Mihály	2	1	4	3	4	1	4	19
Teleki	1							1
Temető	1			2	1			4
Templom		2		1				3
Thury János				1				1
Toldi Miklós		2	1					3
Tompa Mihály							1	1
Tsz.							1	1
Tyúksütő					1			1
Új			1	1				2
Üttörő							2	2
Vásár		1						1
Vasút				2	1			3
Virág	1							1
Vorosilov						1		1
Völgy				1	1			2
Vörös					1			1
Vöröscsillag		1				1		2
Vöröshadsereg					2	1	2	5
Vörösmarty Mihály	2				2		1	5
Vöröszászló							1	1
Zalka Máté					1			1
Zöldfa				1				1
Zrínyi Miklós		3	3		1			7
Összesen:	86	76	89	82	141	38	125	637 név
Települések száma:	17	15	20	6	12	2	12	84

Az előforduló nevek felsorolása azt a látszatot kelti, mintha gazdag utcanévanyaga lenne kisebb településeinknek is. Azonban ha közelebbről megnézzük ezeket a neveket, és a számok rideg fényével világítjuk meg az adatokat, csak egyhangúságot, szürkéséget találunk. A 84 faluban 637 elnevezett közterület van, átlagosan településenként nyolc. Ezek megnevezésére 158

különböző nevet használtak föl, tehát falvanként még kettőt sem! Az igazsághoz hozzátartozik, hogy elég sok az egyutcás falu, s a helynévgyűjtések a hivatalos utcanéveket nem egyforma pontossággal vették számba. Jóllehet a belterületi térképen 2-3, néhol öt utca nyomvonala is megvan, az adattárban egyetlen hivatalos név sincs Peterden, Kisherenden, Pécsdevecseren, s csak egy található Szalántán, Németiben stb. Ugyanakkor Kapolcson két Petőfi Sándor /24., 35./, öt Kossuth Lajos utca /5., 7., 26., 33., 53./ van az adattárban, s az utóbbiak közül legfőljebb kettő /26. és 53./ vonatkozhat ugyanarra az utcára. Szigetbecsén a Kis utca Kiss alakban szerepel, s ez személynévre enged következtetni, s csak a mutató megnézése után tekinthetjük sajtóhibának az adatot /vagy a mutatót/. Bükkszent-erzsébeten a Tyúksütő hivatalos utcanév mellett semmi magyarázatot nem találunk, csak a tarnaleleszi dűlőnévanyagból derül ki, hogy az ilyen nevű külterületre vezet az utca. Az egri járás anyagában a hadak népi neve mellett mindenütt az utcanév szerepel hivatalos névként, így egy-egy utcanév nyolc-tízszer is előfordul hivatalosként -- természetesen mindig ugyanarra az utcára vonatkozóan -- mégis ezzel megnehezítve alaposan az ilyen típusú vizsgálódáshoz az anyaggyűjtést. A hivatalos belterületi nevek földolgozásához legkönnyebben használható a baktalórántházi járás névanyaga, azonban a sok /3-3/ Rákosi Mátyás és Sztalin nevű utca hivatalos névhasználata 1965 és 1968 között legjobb esetben is elgondolkodtató, s azt az érzést kelti a jóhiszemű vizsgálódóban, hogy nem a megfelelő utcajegyzéket használta munkájához a közlétevő. /Magam rosszhiszemű lévén azt gyanítom, hogy elmaradott, ultrabalos, sztalinista volt még akkor jónéhány falu vezetősége vagy inkább vezetője./

Természetesen nem szándékozom most a helynévgyűjteményeket, közzétételeket bírálgatni, fölhasználhatóságukat értékelni. Sok ismertetés írásakor eszembe jutott azonban már, hogy az utóbbi évtizedekben a recenziók alig élnek a bírálat jogával, de nem is találhatják meg könnyen a bírált művek gyöngébb oldalait egyszeri és egyszerű elolvasáskor a recenzensek.

Az angol közmondás szerint the proof of the pudding is in the eating, vagyis a fölhasználáskor derül ki minden adattár értéke -- és hibája is. Az viszont a magyar névtudomány fejletlenségét, gyermekcipőben járását mutatja, hogy az adatföltárásokig is alig jutott még el; nagy szintézisek, monografikus földolgozások -- tudomásom szerint -- sehol sem kezdődtek. Az nem lehet ennek magyarázata, hogy nincs, eddig nem volt megfelelő mennyiségű anyag, hiszen a Pesty-féle helynévgyűjtés több mint száz éve őriz annyi adatot, amennyiből nem tíz, de sokkal több monográfia is kitellett volna a helynévkutatás legkülönbözőbb területeiről. Elnézést kérve ezért a kitérésért nézzük meg tüzetesebben a fönti adattárat!

A falvak utcanévanyagáról eddig azt állapítottuk meg, hogy szegényes, egyhangú. A névanyag azonban nemcsak kevés, hanem a meglevő is szürke, semmitmondó, egysíkú. Ennek oka az, hogy az elnevezéseknek szinte egyetlen indítéka van: az emlékéllítés, emlékeztetés. /Jóllehet a két fogalom nem teljesen földi egymást, ebben az esetben azonos névadási indítékot föltételez./ Hatóságaink elfeledkeznek a helynevek elsődleges funkciójáról, az azonosításról, amely a tájékozódásnak és tájékoztatásnak /lokalizációnak/ legegyszerűbb és legfontosabb alapja, és nagyon sokszor a megbecsülésnek csupán ezt az egyetlen módját gyakorolják a nemzeti és nemzetközi munkásmozgalmi múlt egyébként tiszteletreméltó és mindenképp felejtethetlen, jelentős alakjaival, költőinkkel, íróinkkal kapcsolatban. Erre az anomáliára először MEZŐ ANDRÁS /MNy. LXV, 198--204/ hívta föl a figyelmet, mikor kijelentette: „A belterületi nevek ... fő funkciója nem az emlékéllítés, eszmékre való emlékeztetés, hanem a tájékoztatás ... és a tájékozódás”. Jóllehet ennek egyik alaptörvényévé kellene válnia a hivatalos utcanévadásnak, amelynek irányelveit /"tízparancsolatát"/ igen találóan foglalta össze PÉTER LÁSZLÓ /Szeged utcanevei. Szeged, 1974. 58--61/.

A névanyag szürkeségének okairól beszéltem. Megjelenési formája ennek az egyhangúságnak: a személynevek nagy számmal való előfordulása az utcanévanyagban. Már PÉTER LÁSZLÓ is

megjegyzí említett munkájában /61/: "Városaink, községeink utcanévanyaga, mióta a spontán, hagyományos, természetes névadást a hivatalos elnevezés váltotta föl, arányaiban kedvezőtlenül változott meg, a sok személynév a szép természeti nevek fölé kerekedett." Jómagam /NévtÉrt. 3. sz. 22--34/ ezt kiegészítettem azzal, hogy minél kisebb a település, annál nagyobb az emlékállítási céllal adott utcanévek, elsősorban a személynévi eredetű utcanévek arányszáma. Ezt igazolja nagyjából a mostani vizsgálódásom is. A 637 utcából 434 /68,1 %/ a személynévi. Eddig csupán Kiskunfélegyházán találtam magasabb arányszámot, 73 %-ot. Ózdon 64 %, Zalaegerszegen 49 %, Orosházán 43 %, Székesfehérváron és Nyíregyházán 32 %, Budapesten 26 %, Szegeden 24 % a személynévi utcanévek aránya. Már maga ez a meglehetősen magas arányszám is elgondolkodtató, de megdöbbentőbb az, hogy a 434 személynévi utcából 316 /72,8 %/, majdnem háromnegyed része tíz személy /Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Dózsa, Ady, József A., Táncsics, Jókai, Arany és Lenin/ neve között oszlik meg. A falusi utcáink fele /49,6 %-a/ tíz ember nevét viseli! Ez akkor sem helyeselhető, ha egyébként a nevek volt viselői megérdemlik az emlékezetben való megőrzést. /Be kell vallanom, hogy zavar és bosszant ez az állandó mentegetőzés, ami egyébként általános a hasonló jellegű cikkekben. Ki előtt, és miért kell mentegetőznünk? Akad olyan, aki föltételezi, hogy a magyar névtanósok nem becsülik a magyar történelem, irodalom stb. nagyjainak emlékét? Miféle régi rögződés okozza bennünk a kisebbségi érzéseket sejtető magyarázkodásokat? Miért nem merjük ma sem őszintén kimondani a véleményünket? Mi lesz ha én most megteszem? Megpróbálok! Nem tartom helyesnek a magyar utcanévanyagban a Beloiannis, Marx, Lumumba stb.-féle nevek előfordulását. Sokallom a Kossuth, Petőfi, Bajcsy-Zsilinszky, Ady, József Attila stb.féle utcanévek számát. Csak olyan településeken tartom helyesnek az ilyeneket, ahol valóban van kapcsolat a névadó és az elnevezett közterület között. Annak tekintem az illető szobrát is például, de inkább a szülő- vagy lakóházát stb. Mindezt zárójelben írtam, de őszintén gondolom. Ha merném, és lehetőségem lenne rá, körlevélben

hívnám föl erre utcaelnevező hatóságaink figyelmét./ Nem hiszem, hogy Kossuth Lajos vagy Petőfi Sándor kultusza kevésbé lett volna erős és maradandó, ha nem neveznek el róluk utcát szinte minden faluban. Az összes falusi utcanévnek egyötöde /20,4 %-a/ kettejük nevét viseli!

Két szempontból közelítettem meg most az utcanévanyagot. Az első a névadás indítéka. Ennek első és legkirívóbb példája a személyekről való elnevezés. A másik sem sokkal kedvezőbb a névstruktúra és a névalakiség szempontjából: az eszméknek való emlékállítás, emlékeztetés. Elsősorban a névanyagba nem illeszkedő, alakilag elfogadhatatlan utcanévekről szeretnék szólni. Már többen megállapították, hogy a dátumok /évszámok, hónapok, napok számainak/, események időpontjainak utcanévként való használata nemcsak csúnya, körülményes, hanem hibás, megtévesztő is. Az egyre több helyütt alkalmazott számítógépek nem tudnak különbséget tenni az utcanévben szereplő számok és a házszámok között, összekeverik azokat, tévesen azonosítanak. A Vöröscsillag, Vöröszászló stb. típusú nevek hosszasak, írásuk vitatható, bonyolult /különírva személynévre asszociálnának esetleg a nem magyar ajkúak, de még később esetleg közülünk is többen/, hosszúságuk miatt /Vöröshadsereg, Népköztársaság stb./ használatuk kényelmetlen, a népnyelv nem veszi át őket. Legrokonzenvesebbek még az eszmékre emlékeztető nevek közül a Béke, Szabadság stb. lenne, de ezek használata is túlmegy a jó ízlés szabta határokon, s éppen nagy számban való előfordulásuk miatt válnak közömbössé, veszítik el a névadás eredeti szándékát.

Az emlékállítási, emlékeztetési indítékú utcanévek számadataival szembeállítottam a természetes módon is keletkezhetett utcanéveket. Ezek között elsősorban az utca milyenségére vonatkozó neveket /Kis, Szűk, Hosszú stb./ vettem föl, de ide tartozónak vélem a Fő és Sugár utcanéveket is, továbbá a funkcióval kapcsolatos neveket: Piac, Vásár stb. A természetes névadás legjellemzőbb eredményei az irányt jelölő utcanévek. Ősi eredetüket a Tihanyi Alapítólevél bizonyítja, s a népi névhasználatban ma is nagyobb számban fordulnak elő, mint a

hivatalos nevek között. /Falumban most is Pesti út vagy utca néven emlegetik az idősebbek az azóta ötször nevet cserélt főutcát./ Mivel ezek az utcák a legjelentősebbek: szélesek, a központból indulók, hosszabbak, nagyobb épületek állnak bennük stb., leginkább ezek estek áldozatul az emlékállítási célú névadásnak, s lett belőlük Kossuth, Erzsébet királyné, Horthy Miklós, Vöröshadsereg, Lenin stb. utca. A megmaradó -i képzős helynevek egy része nem mutat reális irányba, csupán emlékállítási célú volt a névadása, s képzőjét a névtípusba való beillesztés céljából kapta /Kassai, Pozsonyi stb./. Ennek az alakításmódnak a jogosságában vita van Mező András és én között, jóllehet ez még csak szóban, szakmai beszélgetésekben folyik, s most kap először írásbeli kifejezést. Véleményem szerint megtévesztő az emlékeztető helyneveknek -i képzővel való ellátása, helyesebb a vizsgált névanyagban is föllelhető Kassa, Pozsony stb. forma. Mező András szerint a struktúrába való beillesztés a jobb megoldás. /Bármelyik álláspont melletti és elleni véleményt szívesen közlünk majd./ A kisebb jelentőségű, közelebbi helységre mutató utcanevek közül megmaradt néhány a vizsgált névanyagban /Dörögdi, Fedémesi, Henyei, Kővágóörsi stb./, de ezek száma is kevés.

A természetes névadással keletkezett utcanevek közül jelentősek azok is, amelyek egy-egy kisebb tájegység, falurész, külterületi határrész, dűlő stb. nevére utalnak. Ezek lehetnek irányjelölők /Hegyi, Mezei, Teleki stb./, de inkább -i képző nélküliek /Bozót, Domb, Erdő, Farkashát, Liget, Nagymező, Nagykő stb./. Mindkét típusú név utalhat arra, hogy az utca az adott, megnevezett földrajzi területen van, vagy mellette húzódik. Tulajdonképpen ide kell számítani a Temető, Vasút, de még az Iskola, Templom, Gvár, Tanács stb. utcaneveket is, ha reális a kapcsolat a jelölt objektum és a jelölő név között. Így is nagyon kevés nevet sorolhattam ebbe a csoportba /89, 13,9 %/, legtöbbet a Csepel-sziget viszonylag nagyobb falvaiban /30; 36,6 %/, legkevesebbet Békés-Csongrád még nagyobb településeiben /1; 2,6 %/.

A névadás indítéka szerint a harmadik, egyben utolsó csoportom a közömbös, pusztán identifikáló céllal adott hivatalos nevek lettek. Ilyeneket elsősorban nagyobb településeken, városokban találhatunk, s jó összeválogatásuk, névbokrosításuk hangulatossá teheti a város egy-egy részének arculatát, névtani képét. Kisebb falvakban is találni ilyeneket, de lassan ezek is áldozatul esnek az emlékállítási célú nevek áradatának. Több helyütt is előfordult a Hajnal név, s térképi tapasztalatom alapján a keleti falurészben található ezek, tehát a népi névadásnak is lehetnek termékei. Ugyanígy természetes úton keletkezhetett a Diófa, Hársfa, Akácfa stb. név, ha van vagy volt valaha bennük a névben jelzett fából netalán több is. Mivel erre utalást a gyűjteményekben sehol sem találtam, a közömbös indítékú nevekhez vettem föl valamennyit. Az ide tartozó nem nagy számú /24; 3,7 %/ névnek jelentős részét a virágnevek adják /Ibolya, Liliom, Virág stb./. Érdekes megjegyezni, hogy egyetlen állatnevet sem találtam.

Mindezek után nézzük meg táblázatban, vidékenként összesítve a három névadási indítékú csoportba tartozó neveket!

	Zala m.	Veszprém m.	Baranya m.	Csepel-sz.	Heves m.	Békés-Csongrád m.	Szabolcs-Szatmár m.	Összesen
Emlékállítási célú	77	54	82	47	118	36	110	524
	89,5	71,1	92,1	57,3	83,7	94,7	88,0	82,3 %
Természetes név	6	20	6	30	17	1	9	89
	6,9	26,3	6,7	36,6	12,1	2,6	7,2	13,9 %
Közömbös indítékú	3	2	1	5	6	1	6	24
	3,5	2,6	1,1	6,1	4,3	2,6	4,8	3,7 %

Vizsgálódásom másik szempontja jelentéstani volt. Mint azt Budapest utcanevének földolgozásában /Bp., 1975./ megkíséreltem, most is hasonló kisebb jelentéstani kategóriákra osztottam föl a névanyagot. Természetesen néhány csoportot adatok híján elhagytam, másokat összevontam. A vidékenkénti és teljes összevonás után az alábbi táblázatban foglaltam össze a számadatokat. /Százalékszámokat csupán a személynevek esetében adok, ugyanis a többi kategóriába oly kevés adat tar-

tozik, hogy maguk a számok beszélnek önmagukért, nem mondanának többet az arányszámok sem./

	Z.m.	V.m.	B.m.	Cs.-sz.	H.m.	B.-Cs.	Sz.-Sz.	Összesen
Összes utcanév	86	76	89	82	141	38	125	637
Személynév	66	48	73	40	89	29	89	434
	76,7	63,2	82,0	48,8	63,1	76,3	71,2	68,1 %
Magyar személy	66	48	73	37	84	24	80	412
Történelmi alak	47	38	51	29	61	12	58	296
Honfogl.-Árpád-kor	-	1	-	1	2	1	2	7
Korai parasztmozgalm.	4	4	5	6	6	1	10	36
Hunyadiak-török ellenes	2	3	6	-	2	-	1	14
Erdély történetéből	1	-	-	-	2	-	1	4
Kuruc mozgalmak	7	4	7	2	9	1	8	38
Reformkor-szabaságh.	30	25	31	18	31	5	31	171
1918/19-munkásmozg.	3	1	2	1	9	2	5	23
Helytörténet	-	-	-	2	-	1	-	3
Művész	19	10	22	7	23	12	22	115
Költő-író	18	10	20	7	17	11	21	104
Festő-szobrász	-	-	2	-	-	1	-	3
Zenész-zeneszerző	1	-	-	-	6	-	1	8
Nem magyar személy	-	-	-	3	5	5	9	22
Német	-	-	-	1	2	1	-	4
Orosz-szovjet	-	-	-	-	3	4	9	16
Szerb-horvát	-	-	-	2	-	-	-	2
Földrajzinév eredetű nevek	4	10	5	12	9	1	3	44
Magyar földrajzi nevek	4	10	55	12	9	1	2	43
Helységnev	1	3	4	3	4	1	1	17
Faluréssz, dűlőnév	2	7	1	8	5	-	1	24
Víznev	1	-	-	1	-	-	-	2
Nem magyar /orosz/ hn.	-	-	-	-	-	-	1	1
Az emberrel elvont kapcsolatban levő nevek	10	4	6	7	30	7	26	90
Keresztnevek	-	-	-	-	1	-	3	4
Emberi kapcsolatok	8	2	4	7	12	3	10	46
Munkásmozgalmi szó	-	1	1	-	12	3	10	27
Államigazgatási szó	1	1	1	-	4	1	-	8
Katmai műszó	1	-	-	-	1	-	1	3
Népnév, népcsoportnév	-	-	-	-	-	-	2	2
Emberi tevékenységre utal	-	1	-	6	4	-	1	12
Ipar, kereskedelem	-	1	-	2	2	-	1	6
Közlekedés	-	-	-	4	2	-	-	6
Emberi létesítmény /ép./	-	3	1	2	4	-	2	12
Szellemi tevékenység /irod. hős/	-	2	1	-	-	-	-	3

	Z.m.	V.m.	B.m.	Cs.-Az.	H.m.	B.-Cs.	Sz.-Sz.	Összesen
Sporttevékenység	-	-	-	2	2	-	-	4
A természet világának szavai	3	1	2	9	2	1	2	20
Növényvilág	2	1	2	8	2	1	2	18
Természeti jelenség	1	-	-	1	-	-	-	2
Az utca milyenségére utalók	3	7	1	4	1	-	2	18

A jelentéstani vizsgálat szerint is a személynevekből alakult utcanévek csoportja lett az első, de mivel erről már föntebb általánosságban részletesen szóltam, a részegységekbe tartozó névtípusokkal foglalkozom most csupán.

Arányaiban kevésnek tartom a történelmünk korábbi szakaszaiban szereplő személyek nevét. Kivételt képez Dózsa György, akinek harminchatszori névelőfordulása kétségtelenül rendeletre következett be 1945 után. Itt jegyzem meg, hogy ma már nem tartom megfelelőnek "parasztmozgalmak" címszó alá bevenni az összes parasztvezér nevét Budai Nagy Antaltól Áchim Andrásig, mint följebb említett könyvemben /21/ tettem. A XV--XVI. századi parasztmozgalmakat "korai" jelzővel választottam el a XIX. század végi--XX. század elejiekétől, amelyeket "kései" vagy "újabbkori" jelzővel neveznék meg, de mostani vizsgálatomban ide tartozó neveket nem találtam. Szántó Kovács János nevének egyszeri előfordulása Székkutason a helytörténeti kategória nevei közé került, hiszen hódmezővásárhelyi származású volt, s Székkutas a volt Vásárhelyi-pusztán alakult önálló községgé.

A kuruc mozgalmak neveit kivétel nélkül a II. Rákóczi Ferencről elnevezett utcák adják. Legnépesebb a reformkor-szabadságharc időszakából vett utcanévek csoportja. Arra a kérdésre, hogy miért él legnagyobb intenzitással ma is a legszélesebb néprétegekben a szabadságharc eszménye, a történettudomány szakembereinek kell megadni a feleletet. A névtudomány csak megállapítja a jelenséget, esetleg magyarázza azzal, hogy a múlt század végén, a polgárosulás, gazdasági élet nagymérvű fejlődésével egybeesett, vagy inkább abból következett a települések nagyarányú fejlődése, s ekkor lehetőség volt az esz-

ményképek neveinek utcanevekben való megörökítésére. Azonban elsősorban nem az újonnan épült utcákat nevezték el Petőfiről, Kossuthról, hanem a legjelentősebbeket, a falu főutcait. Olyan településeken is megtaláljuk ezeket a neveket, amelyek 1945 után alakultak, épültek, s előbb esetleg egyetlen utca sem volt a mai falu helyén /Kardoskút/.

Az ellenállás és munkásmozgalom neveit egybevettem az 1918--19-es forradalmak neveivel. Nehezen indokolható ez az eljárásom, de nehezen választhatók el egymástól a különböző mozgalmakban tevékenykedő személyek is. Egy-két tiszta eset /Kun Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre stb./ kivételével Bacsó Béla, Fürst Sándor, Hámán Kató, Rózsa Ferenc stb. neve több csoportba is beillik, Rákosi Mátyás számára viszont nehezen találtam volna megfelelőt, s azt hiszem, legjobb lett volna a róla elnevezett utcák számára egy külön kategóriát alakítani.

Különösen kevés a helytörténeti jelentőségű személyekről elnevezett utca, pedig legalább ez enyhíthetné a sok személyről elnevezett utcával szemben rosszérzését a névtanosnak, történésznek, helytörténésznek.

Az idegen személyek nevei közül elsősorban a marxizmus-leninizmus két legnagyobbjának /Marx és Lenin/ nevét találjuk a falusi utcanevekben is. Megdöbentő, hogy Sztalin neve is még hány faluban fordult elő az 1960-as években Szabolcs-Szatmár megyében! Érdekes színfolt a két szerb-horvát utcanév Lóréven. A névadókról nem sikerült közelebbi életrajzi adatokat megtudnom, csak föltételezem, hogy helytörténeti jelentőségű személyek, s tulajdonképpen az előző kategóriába is beillenek. Leginkább azt találom elgondolkodtatónak, hogy a többi nemzetiségi községben /amelyek közül számos szerb-horvát és német falunak az utcanévanyagát földolgoztam elsősorban Baranya megyéből/ hasonló nevek nem fordulnak elő a hivatalos névadásban, de a népi nevek között sem.

Meglepően sok /104; 16,3 %/ a költőkről-írókról elnevezett utcák száma. Aligha a helyi közigazgatási szervek irodalombarát magatartásának eredménye ez a sok Ady Endre, József Attila stb. utcanév, hanem itt is inkább fölülről kiinduló

hatásra kell gyanakodnunk. Jókai, Móra, Móricz Zsigmond és még talán Krúdy Gyula neve is viszont már spontán kerülhetett be a hivatalos utcanévanyagba. A zenészek-zeneszerzők közül Dankó neve emelkedik ki több utcanévvel. Jóllehet a természetes utcanevek megőrzéséért és hivatalossá tételéért lelkesedem, ebben az esetben erőszakolt természetességet érzek, minthogy valamennyi Dankó Pista nevét viselő utcában cigányok laknak. Vitatható ez a névadási gyakorlat: amennyi érv szól mellette, ugyanannyit ellene is föl lehetne hozni.

A helynevek utcanévként való használata három okra megy vissza. Az első kettőbe természetes nevek tartoznak: vagy a névben jelzett helyre vezet az utca, vagy pedig mellette halad el, esetleg benne fekszik. Van azonban emlékállítási célú helynévi utcanév is. Ezeknek egy részét még a két világháború között adták a Trianon által elszakított országrészekről, városokról, másik részük újabb keletkezésű /Sztalingrád/. A valódi helyre utaló, -i képzős irányjelölő utcák neve igen kevés. Tájnév, hegynév nem fordul elő az utcanevekben, víznevek közül is csak a Duna szerepel kétszer /egyik esetben a megnevezett utcával reális kapcsolat alapján, másik esetben -- Rédcisen -- -i képzővel, minden magyarázat nélkül, s bár népi neve is ugyanaz, személynévi eredete is lehetséges/.

Az ember személyével, társadalmával, közösségével elvont kapcsolatban levő nevek közül igen kevés a keresztnév, s a meglevőknek sem lehetett talán az indítéka ez, de a közzétévőknek nem sikerült kideríteni az eredeti okot, a valaha minden bizonnyal élő személy kilétét. Emberi-társadalmi kapcsolatra utal a sok Béke, Szabadság stb. utcanév, s közülük csak a nemzeti vegyes lakosú Szalántán levő Barátság utcanévet érzem találónak és indokoltnak. Az államigazgatási szavak közül az Alkotmány és Tanács fordul elő utcanévként, s ez utóbbi lehet természetes névadás eredménye is, amennyiben a tanács épülete valóban az utcában van. A munkásmozgalmi szókincsből a Heves és Szabolcs-Szatmár megyei Május 1., Komszomol, Vörös, Vöröszászló stb. érdemel figyelmet, amelyekhez hasonlók alig akadnak az ország többi részén.

Az emberi tevékenységre utaló nevek közül a Piac, Vásár, Vasút utcanév legtöbbször természetes névadással keletkezett, és sajnálatos, hogy közülük csak néhány maradt fenn. Nagy nyeresége lett volna utcanévrendszerünknek, ha a mesterségekről elnevezett utcanévek közül is maradt volna meg néhány.

Az olyan emberi létesítmény, amelyről utcát neveztek el, mind épület, s noha számuk kevés /12/, legértékesebb részét képezik a névanyagnak.

Valamennyi szellemi tevékenységre utaló utcanév egyetlen irodalmi hős neve /Toldi Miklós/, így tulajdonképpen ez is a személynevek számát szaporítja.

Az embert körülvevő természetből a legtöbb a növénynev: fa- és virágnév, egyszer-egyszer fordul elő a Csillag és a Hajnal utcanév, amelyek közül az utóbbit természeti jelenségnek tartom.

Végül az utca milyenségére vonatkozó neveket vettem számba, s ezek bizony igen gyéren fordulnak elő /17/, közülük is legtöbb a Kis utca.

Összefoglalva azt állapíthatjuk meg, amit tulajdonképpen éreztünk is, de mindeddig nem volt konkrét anyagunk a bizonyítására, nem tudhattunk adatokkal alátámasztva kimondani: kisebb vidéki településeink utcanévstruktúrája szürke, egyhangú, túlteng benne a személynév, a magasztos eszmékre emlékeztető közszó. Utcaneveik alapján nincs egyéni, táji jellegzetességük a kisebb településeknek; nincs hangulatuk, jellemző arculatuk a magyar falvak hivatalos közterületneveinek. Úgy hasonlítanak egymáshoz a kisebb községek utcanévei, mint az utóbbi évtizedekben tervezett és fölépített lakótelepek, új város- vagy falurészek.

HAJDÚ MIHÁLY

Érdeklődéssel olvastam Kovalovszky Miklós cikkét a Magyar Nemzet 1983. május 8-i számában. Megállapításaival szinte teljesen egyetértek. Egy kérdéskörben azonban némileg más a véleményem, de lehet, hogy ebben is nyitott kapukat döngetek. Nem foglalkozom ugyan jelenkori utcanévanyagunk gondjaival, de Kolozsvár régi neveit vizsgálva szemembe ötlött, mennyire hasonló gondok voltak Erdély gyarapodó fővárosában még a múlt század végén is. Kovalovszky kifogásolja a sok Kolozsvár és Kolozsvári utcanév-előfordulást Budapesten. Ez pedig olyan magyar névtípus, amit most már a lakosság felszisszenése nélkül aligha változtathatunk meg! A kérdést mégis megoldhatjuk. Éppen a kolozsvári történeti utcanévanyagban kitűnő megoldások vannak: Király utca kettő is volt Kolozsvárott: Belső és Külső Király utca, Farkas utca szintén kettő: Belső és Külső Farkas utca, ugyanígy volt a várfalakon belül egy Belmonostor és kívül egy Külmonostor utca /ez a név részben ma is megvan/. Szén utca még ennél is több volt: Alsó Szén utca, Belső Szén utca és Külső Szén utca, sőt volt még Felső-Külső Szén utca is 1715-ből. Volt Külső Közép és a várfalakon belül Belső Közép utca. Belső Magyar és Külső Magyar utca. A szappanosoknak még gazdagabb a névanyaguk, hiszen volt Görbe Szappan utca /valóban kacskaringós, görbe út volt/, Kőfalsori Szappan utca és Hosszú Szappan utca, s sorolhatnám a példák sokaságát más magyar ajkú városokból. Nem tartom megvetendőnek a hosszú, de az utca jellegéről is szóló úgynevezett "beszélő utcaneveket". Ezek hosszúak ugyan, de pontos helymegjelölők, s egyúttal hangulatuk is van. Magam az Előpatak utca-ban lakom Budapesten. Ez az utca az egyik végében szétágazik, s sok-sok bosszúságot okoz a taxisoknak és a gyalogos keresgélőknek: egyszerre, egy-

²⁸ Megjelent a Magyar Nemzetben is ugyanebben az évben.

mással párhuzamosan két Előpatak utca fut. A pontosabb helymegjelölés végett lehetne Alsó és Felső, vagy Al-Előpatak és Felső-Előpatak utca, vagy az egyik: csak Előpatak, a másik Fel-Előpatak utca. Kicsit furcsán hangzik, de éppen ezért figyelemkeltő és megkülönböztető.

A Kolozsvár, Kolozsvári utcaneveket illetően hasonló megoldásra, de semmiképpen sem az utcanév megváltoztatására gondolok. Pl. Kincses Kolozsvár/i/, Fel-Kolozsvár/i/, Al-Kolozsvár/i/, Közép-Kolozsvár/i/, Bel-Kolozsvár/i/, s ha temető is van a közelben, Kolozsvár-Házsongárdi utca, vagy Kolozsvári Farkas utca, Kolozsvári Szép utca, Kolozsvári Torda utca, Kolozs-Monostori út jól beleillik e közel hatvanesztendős magyar névadási típusba. Egyúttal olyan névanyag típusokat menthetünk meg és eleveníthetünk fel, amelyeknek hagyományuk van, s Heltai Gáspártól Mikes Kelemenig, Ady Endréig és Karácsonyi Benőig vagy Kolozsvári Grandpierre Emilig nem egy jelentős író használta őket. E nevek szomszédainkkal is összekötnek bennünket, hiszen a Monostori út nevét évszázadok óta egyaránt használja a magyar és román jobbágy, német kereskedő, szlovák szatócs. S ha nyelvünk, neveink természetes rendszerét megbontjuk, jogosan számolhatunk a közösség felháborodásával. A hosszúság-rövidség fontos érv, de nem egyedül mérvadó. Éppen régi utcanévanyagunk szól ez ellen. S talán a posta is jobban örül annak, ha /irányítószám híján/ tíz szótagú utcanévből ötöt ki tud betűzni, mint ha a négy szótagból kettőt.

SZABÓ T. ÁDÁM

A SZÓRÁTH VEZETÉKNÉV

Vannak nevek, amelyek a magyarság több évszázados belső vándorlása ellenére még ma is szinte teljes bizonyossággal megállapíthatóvá teszik, hova való viselőjük, vagy legalább is honnan jöttek szülei, nagyszülei. Ha valaki Förgeteg -- kivált ha még Szilveszter keresztnévű is -- egész biztos,

hogy a szegedi tanyavilágból, alsótanyáról /Mórahalom, Zákány-
szék, Rúzza stb./ származik famíliája, akárcsak a Négyökrű,
Kotogány, Gárgyán, Battancs, Feketű nevűek. Ha Papdi, akkor
meg inkább főlősótanyai /balástyai, őszeszéki stb./ az illető.
Ha a Czékus, Gyuris, Maróti vagy Tapodi nevet viseli, akkor
dorozsmai. Igaz, Joó, Mari, Szirbik -- makai. /Makón nincs
jó katolikus és igaz református -- mondja a szólás: a Joó ve-
zetéknevűek mind reformátusok, az Igazak katolikusok./ Égető
/Eszter helyett inkább a Lídia kívánkoznék mögé, ahogy a Főr-
geteg után a Szilveszter; úgy volna igazán jellegzetesen vá-
sárhelyi/, Kenéz, Kotormány, Tárkány, Szűcs -- ezek a vásár-
helyiek legjellegzetesebb nevei /férfi keresztnévül itt meg
az Ermő a legsajátosabb/. Lele, Ilia: tápai. Apró, Forgó, Gyo-
vai, Túri -- Csongrád és Szentes környéki.

Szőreg legjellemzőbb vezetéknevei: Engedi, Hegyközi, Kó-
szó, Kotlár, Palotás, Sebők, Szeles és Szóráth. Különösen az
utolsó név viselőjéről lehet a legkisebb kétellyel megállapí-
tani illetőségét vagy legalább származását.

A Szóráth kétségtelenül a Szórád párja, zöngétlen végű
változata /vö. Melich János: Zoerardus. MNy. 1934. 129--135/.
Ezen a néven ismeretes a hitvalló, akinek legendáját Mór pécsi
püspök írta meg. Eszerint Szent István idejében Lengyelorszá-
ból jött a Nyitra megyei Zobor bencés apátságba, fölvette az
András nevet, és mint Remete Szent András került bele az egy-
háztörténetbe. Meghalt 1010 körül /Schütz Antal, Szentek élete.
1933. III, 71--73/. A Zoerardus, Zorardus latinositott, Zourad
alakban magyarrá lett név Melich szerint a lengyel Swérád-ból
latinositott Swiradus változata /i. m. 132/. Mai lengyel alak-
ja: Świerad. Összetétel: előtagja /swój, swoja, swoje, 'sein,
eigen'/, utótagja /rad, zufrieden, gern, lieb, froh'/. Eredeti-
leg így hangozhatott: [Ⓜ]Swojerad, később [Ⓜ]Swe-rad ~ Swérád >
Świerad.

Az ólengyel [Ⓜ]Swerad-ból a magyar így lett: [Ⓜ]Szverád >
[Ⓜ]Szoverád > [Ⓜ]Szoerád > Szovrád > Szourád > Szórád. Ennek zöngé-
tlenülésével Szórát, Szóráth.

A hitvalló nevét hazánkban a 11--16. században keresztnévként használták. A dömösi prépostság egyik szolgáját a Tolnai megyei Ságón az 1138-i adománylevél Sourad-nak nevezi /Melich i. m. 131/. Pais Dezső hívta föl a figyelmet, hogy egy 1579-ben kelt pörirat szerint Czyato vagy Cziato /olv. Csató/ Zorad /olv. Szórád/ a Gömör megyei Dejter, azaz a Rimaszombattól délre eső Détéra /RMNy. II, 2: 287--8/. Ugyanő közölte a Szórág változatát /MNy. 1943. 64/. Ilyen változatot Ila Bálint /Gömör megye 2: 322/ nyomán Mikesy Sándor is közölt 1605-ből /MNy. 1953. 406/. 1578-ban Szórád előfordul török összeírásban is /MNy. 1954. 385/.

A szőregi katolikus plébánia anyakönyvében 1749. július 22-én találjuk első ízben leírva ezt a nevet: ekkor jegyezték be az elhunyt Tóth Ilonát, Tóth István és Szórát Erzsébet leányát. 1758. július 30-án keresztelték meg az első Szórátot Szőregen: Szórát György-öt, Szórát Pál és Tamás Erzsébet fiát.

Sajnos az anyakönyvekből nem derül ki, honnan települtek a Szórátok /a későbbi írásmód szerint Szóráthok/ Szőregre. De abból, hogy a név változatainak említett előfordulásai többnyire Észak-Magyarországra /Nyitra, Gömör, Nógrád megyére/ utalnak, föltehető, hogy Szóráthok is, akár -- nevük szerint a Hegyköziek /akiknek nevével a lillafüredi temető sírkeresztjein talákoztam/, valahonnan arról a tájról származtak ide. Ha volna névföldrajzi atlaszunk, bizonyára kiderülne, hol él vagy élt még ez a vezetéknev, s ezzel fontos településtörténeti forráshiányt sikerülne betölteniünk.

PÉTER LÁSZLÓ

NŐI ÉS ASSZONYNEVEK XVI. SZÁZADI LEVELEKBEN

Magyarországon nagyjából már a XVI. század második felében kialakult az a szokás, hogy amikor a nő férjhez ment, személynevét /apjától örökölt családnév + keresztnév/ felcserélte egy új névvel. Ez a névváltozás úgy történt, hogy föl-

vette férje teljes nevét, s annak keresztnévéhez hozzáfűzte a -né képzőt /vö. KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Bp., 70./.

A magyar asszonynevek illeténvaló alakulása nem ment egyik napról a másikra, csak lassan terjedt el, s kialakulásának időszakában többféle variánssal találkozunk. Ezek összegyűjtése, vizsgálata és szembeállítására mutatja meg számunkra, hogy milyen módon alakultak ki a magyar asszonynevek, s időben milyen távolra nyúltak vissza a családjogi törvény 1974. évi módosításánál a megalkotók, amikor az asszonynevtípusok esetében a választási lehetőséget növelték.

Vizsgálatomhoz az adatokat a Nádasy család volt magánlevéltárának anyagából gyűjtöttem össze. /Megjelent: Nádasy Tamás nádor családi levelezése, szerk. Dr. Károlyi Árpád és Dr. Szalay József, MTA Történelmi Bizottsága, Bp. 1882; Történelmi Tár 1902--1911. szerk. Maróthi Dezső illetve Dr. Komáromy András; Levéltári Közlemények, 1923--1929. szerk. Dr. Mályusz Elemér./ E többszáz levél 1531-től 1569-ig öleli fel a közvetlen családtagok és rokonok, valamint belső emberek, várkapitányok, tisztartók, sáfárok, más főnemesek híradását, tájékoztatását. De még oly ritka levél is található köztük, mint a török ellenség, Dervis bég levele. A Nádasy-levéltár anyaga nemcsak mennyiségi, hanem művelődéstörténeti szempontból is igen gazdag. A levelek tartalmában érződik a pontosságra, hitelességre való törekvés, így jól megfigyelhetők a XVI. századi magyar névadási szokások, a névdivat, a becézett formák stb. A névanyag vizsgálatát két körülmény nehezíti. Az első az, hogy a levelek egy része /főleg az első időszakban/ latinul íródott. Természetesen a levélíró a latinos helyesírást követte a tulajdonnevek lejegyzésénél is. A magyar családnév-keresztnév sorrendet megfordította, s legtöbb esetben a keresztnévet latinra fordította. A másik probléma főként a magyar nyelvű leveleknél adódik, amelynek oka a még nem egységes magyar helyesírás. Egy-egy személynevet ugyanazon levélben is több alakváltozatban szerepeltetnek, néha hibáznak, tévesen írják le azokat. Eltérő a különböző

levélírók helyesírása is, főleg ha az ország két egymástól távoli vidékén élőét hasonlítjuk össze. Erősen befolyásolták ezt a nyelvjárási jelenségek, valamint az is, hogy kitől tanultak meg írni.

A levelekben előforduló több mint ezer személynevből mindössze 96 a női és asszonynev. Ennek okát a kor politikai és gazdasági viszonyai, körülményei magyarázzák. Annak ellenére, hogy a levélírók közt szép számmal találunk nőket, a levelek tartalma egyebek mellett sokszor a török elleni harc, várvédelmek, birtokügyek stb., amelyekben elsősorban férfiakról tesznek említést.

A neveket két nagy csoportra oszthatjuk: teljes személynevekre /női és asszonynevek/, valamint említőnevekre. A teljes személynevek a levelek elején és végén találhatóak. Ezeket hivatalos neveknek tekinthetjük. A mai levélforma a megszólítással kezd, ez a XVI. században többnyire elmaradt /csak Nádasdy Tamás feleségéhez írt leveleinél fordul elő/, helyette egy bevezető részt találunk, amelyben a levélíró megnevezi a címzettet, annak pontos rangját /néha többet is/, s mindezt sablonos köntösbe helyezi a kor szokásának megfelelően. Feltehetően maguk is unhatták, terhesnek érezhették ezt a formulát, hisz sokszor csupán elkezdik, s odateszik: etc. A befejező részben pontos aláírást találunk, s ilyenkor az asszonyok gyakran odairják teljes leánynevüket is. Levél közben természetesen nagyon ritkán találunk teljes személynevet, többnyire csak említőnevükön írnak az adott személyekről. Hogy pontosan kiről van szó, azt a levél témája, tartalma s egyéb szituatív körülmények árulják el /az író, a keltezés, a hely, az illető családja, közös ismerőseik stb./. Jellemző a korra, hogy a levélírók a legmesszebbmenőkig megadták a tiszteletet mind a címzettnek, mind azoknak, akikről írtak. Épp ezért találkozunk az asszonynevek oly széles skálájával.

Feldolgozásomban nem csupán 96 nevet mutatok be, hanem annál többet. Hisz ugyanazon személyt többféleképpen említenek, szólítanak meg, vagy szerepeltetik a nevét a címzésben. Pl. Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamásné, Orsikám, Orsolla asszon stb.

Női nevek

1. Teljes személynév:

Bánffy Erzsébet, Bánffy Ilona, Báthory Örsébet, Csikó Magdolna, Drágffy Magdolna, Hássági Borbála, Kys Kata, Lengyel Magdolna, Lengyel Zsófia, Nádasdy Anna, Nádasdy Katóka, Nádasdi Orsik ~ Ursula, Sárkán Ursula, Somly Borbála, Széchy Margit, Szele Erzsébet, Szlúny Anna, Taky Margit.

A keresztnév néha csak becézett alakban található meg.

2. Csak keresztnév:

Katóka /lányom/, Margit /soproni apáca/.

Mindkét esetben a név után közvetlenül mintegy közzsói értelműt találunk a pontos azonosítás végett.

3. Keresztnév + asszon:

Margit asszon /Sárkán ~ Sárkány/.

A levél írásakor még nem volt férjnél, feltehetően a kora miatt tették neve után az asszony köznevet.

4. Nem keresztnévi eredetű:

Ékes, Kegyes.

Mindketten Nádasdy szolgálói, nevük jellemükre, lelki tulajdonságukra vonatkozhat.

Asszonynevek

1. Lányneven említett asszonyok:

Cseh Margit /Sárkány Antal első felesége/, Dersffy Potencia /Ayczingerné/ Kanizsai Orsolya /Nádasdy Tamásné/, Pálfalvay Magdolna /Sárkány Antal második felesége/.

2. Női keresztnév + asszon:

Anna asszon, Borbála asszon, Ilona asszon, Kata asszon, Margit asszon, Orsolla asszon, Sófi asszon, Ursula asszon,

A női keresztnév említésekor nem tudták a -né képzővel kifejezni a férjes állapotot, ezért mindig az asszony köznévvél helyettesítették azt.

3. Teljes női személynév † asszon:
- Araný Ady asszon, Coron Dorkó asszon /Gyulaffy János felesége/.
4. A férj családneve † asszon:
- Homonnay asszon, Simon asszon, Sybryk asszon, Szentlászlay asszon.
- A személyek ilyen néven történő említése ma idegen, szokatlan számunkra.
5. A férj családneve †né † asszon:
- Balassiné asszonyom, Bánné asszon, Mayláttné asszonyom, Mollarné asszon, Pálfiné asszon, Serédyné asszon, Turzóné asszon.
6. A férj családneve † uram † -né:
- Bathyány uramné, Dobó uramné, Maylád uramné, Zriny uramné.
- A -né képző valamikor nemcsak tulajdonnévhez járulhatott, hanem köznévhöz is. Ezt a formát őrzi még ma is a foglalkozás † -né, méltóságnév † -né képzős alak /l. 14. pont./.
7. A férj családneve † -né
- Ayczingerné, Basarabné /?/, Drágffyné, Einzingerné, Gálfiné, Hermerstranerné, Kinspergerné, Latráné, Manesné, Menezesné, Podmaniczkyne, Senneyné, Svorciáné, Tarnolczyné, Thurzóné, Uzsainé, Vajdáné, Zýnyeyne.
- Bár a családnevek legtöbbje nem magyar eredetű /német, lengyel stb./, mégis igazodik a magyar szóképzési módhoz.
8. A férj teljes neve † -né:
- Bagdy Gyergyné, Bakách Sándorné, Balassy Sidmontné, Batthyány Ferencné, Beg Györgyné, Bezerédj Mihályné, Dersffy Istvánné, Füsztüy Mártonné, Hahóty Jánosné, Hosszutóti Bernáltné, Káldy Gergelné, Kanizsai Lászlóné, Kávásy Albertné, Kis Lukácsné, Mayláth Istvánné, Nádasdy Ferencné, Nádasdy Jánosné, Nádasdy Tamásné, Nagy Antalné, Ördög Lászlóné, Paladin Márkné, Pekry Lajosné, Pethew

Gáspárné, Priny Mihálné, Rajky Istvánné, Sárkán Bernálné,
Sennyei Ferencné, Szalai Péterné, Szép Gáspárné, Uszay
Jánosné.

9. A férj teljes neve + -né + leánynev:

Blagay Istvánné Frangepán Dorottya, Csaby Istvánné Béri
Katalin, Erdődy Péterné Puchaim Dorottya, Nádasdy Mártonné
Domonyai Dorottya, Ládonyi Miklósné Teresdy Potencha,
Mayláth Istvánné Nádasdy Anna, Tarnóczy Andrásné Kerheny
Borbála, Szele Balázsné, Nádasdy Zsuzsanna.

Mint kitűnik a 8--9. pontba soroltak adják a névanyag leg-
nagyobb százalékát. 30 fő szerepel asszonyneven, mellette
8 fő asszony + lánynéven. Ez utóbbi csoportban talákoztam
két olyan esettel, amelynél az özvegységet is jelölték:
néhai Ládonyi Miklósné és néhai Csaby Istvánné. Ez utóbbi
eredeti írásban:

nehaj chabý I{thwanne
berý katherýna.

10. A férj családneve + az asszony keresztnéve:

cateryna batthyaný /Batthyány Ferencné/.

11. A férj keresztnéve + uram + -né

... Bertalan uramné.

12. A férj keresztnéve + -né:

... Bernálné.

13. A férj keresztnéve + foglalkozása + -né

... Filep deákné

14. Női keresztnév + a férj méltósága + -né

Anna királyné, Izabella királyné.

Ez utóbbi öt csoportba csak 1--2 nevet lehetett besorolni,
mivel előfordulásuk ritka.

A közölt példaanyag bizonyítja, hogy a XVI. században az asszonynevek -né képzős formája előretört és megszilárdult. Az átfedéseket, több alakban való előfordulásokat leszámítva a megnevezett 96 személyből 73 asszony, s közülük 62-en kaptak olyan nevet, amely a -né képzőt tartalmazza. Természetesen ezen alakok mellett más variánsokat is találunk. Az adatokból kitűnik, hogy nyelvünkben a férjes nő megnevezésére a XVI. században milyen sokféle lehetőség volt. A változás során a XX. századra nyelvünk két érdekes formával lett szegényebb: eltűnt az asszony köznévi ilyen kapcsolatban levő funkciója; a másik pedig, hogy a -né képzőt ma már a birtokos személyjeles közsók nem vehetik fel, ezekkel csupán a történelmi és irodalmi művekben találkozhatunk.

FÜLÖP LÁSZLÓ

ADALÉKOK PETŐFI NÉVADÁSÁHOZ³⁸

"Petőfi nem jelentős a névadás szempontjából munkásságának lírikus iránya miatt" -- állapította meg Kovalovszky Miklós Az irodalmi névadás c. munkájában /MNyTK. 34. sz. 60/. Petőfi életművének valóban csak egy részét alkotják azok a művek /zsánerképek, elbeszélő költemények, elbeszélések/, amelyek szereplőinek, színhelyeinek nevével kapcsolatban névadásról beszélhetünk. Az alábbiakban ez utóbbi néhány jellemzőjére mutatunk rá példákkal illusztrálva.

A névadás eredményeként szereplő személynevek egy része Petőfi alkotása, amelyek jobbára egyelemű nevek és vezetéknevek.

³⁸ Ez a cikk az 1975-ben írt szakdolgozat /A tulajdonnevek használata Petőfi Sándor műveiben/ névadással foglalkozó fejezete alapján és J. Soltész Katalin megjegyzéseinek figyelembevételével készült.

A helység kalapácsa c. "hősköltemény" közismert nevei az ún. beszélő vagy leíró nevek /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 159/ közé tartoznak, s tulajdonképpen r a g a d v á n y n é v s z e r ű e k :

"Bagarja uram...

A csizmacsinálás

Érdemkoszorúza művésze /I, 126/.

A bort hörpölte Harangláb;

A fondorlelkű egyházfi /I, 127/.

A széles tenyerű Fejenagy

A helységi kovács." /I, 127/.

Az idézetben szereplő nevek közül a Fejenagy a legszembetűnőbb alkati sajátosságra, a Bagarja, Harangláb pedig a megnevezett személyek foglalkozásával kapcsolatos tárgyra utal. A beszélő nevek jellemző vonása a tréfás hangulat, így nem véletlen, hogy Petőfi éppen komikus eposzában alkalmazta a nevek e típusát.

Áttételesebb a kapcsolat a név közszói jelentése és a névviselő jelleme között a Barangó /Szerelem átka/ és a Kuruttyó név esetében. A hasonló morfológiai szerkezetű /igéből képzett igenév/ nevek viselői romantikus, illetőleg népi hangvételi elbeszélő költemény szereplői: Barangó -- megcsalt, elhagyott szerelmes, romantikus lovag; Kuruttyó -- feleségét elhagyó cigány, komikus figura. A költött vezetéknevek köznévi jelentésük vagy az általuk keltett asszociációk révén mintegy előrevetítik a jellemzés során kialakuló képet. Liliom Peti vezetékneve virágnév, ami elég gyakori a magyar családnevek között /vö. KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Bp., 1967. 94/. A névadásban mintául szolgálhatott Rózsa Sándor neve is mint betyárnév. Hasonlóképpen virágnevet /Viola/ ad betyáralakjának EÖTVÖS JÓZSEF is. Szilaj Pista /az első fogalmazványban Szittyó Pista/ vezetékneve a lelki tulajdonságon alapuló típusba tartozik /vö. KÁLMÁN BÉLA i. m. 94/. A vezetéknev közszói jelentése összhangban van a névviselő heves vérmérsékletével, J. SOLTÉSZ KATALIN szavai szerint "a vezetéknev az alak jellemére utal"

/i. m. 163./ . A ragadványnév kategóriájába tartozik Bolond Istók vezetékneve, amely szó szerinti jelentését Istók maga is cáfolja:

"Bár Bolond Istóknak hívnak

Ily bolond csak nem leszek".

A prózai művek szereplőinek vezetéknevei között több köznévi eredetű: Csigolya Dániel, Bíró Julcsa /A fakó leány s a pej legény/, Pergő Péter /A nagypapa/. A vezetéknev közzói jelentése és a megnevezett személy tulajdonságai között nincs az előzőekhez hasonló kapcsolat. Néhány vezetéknev a szereplők szociális hovatartozásának megfelelően a "nemesi" ortográfiájú és szerkezetű családnevek körébe tartozik /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN i. m. 159/: Latóczy /A táblabíró/, Andorlaki Máté /A hóhér kötele/, Csornay András, Károly /Szökevények/. Ez utóbbi vezetéknev, városnévi /Csorna/ eredetű, de a cselekmény színhelyével nincs összefüggésben, mert az konkrét név nélküli város. Helynévi eredetű vezetéknevük van a történeti tárgyú romantikus elbeszélő költemény, a Salgó hőseinek: Kompolti Péter, Dávid Jób, Gedő Simon /Kompolt és Gedő Heves és Nógrád megyében levő helynevek/. Petőfi által költött helynév /Kálnó/ /vö. Petőfi-szótár. II. Bp. 1978. 498/ szolgált alapul "A táblabíró" főszereplőjének vezetéknevéhez, amely még egy köznévi jelentésű vezetéknevvvel is kiegészült. A hosszú, összetett név nagy mértékben hozzájárul a szereplő komikus voltának erősítéséhez, és nagyszerűen illik az ősök dicsőségével hivatkozó nemesség képviselőjére:

"Felső-Kis-Kálnai és Szent-Demeteri

Fegyveres Tamás ... hah, épen jól jöve ki!

Ő méltó dalomra! Testi-lelki képe

Bátran odaillesik Árpád idejébe" /II, 170/.

Petőfi névadására jellemző a csak keresztnévvel való megnevezés. A zsánerképek szereplőinek egy része teljes alakú keresztnévet kapott: Ambrus gazda, János gazda, Pál mester, Péter bátya. A női zsáneralakok becézőnévvel szerepelnek: a Jutka /A hold elégiája/, Sári néni.

A János vitéz c. elbeszélő költemény hatalmas szereplőgárdát vonultat fel, de a költő csak a két főhőst nevezte meg, ezzel is kiemelve központi szerepüket. Jancsi és Iluska az évszázadok óta legnépszerűbb és leggyakrabban használt két nevet kapta. Iluska neve végig változatlan formában szerepel. Jancsi neve néhányszor a ragadványnévi vezetéknevvel fordul elő, amely eredetét maga magyarázza:

"Hogyan tettem szert a Kukoricza névre?

Kukorica között találtak engemet

Ügy ruházták rám a Kukoricza nevet" /I, 205/.

A francia király János vitéz névvel illeti, de a faluban továbbra is Jancsi marad, annyi különbséggel, hogy neve mellé idősebb voltára utaló értelmező kerül: Jancsi bácsi.

Az önéletrajzi motívumokat is megjelenítő Apostolban csak a főszereplő kapott nevet, és említ egy yak Tamást. A névadás a következőképpen zajlott le:

"Minek nevezzük? ... hadd lám csak, mi volt

Tennap? ... Szilveszter napja ... jó

Legyen Szilveszter /II, 370/.

A régi névadási gyakorlaton túl, amire KÁLMÁN BÉLA is rámutatott /i. m. 46./, az adott név kiválasztásában minden bizonytalanságot játszott az a körülmény is, hogy a költő szilveszterkor született. Így a név már önmagában is életrajzi mozzanatot foglal magába.

Néhány kételemű megnevezéstől /Csigolya Dánielné, Pergő Péterné, Pató Sári, Bíró Julcsa/ eltekintve a női szereplők is többnyire csak keresztnevet kaptak: Anikó /Szökevények/, Betti, Luiza, Róza /A hóhér kötele/, Katica, Erzsi, Panni, Julcsa, Juliska /A nagyapa/, szemérmes Erzsók /A helység kalapácsa/, Borbála kisasszony, Piroska /A táblabíró/, Ildikó /Barangó/, Lidi /Szilaj Pista/, Perenna /Salgó/. A cselekmények színhelyének megfelelően a keresztnevek miliőhangulata különböző. Városias hangulatú pl. Luiza, Anikó, Betti. Ez utóbbi mint az Erzsébet név idegen becézőneve igen alkalmas annak érzékeltetésére is, hogy a vele megnevezett szereplő

"távoli", egyszer sem jelenik meg személyesen, mindig csak beszélnék róla. Falusias hangulatot árasztanak a Panni, Sári, Erzsók, Julcsa, Erzsi nevek.

A Júlia nevet, illetőleg ennek változatait két elbeszélés szereplője is viseli: a társtalan, megbélyegzett, vágyakozó ifjúval kacérkodó Bíró Julcsa /A fakó leány s a pej legény/; a mindenkivel dacoló, kitartó, első szerelméhez hűséges Juliska -- Pergő Péterné /A nagyapa/. A névadásban és a szereplők alakjának megrajzolásában áttételesen a költő személyes élményei /Szendrey Júlia/ tükröződnek, amint ezt MARTINKÓ ANDRÁS is megállapítja /A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Bp., 1965. 232./ . Nem lehet véletlen az sem, hogy a versekben használt becézőnév fordul elő Pergő Péter meghitt visszaemlékezésében /A nagyapa/:

"Bírom végre Juliskámat"

Ha Juliskám eszembe jut

Sötétben is látok /Te az enyém, én a tied/ stb.

"Belenéztem Juliskám szemeibe, aztán megnéztem minden csillagot napkelettől napnyugotig, de egy sem ragyogott úgy, mint azok a szemek" /A nagyapa V, 104/.

Az elbeszélések férfi szereplői közül csak a szolgák szerepelnek keresztnéven: Ferkó /A nagyapa/, Jancsi /A hóhér kötele/, valamint János mester /A fakó leány s a pej legény/. A többi szereplőnek vezetékneve is van: Csornay András, Csornay Károly /Szökevények/, Csigolya Dániel, Csigolya Márton /A fakó leány s a pej legény/, Andorlaki Máté, Ternyei Boldizsár, Hiripi Gáspár /A hóhér kötele/.

A névelemek használata a szereplők egymás közötti kapcsolatától függ, illetőleg arra következtethetünk belőle. Csigolya Dániel-t a felesége Danin-nak szólítja; Csigolya Márton "A pej legény! Így említették különböző alkalomkor, de senkinek nem jutott eszébe, azt mondani: -- Csigolya Márton" /IV, 24/. Éppen ezért a Bíró Julcsa által használt Márton gazda megszólításban érezhetően több gúny van, mint a Marci névben vagy a pej legény névhelyettesítő megnevezésben /A fakó leány s a pej

legény/. A hóhér kötelé-ben a két vetélytárs következetesen vezetőnéven szólítja és említi egymást: "Andorlaki, megállj egy pillanatra!" /IV, 27/; Amint megláttam Ternyei-t megrázkódtam és reszkettem /IV, 62/ stb.

A helynévadást illetően Petőfinél is az tapasztalható, hogy a név szerinti lokalizálás többnyire elmarad: "nem is volt az egész faluban az utcán senki, csak az öreg harangozó, aki a toronyból hazafelé sietett /A nagyapa V, 95/; "Sötét a város, ráfeküdt az éj /Az apostol III, 107/. A név hiányában a színhelyek földrajzi elhelyezkedésére tehát nem derül fény. A megnevezett helyszínek közül a költő által költött név a már említett Kálnó, amelyet a következőképpen helyez el:

"Tisza mellett Kálnó, azért jövünk rája,

Mert Fegyveres Tamás residentiája" /A táblabíró/.

Valódi helynevet használt a költő néhány művében. A zöld Marci-ról szóló zsánerkép színhelye a Hortobágy. Marcinak a Hortobágy volt a rendes tanyája" /II, 184/.

A Szilaj Pista c. elbeszélő költemény története a Duna partján játszódik.

"Dunaparton vadvirágok között
ülve a kislány hálót kötött" /II, 56/.

A János vitézben pedig valóságos és ezek analógiájára alkotott földrajzi nevekkal találkozunk. Lengyelország, Franciaország - Tatárország, Taljánország. A műfaj /mese/ sajátosságaival összhangban az egymás mellé helyezett földrajzi helységek nem mindig felelnek meg a valódi elhelyezésnek:

"Ekképen jutottak át Lengyelországba
Lengyelek földjéről pedig Indiába
Franciaország és India határos" /I, 193/.

A meséhez hozzátartozó elem, Tündérország - elhelyezéséről és jellemzőjéről az alábbiakat olvashatjuk:

"Tündérország: ott van a világnak vége,
A tenger azon túl tűnik semmiségbe" /I, 218/.

"Tündérországban csak híre sincs a télnek,
ott örökös tavasz pompájában élnek" /I, 220/.

Petőfi írói névadásának összegzéseként megállapítható, hogy a viszonylag kisszámú névanyagban a személynevek dominálnak. A történések színhelyét csak ritkán nevezte meg a költő, ami egyúttal azt is eredményezi, hogy történetei bárhol játszódhatnak. A személyek megnevezésekor Petőfi is alkotott neveket, amelyek megfelelnek az írói névadás másoknál is tapasztalt gyakorlatának, valamint valóságos neveink szerkezetének. Névadására a meglevő névanyag, a keresztnévek felhasználása a jellemzőbb. Választott neveinek többsége az évszázadok óta népszerű nevek közül való. A keresztnévek és ezek alakváltozatai környezetfelidező erővel rendelkeznek, s jól beleillenek az illető művek hangulatába, stílusába. A művekben szereplő nevek tehát nem funkció nélküli elemek, hanem a kontextus egyéb részeivel összhangban a mű egészének szerves alkotóelemei. Az egyes nevek konkrét funkciója pedig az adott mű komplex vizsgálata, elemzése során ragadható meg.

CSIGE KATALIN

AZ ÍRÓI NÉVADÁS NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA MÓRICZ ZSIGMOND MŰVEIBEN[§]

Témaválasztásomat több motívum vezérelte. Az egyik szálon a névtan vezetett hozzá, a másikon az irodalmi-esztétikai szempont. Érdekel, hogy egy naturalistának és realistának mondott író honnan veszi, miképp alkotja neveit, milyen funkciót szán nekik, s ezzel összefüggésben az is: a novellában és a regényben hogyan szolgálhatja az ábrázolást, a mondani-valót a tulajdonnév; milyen szerepet kaphat a kompozícióban. A munka elején tartok; eddig az anyagfeltárás során 1914-ig bezárólag céduláztam ki Móricz elbeszéléseit, regényeit, drámáit. A gyűjtés a tulajdonnév valamennyi fajtájára kiterjed, így máris hatalmas anyag gyűlt össze. A rendszerezés még nem időszerű, előadásom célja a tájékoztatás - hozzászólást, véleményyt, tanácsot kérve a további munkához. Idő hiányában nem

[§] Elhangzott 1981-ben a nyíregyházi névtani tanácskozáson.

szólhatok most a feltárt anyag iskolai felhasználásáról, inkább anyagot szolgáltatok ahhoz.

Az irodalmi névadással foglalkozó szakemberek /így Koválovszky Miklós, J. Soltész Katalin, Kálmán Béla/ figyelmét nem kerülte el Móricz Zsigmond névalkotó és névadó módszere, mégis szükségesnek látszik a teljességre törekvő anyaggyűjtésen alapuló vizsgálat. Móricz pályakezdésének töredékes és vázlatos névtani áttekintése is tanulságos lehet a további munkálatokhoz.

1. A s z e m é l y n é v a d á s sajátosságainak sorában hadd említsek először egy mennyiségi mutatót! Móricz első pályaszakaszának regényeiben nincs egyenes arányosság a terjedelem és nevek száma között. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy a szereplők száma mechanikusan összefügg a nevek mennyiségével. A legtöbb személynevet /79-et/ a Kerek Ferkóban találjuk, a monumentálisabb Sáraranyban jóval kevesebbet /29-et/. Ennek a jelenségnek a magyarázata az anekdotikus elemekben keresendő; a regény szövetébe beépülő történetek, anekdoták mindig névvel jelölt és jellemzett személyekhez fűződnek. A Jószerencsét című regénytöredékben viszont a szélesebb alapvetés, az átfogóbb társadalomábrázolásra való törekvés folyamánya a személyneveknek viszonylag nagy mennyisége /55/. Természetesnek tarthatjuk, hogy a falusi parókia zárt világában játszódó A galamb papnében kevesebb szereplőre és névre van szükség /összesen 20/, mint a kisváros világot átfogóbban bemutató Az Isten háta mögött című regényben /41/. Hogy a szereplők és a nevek száma nem egyenlő, az elsősorban a novellákban figyelhető meg, amelyekben Móricz nem nevezi meg feltétlenül a szereplőket, elegendő a köznévi megjelölés: "a lány", "a fiú", "a pap", "a tanító". Regényben is előfordul azonban, hogy késleltetve tudja meg az olvasó egy-egy főszereplő nevét /pl. Árvalányok - Miskolczi Endre, Az Isten háta mögött - Veres Laci/.

Az alkalmazott névelemek száma nagyon változó. Gyakori a puszta utónév -- teljes vagy becézett alakjában --, az utónévvel is jelölt szereplők 40 %-át csak ezzel az egy elemmel nevezi meg az író. Az alakok 50 %-ának vezetékneve is van.

10 %-ban fordul elő az utónév + kiegészítő elem típus. Utónévhez leggyakrabban a bácsi /13 %/, illetőleg a néni /32 %/ névkiegészítő társul.

A vezetéknevvel is rendelkező személyek 31 %-ának csak a vezetéknevét ismerjük, 55 %-uknak van utóneve is. A vezetéknevhez az esetek 14 %-ában járul névkiegészítő; a legtöbbször bácsi /11 %/, úr és uram /23 %/, valamilyen főnemesi rang /13 %/.

Sajátos hangulatúak a több elemű nevek, mint pl. Csipkés Komárominé /utónév nélkül a férj említésekor is/, Dietrich-Hagenfeld /utónév nélkül, herceg névkiegészítővel/, Csülkös Váci Matyi, Güzü Kis Pál, Pengő Kovács Lizi, Podhrágyi Jávor Farkas, Szobi Kertész Vince, Tokos Bocskor János.

A kiegészítő közzói elemek gyakoriak a név előtt mintegy állandó jelzői funkcióban /pl. az öreg Mukics, a vín Varnyú, a kis Juli/ s a név után /pl. Dénes bátyó, Andorás mester, Dorka kisasszony, Imre deák, Judit asszony, Misu cigány, illetőleg Bardócz kolléga, Cinke professzor, Farkas koma, Gömböcz tanár úr, Hegymegi doktor, Márk néni, Sárosi örmagy/.

A vezetékneveknek igen-nagy választékával szolgál az író. Még a leggyakoribb nevek terhelése sem túlzott: 9 Kis, 11 Kovács, 3 Nagy, 11 Pap, 8 Tót nevű szereplő található az 570 vezetéknev között. Az utónevek ismétlődése természetesen jóval gyakoribb: 14 András /a névváltozatokat is beszámítva/, 21 Erzsébet, 9 György, 10 Imre, 24 István, 38 János, 19 József, 14 Júlia, 33 Mária, 24 Mihály, 22 Pál, 20 Zsuzsanna van a 615 utónév között. Ez utóbbiak alakváltozatainak nagy bőségét figyelhetjük meg. Például: István : Están : Pesta : Pista : Pityó : Mária : Mari : Maris : Mariska : Marica : Maricuka : Mári : Marcsa : Merry; Erzsébet : Erzsi : Erzsus : Erzsike : Erzsók : Örzse : Örzsi.

A névváltozatok és becézett alakok kitűnő eszközei a jellemzésnek. Név és viselője kapcsolatáról olykor közvetlen megnyilatkozást is olvashatunk Móricz műveiben. Íme mutatóban:

- "Mariska ... érezte pesti nevének, a kedves Merry-nek hiányát..." "...megint jönnek a Mariskázások, az ostoba, haszontalan lányfecsegések..." /Regények I, 553/.
- "Milyen égi szerencse, hogy ő csak ilyen semmi kis Julis, akivel senki sem törődik. Legalább nem látták meg a nagy tűnődését. Bezzeg, ha 'Juliska' volna, akkor mindenki becézne, vigyázná; vagy akár csak 'Julcsa' lenne is, szemet szúrna akárkinek. De hát egy Juli azért Juli, mert ő csak olyan haszontalan kis teremtés, aki nem tűnik szemébe senkinek, nevet se adnak neki" /Elbeszélések I, 292/.
- "A férfi csendesesen röhögött magában, és csóváltatta a fejét. - Főríz Pesta - dünnyögte. - E s t á n az! - morogta dühösen az asszony. - Están?... Jó! Főríz Están. Hát iszen egy Fót Marcsának jó!..." /Elbeszélések I, 380/.

A vezetéknev kommentálása sokkal ritkább. Így pl.:

- Dr. Közli János "egy ifjú tanár, aki huszonnyolc éves korában az Akadémia tagja akar lenni s ezért semmi fáradságtól sem ijed meg, hogy megszerezzen csak egy sorocskát is, hogy ő közölhesse először..." /Elbeszélések I, 96/.
- "...azért vette fel az Angyal Bandi nevet, mer így szólította őt a babája, hogy angyalom" /Regények I, 644./

A kigyújtott névanyag elemzése azt a vélekedésünket erősíti, hogy a névnek önmagában ritkán van határozott pozitív vagy negatív hangulata, ugyanaz a név rokonszenves és ellenszenves figurák megnevezésére egyaránt előfordul. A realista író névadási gyakorlata ez. Az utónév változataival, valamint a vezetéknevvvel azonban jellemezni tud Móricz, ezért sok a becézett alak is. A névtípus természetesen társadalmi hovatartozást sugall: Karay, Almássy /arisztokraták/, Csema, Dvihally, Hrba /felvidéki figurák/, Kláj, Lichtstein, Mojse /zsidók/, Drághffy, Telekessy /történelmi tárgyú elbeszélések szereplői/, Hajdók, Kis, Pap, Tót, Vég /parasztok/ és így tovább.

Csúfneveket szintén jellemzésül használ Móricz. Katlan-gané a neve a hanyag pásztornak. Tövigszár-nak nevezik a

falu egyik legszegényebb emberét, Fenekur a tót szolga neve szavajárása után.

Szép számmal fordulnak elő személynevek szólásokban. Részben bibliai, történelmi nevek, részben pedig népi, írói nevek kapcsán. Például: "Ferkó úgy állott, mint Lóthné Sodoma végén" /Regények I, 549/. -- "Magával tudni kell játszani, mert Rózsa Sándor magához képest úristen volt" /Elbeszélések I, 680/ -- "Örült ebben a témaszegény világban ez érdekes esetnek, mint Vak Laci a félszemének" /Elbeszélések I, 96/. -- "...kimondják rád mint Báji Samura, hogy: mentül koszmósabb, antul vakarósabb" /Kisregények I, 137/. S arra is van példa, hogy a szólásokban általánosítva használ utóneveket. Így: "közbe kellett avatkozni, hogy ez a Pista meg az a Böske ezen vagy azon a kapun menjen-é be" /Kisregények I, 12/. -- "Volt már neki elég Böskéje, Jutkája, de egyet se szeretne a sok közül ide a házába" /Elbeszélések I, 398/.

Érdekes volna földeríteni azt is, honnan ered a vezetékneveknek a gazdagsága. Annyi máris megállapítható, hogy forrása volt Móricznak a szatmári szülőföld és az atyafiság /Botpaládi, Ibrányi, Kóródi, Milotay, Nyilas, Szabados/, a gyermekkori prűgyi környezet /Báji, Csobaji, Szőke, Tarcali, Tokaji, Tügyi/, a sárospataki szomszédság /Bákainé, Gortvay, Mátis, Sárosi/, első felesége felvidéki ismeretsége /Hrba, Hrecsko, Malatinszky, Vidovszky/.

A névgazdagság ellenére vannak Móricz e korszakában visszatérő nevek is. Buckó úr /bácsi/ több novellában is megjelenik mint adomázgató szereplő, Borcza Áron falusi tiszteletes két írás hőse. Pap Énok városszéli öreg gazdaemberként egy novella, ifjú papként egy regény szereplője, Veres Pál egyfelvonásos színmű hőseként falusi ember, Az Isten háta mögött című regényben kisvárosi tanító. Olykor megkülönböztetésül betűjellel találkozunk: G. Csurka János, Fekete János, B. Fekete János, P. Nagy Lukács.

2. Móricz helynévadásáról most csak röviden szólhatok, pedig gazdag példatár alakítható ki az 1914 előtti írói termésből. Móricz Zsigmondra is érvényes J. Soltész Katalin megállapítása: "az irodalmi helynévadásban az író nyelvalkotó képzelete, hangulatkeltő és jellemző készsége nyilatkozik meg" /Nyr. 82: 61/. Az események hitelét növelik a valódi nevek, s a művekben nem ritkán találkozunk ilyenekkel: Tisza, Pest, Debrecen, Miskolc, Csaroda, Sárospatak, sőt ez utóbbi település két városrészt jelölő helynevével is: Hustác, Héce. De még a költött nevek is a valóságos érzetét keltik: Beregsarló, Baktatófalv, Túrpatok, vagy pedig hangulatukkal orientálnak: Dágvány, Bödön, Dongó /mind falunevek/. A falusi tárgyú alkotásokban dűlőnevek gazdag állományával és választékával találkozunk; ezek szerkezete a magyar helynévadás típusait követi /Ördögkő, Nagyláz, Kávási liget, Tószeg/, s olykor népi és hivatalos névadás között is különbséget tesz /Jajhegy ~ Albrecht mező/.

Érdeemes áttekinteni egy mű, például a Sárarany című regény helynévrendszerét! A Szatmár városnév mellett Öreg-Kara, Kiskara és Vezekény falunevek fordulnak elő benne, Zug az egyik falurész neve, a városban Karai út és Piac utca van, tanyanévként Akasztófapuszta szerepel. Dűlőnevek a falu határában: Nagyszeg /300 hold kiterjedésű/, Tiszasarok, Tiszalapos, Tiszaöntés, Tiszafark, Malomalja, Rekettyés és Hatöles föld. A Pallag itt legelő. Víznév a Tisza, amelynek a névadásban betöltött szerepét az előző példák is illusztrálják. Ez a névrendszer a falu ábrázolásának hitelét nagy mértékben növeli, s Móricz kitűnő légkörteremtő képességének bizonyítéka.

Az Isten háta mögött című regényben a Garam /folyó/, Druhonyec /falv/ s maga az Ilosva /város/ név segít megteremteni a felvidéki hangulatot. A Harmatos rózsa című regény a többinél jóval romantikusabb világát a nevek is érzékeltetik /Rablóforrás, Pintyebanlangja, Királycsúcs, Sárvölgy/, itt közelebb áll Móricz a 19. század irodalmi névadásának formáihoz.

A Kerek Ferkó egyes részeinek néprajzi hitelét fokozzák a szólásokba foglalt, illetőleg anekdotákba épített helynevek. Például: "Ez a cigány is úgy ért a hegedüléshez, mint a mada-rasi asszony a teához. ... Főzött is, de milyen! szalonnával meg vöröshagymával pirított alá, úgy főzte!" /Regények I, 631/. Vagy: "kemény e még ..., mint a páli ember vasa. ... hogyan vóna kemény, mikor esztendeje a palláson száradt!" /Uo. 639/.

3. Feltűnően gazdag Móricz pályájának ez a korai szakasza e g y é b t u l a j d o n n e v e k b e n i s .

Ezidőtájt jelentős kompozíciós szerep jutott a Móricz-re-gényekben a vendégfogadóknak, s ez nevekben is kifejeződik. Talán a legjellemzőbb típus a Nagyvendéglő, Nagyfogadó, Nagy-pizkos, Nagyszálloda, amely egyébként kisvárosban áll /Az Is-ten háta mögött, Kerek Ferkó/. Vannak valóságos városokban lé-vő vagy oda helyezett vendéglők Vadász Kürt /Sárospatak/, Pannónia /Szatmár/, New York, Pannónia /Pest/, Fekete Sas /Rozsnyó/. Ismétlődő név az Arany bárány /Jószerecsét, Nem élhetek muzsikaszó nélkül/.

Az állatok megnevezése körében a kutyanévek a leggyako-ribbak. Két fő típusuk van: ókori személynevekből eredők /Néró, Cézár, Hektor, Plútó/, és magyar tulajdonnévi vagy köz-szói eredetűek /Tisza, Báró, Rontó, Bodri/.

Szamárnév összesen kettő /Muszka, Bertalan/, szarvasmar-ha-név szintén kettő /Szőke: tehén, Cifra: bika/ fordul elő ebben az időszakban. A hat névvel említett ló közül három Csillag /a többi: Drága, Ráró, Kesely/.

A Kerek Ferkó című regényben két csillagnév kerül szóba: Kis Kutyacsillag és Fiastyúk.

Érdekes, hogy 15 különböző sajtótermék nevét említi Mó-ricz vagy valamelyik szereplője. Többségük valóban létező új-ság vagy folyóirat /Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Kis Újság, Nyugat, Világ stb./, de van Móricz-alkotta cím is: Kunkerek-egyháza és Környéke, Teljes Úri Könyvtár /könyvsorozat/.

Az eddig gyűjtött anyag, az idézett példák alapján megállapítható, hogy a nevek világa tanulmányozásra érdemes Móricz Zsigmond műveiben is. A munka folytatása, a névtani, valamint az irodalmi /strukturális és stilisztikai/ elemzés figyelemreméltó tanulságokat ígér mind a tudomány, mind pedig az oktatás számára.

KOVÁTS DÁNIEL

FELÜLT LACKÓ...

Szólásmondások használatánál gyakran megesik, hogy kimondva azokat, az általuk fölidézett képek, hangulatok olyan erősen hatnak ránk, hogy nem is töprengünk eredetükön, jelentésükön. Valószínűleg így járunk, amikor Arany János Toldijának I. énekében a tikkasztó nyári meleg leírásánál olvassuk ezeket a sorokat:

Vályúnál az ökrök szomjasan delelnek
Bögölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Lackó a béresek nyakára
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatormára.

A szólás a múlt század eleji Földi Jánostól származó kéziratos szólásgyűjteményben bukkan föl először. Legközelebb az 1851-ből való Magyar közmondások könyvében /összeállította Erdélyi János/ lelhetünk rá: Felült neki Laczkó 'hűvösre ment a nyári munkaidőn, nem győzi a dolgot'. Magyarázatot is ad jelentésére, eredetére: a június 27-i László-nap körüli nagy meleg miatt lusta, bágyadt lesz a mezei munkás, aki ezért nem akar, nem tud dolgozni. A László személynévből alakult Lackó ~ Laci kicsinyítőképzős alak tehát a nagy nyári meleget s ennek hatásaként a lustaságot, bágyadtságot jelenti.

A szólás szinte az egész magyar nyelvterületen elterjedt. Mivel az Alföldön több a megművelendő mezőgazdasági terület, és melegebb is van ott, ezért főleg erről a vidékről gyűjtethe-

tünk egybe egy csokorra valót a szólásból. Változatai közül íme néhány: Laci ült a hátára. Hozzákötötte Laci a lovát. Nyakába tette Lackó a körtét. Közeleg a Laci. Majd lezavaram a Lacit a nyakadról. A Szamosháton is ismerik: Nem ül mos Laci a nyaka : köszt 'most nem lusta'. Felült Lackó a hátára. Az Ormányságban is használják: Laci ül a hátán. Továbbképzett alakjával is találkozunk: lakis, lackós 'lusta', laciskodik. A következő példákban már köznevesült a személynév: dolgozz már, te laci!; elment már a laci. A nyakába tette a Lackó a körtét 'lustán dolgozó férfimunkás, tétlenül ülő szüretelő lány' ugyanolyan képet, hangulatot idéz, mint amelyik szólás a Toldiban szerepel. De akkor lesz érthető is számunkra, ha nem a 'Birne' jelentésű körtére gondolunk, ami valakinek a nyakában lóg, hanem arra a vasnehezékre, körtealakú mérő súlyra, amelyik az ingaóra végén vagy a római mérleg egyik nyelvén szokott lógni. Az árulja a lacikörtét szólásban pedig már e két fogalom összetapadása, a laci-nak összetételi előtagként való szereplése fejezi ki a lustaság, bágyadtság fogalmát.

A 'lusta, renyhe' jelentést később már nemcsak a nyári meleg miatt dolgozni nem tudó emberre alkalmazták, hanem általában a dologkerülő, hitvány naplopóra is. A lacibetyár laci-előtagjában is ezt a jelentést kereshetjük.

A személynévekből alakult közszavak általában tréfás, humoros hangulatot árasztanak, a népi gondolkodás találékonysága, a nép humora hozta létre őket. Ilyenek például: gyuszi 'hús mellé rakott körítés', jancsi 'takácsszerszám', marci 'komiszkenyér', miska 'piaci kenyér; boroskancsó', sándor 'bunda', zsuska 'tekeláb'. A lackó, laci 'nyári forróság; lustaság', valamint a lőrincés a dinnye szólásban azonban -- eredetüket tekintve -- ok--okozati kapcsolatot is fölfedezhetünk, ezek metonímiás névcserével alakultak.

CSEFKÓ GYULA idézi /MNyTK. 28. sz. 135/ Apor Péter "Onographia" c. verses névmagyarázataiból azt a néhány sort, mely szerint már a XVII. sz. közepén hozzátapadt a László személynévhez a 'lusta, renyhe' jelentés:

"Ezzel /t.i. az igyekvő természetű Ádámmal/
ellenkezik, kinek László neve,
Mert többnyire tunya s lomha, mint a teve,
Csak árnyékot keres, ha süti a nap heve,
Áztattya az torkát, mint rossz fának reve."

PAPP ZSUZSANNA

MACSKANEVEK, 1982

Az utóbbi években a hivatásszerű, szervezett kutyatenyésztés mintájára a macskatenyésztés is elterjedt. A Magyar Macskabarátok és -tenyésztők Országos Egyesülete a Fédération Internationale Féline d'Europe tagjaként macskakiállításokat rendez, amelynek katalógusai feltüntetik a bemutatott állatok nevét, származását -- tudniillik a szülők nevét --, a tulajdonos nevét és lakcímét. Az 1982. decemberében tartott III. nemzetközi kiállítás katalógusa több száz törzskönyvezett díszmacska nevét tartalmazza.

A macskanévadásnak is a kutyanévadás a mintája. A nevek rendszerint több eleműek: kennelnévből és egy vagy két, kivételesen három egyedi névből állnak, pl. Kismartoni Susu, Barcikai Bájos Rebeka, v. Cassa DCCL Attila Ádám Aurél; némelykor a kennelnév is kételemű, pl. Medgyessy Keeth Celia Coréna. Hasonló szerkezetű nevük van a külföldi macskáknak, ezeknél többnyire az egyedi név áll a kennelnév előtt: Richard del Marimar, Hatifa vom Falkensee, Daisy Dagmar Baccara, Urmaxe ze Stáre Radnice, Wakan Tenkas Blue Honeychild. Szerepel néhány kennelnév nélküli macska is: Pocka, Oszkár, a kettős egyedi nevű Barbara Cilike, Arabella Marcelina.

A kennelnév, akárcsak a kutyáknál, az emberi vezetéknevezettséghez hasonló szerepű, de nem öröklődik apai ágon. Alakilag is vezetéknevszerű, leggyakrabban -i képzős: Erzsébeti, Szentniklósi, Sashegyi, Havasi, Kelenvölgyi, Bélatelepi; olykor költött helynévből: Vinceföldi, Pálmakerti, Lejtővári, Turulalji.

Mint hogy a legtöbb kennelemben keleti fajtajú -- elsősorban perzsa és szíami -- macskákat tenyésztenek, ázsiai és afrikai helynevekből is képeznek kennele neveket: Iszfaháni, Bokharai, Nizapuri Szimurgh, Tibeti, Calcuttai, Kairói, Egyiptomi -- külföldön: z Persie, von Tschittagong, Dar-es-Salam, v. Anatolien /helyesen valószínűleg von Anatolien; sajnos a katalógus hemzseg az íráshibáktól/. Hasonlóan motiváltak az egzotikus hangzású, valamely keleti nyelvből kölcsönzött nevek: Chai-Choi, Chan-Chong, Mekong Ráma, Sangri La. Egyedülálló típus a Szávitri Ajándéka birtokos szerkezetű kennele név.

Más kennele neveken a tulajdonos nevére vagy lakóhelyére vonatkozó információ rejlik. A Sárkány, a Tokai név a tulajdonos családnévvel azonos; Caroline v. Hause Hamman gazdája Hamman Thomas, NDK. A Zuglói Pogány kennele tulajdonosát Pogáynak hívják és Zuglóban lakik; hasonlóképpen tájékoztat az Angyal földi-Gráf név. A Pécsi kennele név Pécsre utal, a von Cassa Kassára, a Nagybányai Alba a budapesti Nagybányai útra, a Csáktornyai pedig a Csáktornya parkra. A Dorkaházy kennele nevet az anyaállat Dorka nevéből képezték.

A macskák egyedi neve nagy többségben emberi keresztnév: Anna, Aliz, Alexander, Alexandra, Beatrix, Brigitta, Bonifác, Conchita, Csaba, Csilla, Edina, Enikő, Kamilla, Mónika, Samu stb. A férfi- és női nevek általában megfelelnek az állat nemének, csak Kárpátaljai Tündi Mózsi nőtény. A játékos becenévszerű egyedi nevek legtöbbször is viselhetné ember: Cuni, Csini, Csucusu, Dixi, Zizi. A népi macskanevekre jellemző az állathívogató eredetű ci szótag és a hangutánzó mi szókezdet; Nagy Géza A bodrogközi Karcsa állatnevei /1959--1979/ c. dolgozatában /Magyar névtani dolgozatok 22. sz. 1981./ felsorolt 53 macskanév közül 26-ban, Kiss Jenő Állatnevek a rábaközi Mihályiban c. cikkében /Névtud. 7.sz. 1982. 116/ felsorolt 43 közül 21-ben megvan, köztük a leggyakoribbakban: Cili, Cirmos, Cirmi, Lukrécia /az utóbbi név Nagy Géza szerint -- i. m. 13 -- a tévé egyik műsorából származik/. A mi katalógusunkban nem ennyire sűrűn ugyan, de szintén feltűnnek a ci szótagot tartalmazó nevek: Cili, Cilike, Cila, Cecilia, Cirmók, Cini, Cicóka,

Ciceró, Cipra, Cinera, Ciráno, Ciryll, Cynthia, Ácis, Lukrécia, Patricia, Franciska, Frici, Berci, Marci, Lóci, Buci, Duci, Sanuci stb. és a mi- kezdetűek: Misi, Michell, Miksa, Mikulás, Migur, Mingin, Mirza, Mimosa; a Mirci névben mindkét jellegzetes hangkapcsolat megvan.

Elszórtan találunk történelmi, irodalmi ihletésű neveket: Hannibál, Cleopatra, Nelson, Bonaparte, a már említett Ciceró, Ciráno /nyilván Cyrano/, Cynthia; Satakéla névadója bizonyára az "Egy magyar nábob"-ban szereplő afgán hölgy, Chataquéla, noha Jókai a név kiejtését "Khatakvéla" alakban adja meg /vö. Nemzeti díszkiadás 1894. IV. kötet 109/, a "chat" elemet tartalmazó eredeti írásalak pedig macskaszerűbb. "A dzsungel könyve" fekete párducának neve Bagira, Baghira és /talán hibásan/ Beghira, Karcsán pedig Bogira alakban /vö. Nagy Géza i. m. 11/ fordul elő; úgy látszik, népszerű macskanév. Kevésbé stílusos, hogy a vezérfarkas Akéla nevént nőstény macskának adták; ki is egészítették a lány, simogató hangzású Linda névvel.

A közzsóból lett egyedi nevek száma olyan csekély, hogy fogalomköri tipizálásra alig alkalmas. Embert jelentő szónevek: Leányka, Anyuska, Mamuska, Csibészke /aligha véletlen a becéző képző ismétlődése/; állatnevek: Tigris, Mókus, Macika; melléknévi eredetű bóknevek: Bájos, Csinos; színre utal: Kormos; idegen közzók magyar névben: Diamant, Milady. Néhány csehszlovák tulajdonú macskának latin virágneve van: Lobelia, Nymphaea, Gladiolus, Galanthus.

A névadási szokások is olyanok, mint a kutyatenyésztésben /vö. Nyr. 1967. 3. sz. 292/. Egy alomból való testvéreknek szívesen adnak ugyanazzal a betűvel kezdődő neveket: Aida és Anita, Igor és Inci, Wastel és Winnie /NDK/; néha jelentéstani, fogalomköri összefüggés is van a nevek között: Aprodisia /helyesen Aphrodisia/ és Artemisia, Flóra és Fauna -- az utóbbi különös módon kandúr. Ez a szokás azonban nem kötelező szabály: ikertestvérek Csibészke és Egmond, Natasa és Lizavetta is. Az ábécében egymást követő kezdőbetűk az anya egymást követő kölykezeit jelölik: 1981. jún. 30-án jött a világra Szende Ferencvárosi Dixi, nov. 8-án Egok /talán Egon?, 1982. márc. 5-én

pedig Freddy, Frici és Franciska ugyanattól a szülőpártól. Néha van valami hasonlóság vagy analógia a szülők -- mégpedig inkább az anya -- és az utód neve között: az említett Natasa és Lizavetta anyja is orosz nevű: Zinaida; Kairói Cecilia anyja Egyiptomi Alexandra Cili; Mazsola Délibáb egyedi névként örökölte anyja, Délibáb Juli kennelevelét.

A macskanevek annyira követik a kutyanévek mintáját, hogy némelyikük inkább kutyára illik, mint macskára. Pusztaszeri Diana Dáma, Rónalaki Asztor nevében a puszta, róna elem pásztorkutyát sejtet; a Diana nevet vadászkutyáknak szokták adni, Asztor is kedvelt kutyanev /vö. Nyr. 1967. 3. sz. 298/. A Loncsos-Hegyi Bernadette név sokkal inkább loncsos bundájú bernáthegyi kutyát asszociál, mint kecses sziámi cicát. Lehetőséges, hogy ezekben a kutyás nevű kennelekben eredetileg kutyákat tenyésztettek; feltevésemet arra alapozom, hogy némely kennelnev /pl. Vak-Bottyán, Körösparti/ kutya- és macskakiállítás névjegyzékében is előfordul. A legkevesbé illik szobában nevelt luxusmacskára a Vagabund és a Kóbor név.

Más macskanevek -- ebben is a kutyanévekhez hasonlóan -- teljesen embernévszerűek, pl. Újlaki Krisztián, Dévai Alfonz, Bajáki Horváth Anikó. Vannak azért olyan nevek is, amelyek elárulják, hogy viselőjük macska: Angyalföldi-Gráf Dorombi Migur, Pécsi Kacor Anikó /vö. "Kacor király", mese/, a külföldiek közül Kibo vom Katzenstein, Barbara Bell Chat, Beauty the Cat, Gema-Cat Bessy; ide sorolható még Arlene de la Chatoyance /a fr. szó jelentése 'színhátszó csillogás, amilyen a macska szeméé/ és Kardinal v. Mausberg is. Bastet z Kartouz egyedi neve az egyiptomi macskaistenőé, kennelevelé pedig a "karthauzi" macskafajtára utal, amely nincs ugyan feltüntetve a katalógus fajtajegyzékében, de le van írva Anghi Csaba "Macskák, cicák" c. könyvében /Bp., Mezőgazdasági Kiadó 1969. 89/. A szóban forgó macska különben a fehér perzsák között szerepel. Elsőrendűen macskanevek a ci vagy mi szótaggal kezdődők és a macska fajrokonait felidéző nevek: Tigris, Riki Panthera, a kedvelt Baz/h/ira, Shir Khans Lady Amelia /"A dzsungel könyve" tigrisé-

től kölcsönzött kennelnév/ és az állatkerti oroszlánévként ismert Szimba.

Elég gyakori a macskanevekben a színmegjelölés, Erzsébeti Kormos Belzebúb kivételével idegen nyelven: Arlette Nigra Mater, Black Eric Pascal /fekete/, d'Aragon White Starfighter, Snow Prince von Pastell /fehér/, Red Zimbo Chai-choi, Jein Copper Sky /vörös/, Nizapuri Szimurgh Azurée, Tsar Blue Zvezda of Casein /kék; az utóbbi úgynevezett "orosz kék" fajta, amire az orosz névelemek is utalnak/, Monacói Silver Amarilla /úgynevezett "ezüst chinchilla"/. De a színmegjelölés néha félrevezető: Nagybányai Alba Hannibál például nem fehér, hanem vörös, Szentmiklósi Black Samu nem fekete, hanem "krém perzsa", Charlotte Stella Argenta sem ezüst, hanem "burma barna". A színjelnevezések lehetőségei egyébként koránt sincsenek még kiaknázva.

Névstatisztika készítésére nem vállalkoztam; ehhez a kiállított háromszáz macska neve a szülőkével együtt is kevés, azonkívül a katalógus bosszantó pontatlanságai is akadályozzák a megbízható feldolgozást. Így is nyerhetünk azonban némi képet a hivatalos macskanévadásról. A névanyag természetesen nem annyira színes és változatos, mint az az ötször akkora kutyanévanyag, amelyet tizenhárom évvel ezelőtt tanulmányoztam. De tekintélyes névbőségre vall, hogy kevés név ismétlődik, ezek is csak két-háromszor fordulnak elő /a Frici négyszer/. A magyar tenyésztésű macskák neve akkor is magyar szerkezetű, ha idegen névelemekből áll /pl. Mexikói Siebel Barbara/; a kutya-
nevek között olyanokat is találtam, amelyekben magyar névelemek idegenszerű szerkezetben állnak /pl. Ari Arany of Kapoly/. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a tenyésztőkből nem hiányzik a névkultúra iránti fogékonyság. Jó volna, ha a kutya-
nevek példáját leginkább a fajtajelleggel összhangban levő, ötletes, stílusos nevek adásával követnék.

J. SOLTÉSZ KATALIN

GYÜMÖLCSNEVEK A BÜKKALJÁRÓL

A Bükk-hegység déli, az Alföldnek simuló lábánál fekvő települések életében fontos szerepe volt a gyümölcsstermesztésnek. A vulkáni tufa mállásával keletkező talaj, a déli lejtők, a sok napsütés nemcsak tüzes borokat adó szőlőt, hanem igen sok gyümölcsöt is termelt. A gyümölcsfák főleg a szőlőskertekben teremtek. Zömmel gyenge minőségű, alig ápolt, gyakran félvad fajták voltak ezek, termésük mégis fontos árucikke volt az Alföld és az északi hegyvidék közötti árucserének, lényeges tényezője a nagytáji munkamegosztásnak. A Bükkalja gyümölcsstermesztő gazdái már az elmúlt századokban is leszekeztek termelvényeikkel -- főleg friss gyümölcs, kevesebb lekvár és aszalvány -- az Alföldre, ahol a parasztgazdákkal pénzre, de elsősorban terményre cserélték azokat. Ezekről a kereskedő utakról a XIX. század első harmadából már történeti adatok és statisztikai munkák is szólnak /FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára Pest, 1851. I, 72. stb./, s nincs okunk feltételezni, hogy a korábbi századokban nem élt volna hasonló formája a gyümölcskereskedelemnek. Az emlékezetben kellő biztonsággal megragadható időszakban, az 1910--20-as években a Bükk-aljáról a Jászságig, a Hajdúságig, a Nyírségig eljutottak a gyümölcsös szekerek, s mélyen bejárták dél felé, a Tisza-völgyön is az Alföldet.

A gyümölcsstermesztés jelentőségéről tanúskodik -- egyebek mellett -- a gyümölcsnevek jelentős száma és változatossága is.

Gyűjtőmunkámat az alábbi településeken végeztem: 1. Cserépfalu, 2. Cserépváralja, 3. Sály, 4. Borsodgeszt, 5. Kisgyőr, 6. Bükkzsérc, 7. Szomolya, 8. Noszvaj, 9. Bogács. /A falvak sorszáma a közölt anyag után zárójelben szerepel./

A gyümölcsök közül a szilva volt a legfontosabb és legkelendőbb árucikk. A ponyvával letakart kocsiderékba öntötték, s onnan vékaszámba vagy kilóra árulták. Minden faluban a berci vagy bercencsei fajtából termett a legtöbb, melyből főleg lek-várt főztek. A két, általánosan használt névalak mellett felbukkan a berci /9/ és besztercei /6/ forma is. /A berci, bercencsei szilvanév elterjedéséhez vö. ÚMTSz. I, 442, 458/. Minden faluban megtermett a pálinkának való bódi szilva, amit egy noszvaji adatközlő boldogasszony-szilva néven említett. /Rendszeresen árult Pest megyében, főleg a Galga-völgy falvaiban is, l. alább./ Általánosan ismert nevek ezek mellett a lószemű, a vörös vagy veres szilva. Felbukkan ezeken kívül a durkó vagy duránci /1, 3/, a füstös- /1, 9/, gömbölyű- /1, 9/, a dürgő- /1/, fehérszilva /1/, kutyatökű /1/, a herceg- /3/, a király-, cukor-, muskotályos ~ muskotályos- /4/, a tojásszemű- /7/, a barack-szilva /8/, valamint a török-berci és a Dániel-szilva /9/.

Talán még nagyobb változatosságot mutatnak a körtefajták, melyek ugyancsak nagy jelentőséggel bírtak az árucserében. /Például Bükkzsércről még az 1930-as években télen, karácsony előtt is elmentek a Hajdúságba téli körtét árulni./ A nevek itt nem mutatnak falvanként jelentős eltérést, leszámítva azt a néhány névalakot, ahol az előfordulás helyét külön is jelzem. Általánosan elterjedtek a bacsa, pirosbacsa, pirosbacsó /Cserépfalu, Balázs Géza gyűjtése/, buzás körte ~ buzával érő körte /7/, árpás körte ~ árpával érő körte /7/, zabos körte, epres körte, fejedelem- és Sándor-körte. Több fajtája ismert a császárkörte-nek: Vilmos-, olasz- és őszi császár. Több helyen előfordul a téli- és nyári pergament, másutt zöld purgament és sárga purgament /6, 8/. Ritkábban említik a Mihály körté-t /4/, szentmihály körte /3/, a méz-, szépasszony- /4/, a nyakas- /8/, a zöld-, a pulyka- és a szotykos körté-t /5/. Általánosan ismert tulajdonságot jelez a muskotál ~ muskotál alak /1/, viszont csak egyhelyütt tűnt föl a bákó /1/ és a paramancs /1/ körtenév.

Aránylag kevés cseresznyefajtát ismer a Bükkalja népe, noha -- elsősorban a szomolyai rövidszárú fajta révén -- jeles termőterülete e táj ennek a gyümölcsnek. Általánosan ismert a korai- vagy májusi cseresznye, a fekete, karmazsin, ropogós, rövidszárú, halyag, nagyszemű, ótott jelző-nevek, s mindenütt ismerik a szomolyai cseresznyét. Ez utóbbiból több félélet tartanak számon, de nincs külön nevük. Csak egy településen bukkan fel a póta /7/, valamint a kovácsjankó /9/ cseresznye-név.

Még szegényesebb a meggyfajták elnevezése, a természetett fajták sora. Valamennyi faluban ismerik a spanyol, cigány és a pándi fajtákat, valamint a halyag- és az ótott meggyet. /Ez utóbbi több fajtát takar./ Ritka a piros meggy /1/, a csáti-üveg- és ragyogós meggy névalak /4/.

Hasonlóan szegényesek a sárgabarack nevek: fajtákat nem nagyon tartják számon. Említést érdemel az aranybarack /4/, az aprószemű tengeribarack /4/, valamint az általánosan ismert kajszi vagy kajszin és a rózsabarack elnevezés.

Gazdag viszont az almanevék sora, köztük több, ma már nem természetett fajta is felbukkan. Valamennyi településen ismerik a borézü, a selymes vagy selyem, csörgő vagy csörgős, a szentiváni vagy szentiványi, a fontos, a rétes, a kormos, a sóvári, a jonathán /az ejtésben a h hang általában erős!/, a delics, delicsecs /4/ alma. Több helyen felbukkan a mesánszki /3, 4/, a jáncsecsű /9/ vagy jánycsecsű /1/. Előfordul a paradicsom alma /4/, újabb fajta az aranyparmin vagy aranyparmen /1/, s ritkán a régi almafajták: a batul vagy batur /4/ és a törökbálint /4/ vagy törökbálinti /1/.

Említést érdemel még néhány diófajta neve is, bár ezeket kevesen ismerik, nem igen tartják számon. Általános a papírhajú, papírhéjú elnevezés, de felbukkan ezen kívül a varackos- /8/, tökös- /9/ és a bika-dió /4/ elnevezés is.

A Bükkalja történeti szőlő- és borkultúrájával együtt behatóbb vizsgálatot érdemelne a szőlőfajták és borfajták terminológiája, mivel ez nem csupán nyelvi, hanem népestörténeti folyamatokra is fényt deríthetne /vö. BALASSA IVÁN, A To-

kaj-hegyaljai borfélések terminológiája. MNy, LXXI, 299--308/. Ezúttal csupán néhány szőlőnevet közlök, melyek közül több általánosan elterjedt a magyar nyelvterület borvidékein: rizling, leányka, olasz, hárslevelű, nagyburgundi, delevári vagy delavári, saszla, mézesfehér vagy mézesfejér, másutt fejérmézes /8/, oportó, medok, csabagyöngye, kecskececsű, furmint, ezerjő, otelló, izabell /4/ vagy izabella. De külön említést érdemel néhány, bizonytalán tájnyelvi névalak: lompos saszla /8/, a deravera /7/ alakban felbukkanó delavári, valamint a pasatutyi /7/.

Bár a fentebb felsorolt, száznál több gyümölcsnév jelentős része ismert a pomológiai kutatásokból /RAPAICS RAYMUND, A magyar gyümölcs. Budapest, 1940./, s nem ismeretlen a nyelvtudomány számára sem, mégis úgy vélem, hogy alkalmas néhány következtetés levonására. S itt elsősorban névtani következtetésekre gondolok, bár kétségtelen, hogy a gyümölcsnevek a tulajdonnevek és a köznevek határán helyezkednek el. /A fajták pontos meghatározása amúgy is kilátástalannak tűnik, s alapelveként elfogadható, hogy a nevek száma nagyobb az ismert fajtánál, vagyis ugyanannak a fajtának többféle neve lehet akár egy településen belül is./

1. A névanyag alkalmas a névadás néhány típusának megragadására. Ezek a következők: a/ külső tulajdonságok alapján /íz, szín, forma/ történő névadás. Lényegében a minősítő jelzők fokozatos tulajdonnévvé válásának lehetünk itt tanúi, melyek különböző szinteken rögződtek az élő tájnyelvben. Természetesen nem merevek itt a határvonalak sem. A borézű több almafajta minősítő jelzője is, mégis a Bükkalja településein általánosan és egyértelműen egy fajta, a nyár elején érő, korai almát jelöl. Azok a jelzők viszont, amelyek általánosabb érvényűek, több fajta gyümölcsre is vonatkoztathatók, mindig alárendeltek, s csupán egy-egy tulajdonságát minősítik az illető fajtának: pl. halyag meggy és -cseresznye, karmazsin cseresznye, sárga- és zöld purgament körte stb.; b/ Származási helyre /?/ utaló nevek: Ez a fajta névadás már a XVI. századi nyelv-

ben nyomon követhető /vö. RAPAICS i. m. 314/. Pl. csáti meggy, pándi meggy, szomolyvai cseresznye stb.; c/ Az érési időszakra, a vegetációs ciklus lezárultára utaló nevek: Mihály-körte, májusi cseresznye, buzás- vagy búzával érő körte, árpás- vagy árpával érő körte, szentiváni alma, stb. Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy amíg pl. a buzás körte-típus nem lokalizál, mert bárhol a vegetációs időszak azonos szakaszához, az aratás idejéhez köti a gyümölcs érését, addig a szentiváni, szentmihály, stb. névalakok csak olyan régióban bukkanhatnak fel, ahol a naptári év azonos szakaszában vagy attól minimális eltéréssel érnek be ezek a gyümölcsök. Így már az Északi-középhegység és az Alföld eltérő vegetációs ciklusa is ellentmondani látszik az effajta nevek párhuzamos előfordulásának, következésképpen talán nem zárható ki az sem, hogy a korányári körte elnevezése is azért változik búzával érő, rozssal érő, árpával érő, zabbal érő alakokban a magyar nyelvterület különböző részein, mert a gabonafélék érésének és betakarításának néhány hetes ciklusán belül változó időszakban érik be a termése.

A névanyag jelentős része nem sorolható be a fenti típusokba. Elterjedésük és etimológiájuk nagy figyelmet érdemelne! Közülük nem egy a magyar nyelvterület jelentős részén elterjedt lehet, mint pl. a bacsa ~ bacsó körte, amely a Szilágyságban éppen úgy ismert, mint a Bükk-vidéken /UMTSz. I. 300/.

2. RAPAICS RAYMUND kutatásaiból tudjuk, hogy a névanyag jelentős része középkori eredetű. Az árpával érő körte neve már XIV. századi oklevélben felbukkan, XV. századi forrás említi a mézkörtét /RAPAICS i. m. 85/, XVI. századi forrásokban pedig ott szerepel a kecskececsű szőlő, leánycecsű alma, borízú alma, besztercei szilva, lőszemű szilva, tengeri barack /RAPAICS i. m. 119/. Egyébként is feltűnő, hogy a korai fajták nevei egybeesnek a XVII--XIX. századi kertészeti munkák nomenklaturáival. Ennek okát nehéz lenne az egész magyar nyelvterületre kiterjedő anyaggyűjtés hiányában megmagyarázni. Feltehetően sejteti azonban a gyümölcsstermesztő gyakorlat és a

kertészeti irodalom korai összefonódását, bár az információ-áramlás irányait, illetőleg azok arányát jelenleg nem ismerjük. Úgy vélem, hogy a történeti névanyag lassan változó struktúrájába nem illeszkedett szervesen a gyümölcsállomány valódi összetétele, a praktikus termesztői gyakorlat szókincese. Azonos név különböző fajtákat is takar. Különösen igaz ez, ha belegondolunk, hogy a terület gyümölcsösei századunk 20-as, 30-as éveig, sok helyütt még ma is, jobbára magatermő, alig gondozott, sokféle módon elfajzott, gyenge és vegyes állományt neveltek. Vagyis nem tartom kizártnak, hogy a változó termesztési gyakorlat mobilabb struktúrája mintegy nyelvi szubsztrátumként őrizte meg a gyümölcsnevek stabilabb struktúráját. Aligha vitatható, hogy a névanyag szerkezete és a termesztői gyakorlat között határozott eltérések fedezhetők fel. Az ismerttetett tenyésztői gyakorlat lényegében ki is zárja a korábbi fajták fennmaradását: így a névanyag stabilabb állománya ma már mást takar, mint akár néhány évtizeddel ezelőtt.

Az mindenképp valószínűnek látszik, hogy a távolba elszekerező gyümölcsárusoknak nem kis szerepük lehetett a névanyag egységesedésében, beleértve ebbe az országhatárokat is átszelő "nemzetközi" gyümölcskereskedelmet és a nagytájak közötti cserét egyaránt.

3. Érdekes jelensége a névnyagnak az "irodalmi" nyelv gyümölcsneveinek besimulása, igazodása a tájnyelvhez, vagyis a gyümölcsnevek "tájnevesülése". Jó példája ennek a masáncki vagy mesínki alma mesánszki alakban való felbukkanása, a bergamot körték pergament, purgament alakja stb. Kétségtelen az is, hogy a bemutatott anyag számos, már eltűnt gyümölcsfajta emlékét őrzi.

4. A kistájon belül olyan gyümölcsnevek is élnek egymás mellett, amelyek elterjedése -- a pomológiai irodalom szerint -- másutt, pl. az Alföldön jól elválasztható. RAPAICS szerint Debrecen környékén pándi meggyet ismernek, ugyanakkor Kecskemét környékén és a Duna-Tisza közén üvegmeggy ennek a fajtának a neve /RAPAICS i. m. 301--2/. Falvaink közül Borsodgeszten

üvegnyegy-et ismernek, pándi-t nem, a többi településen viszont csak a pándi névalak fordul elő. Egyes nevek esetében az aránylag kis területen belül is határozott különbségek tapasztalhatók, melyekről a tájnyelv szűk keretei között aligha mutathatók ki, hogy belső fejlődés vagy migrációs folyamatok eredményei.

Még néhány apró megfigyelésre alkalmat adott az összegyűjtött névanyag s a néprajzi anyag, mégis úgy vélem, hogy kellő összehasonlító adatok hiányában ezek erősen hipotetikusnak tűnhetnek. Azt azonban talán a fentiek is érzékeltetik, hogy a gyümölcsnevek gyűjtése és vizsgálata fontos részét képezheti a népnyelvi és néprajzi kutatások regionális feladatainak.

VIGA GYULA

MŰHELY

A HAZAFIAS NÉPFRONT HELYI SZERVEZETEINEK BEKAPCSOLÁSA A FÖLD- RAJZI NEVEK HIVATALOS MEGÁLLAPÍTÁSÁBA

Ahhoz, hogy a hazánk területéről készülő térképek a lehetőségekhez képest a legmegfelelőbbben tükrözzék az ábrázolt földfelszín valóságos viszonyait, nem csupán műszaki, mérnöki feladatokat kell elvégezni, hanem olyan eljárások és módszerek alkalmazására is szükség van, melyek segítségével a térképekre egy meghatározott közösségben ismert, használt, és egyúttal /lehetőleg/ hivatalos elnevezések kerüljenek.

Ez a feladat látszólag egyszerű, valójában mégis sokkal nehezebb megnyugtató eredményre jutni, mint a térkép többi elemei vonatkozásában. A lakosság földrajzinév-ismerete ugyanis még a kisebb közösségekben is ingadozik, sőt, korosztályoktól függően egy családban is eltérhet. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy a névvel jelölt egyes földfelszíni részletek kiterjedése pontosan nem állapítható meg, helyenként a korábbi jogi és a mai tényleges állapot eltérései, összevonások és szétválasztások zavarják a névhasználatot. Nem hagyhatók figyelmen kívül olyan körülmények sem, melyek a helyi használattól függetlenek: a földrajzi nevek ismert teljes mennyiségéből való szükségszerű válogatás szempontjai /pl. a történeti hagyományokat őrző nevek elsőbbsége/ a nem magyar

nevek kérdése, a nyelvjárási alakváltozatok kezelésének /egységesen szinte megoldhatatlan/ módozatai, az erdőterületekhez, a turistasághoz kapcsolódó sajátos körülmények figyelembevétele stb.

Nehezíti a helyzetet a nevekkel szemben helyenként tapasztalható ellenállás. Az alábbiakban még részletezett körülmények folytán egyesek nem ismernek el más hivatalos neveket, mint államigazgatási és utcaneveket.

A földrajzi nevek térképi alkalmazását a közösségi névhasználat figyelembevétele, a stabilitás, a lehetőségek határain belüli egyöntetűség, a köznyelvi követelmények érvényesítése érdekében hivatalos névadással szokták összekapcsolni. Hazánkban elsősorban a kataszteri térképek /mai szakkifejezéssel: földmérési alaptérképek/ múlt század végi és későbbi munkálatai során végeztek ilyen hivatalos névadást /dűlőnevek megállapítása/. Ez a szokás azonban a tagosítások előrehaladásával fokozatosan megváltozott, a jogi állapotot tükröző nevek és a tényleges térképi ábrázolás egyre távolabb kerültek egymástól. Csupán a mezőgazdasági művelésen kívül eső, elsősorban domborzati részletek, patakok nevei szenvedtek kevesebbet.

A mai körülmények között a térképre kerülő neveket illetően minimális vagy semmilyen központi utasítás alapján a térképezést végző alapkézettsége, lelkiismerete és egyéni adottságai szerint rendkívül vegyes, szakszerűnek egyáltalán nem nevezhető eljárások vannak használatban. Ezért került sor 1976--1980 között egy olyan országos munkálatra, melynek során egységes szempontok alapján, de e r ő s m e n n y i - s é g i k o r l á t o z á s s a l megyei földrajzinév-tárakat állítottunk össze. A földrajzinév-tári kötetek lényegében egy a korábbi térképek és egyéb források alapján végzett hivatalos névadás eredményét tükrözik. Az eredetileg csak térképi használatra szánt névjegyzékből széles körű kereskedelmi forgalomba került kiadványsorozat lett, elsősorban azért, hogy a használati korlátozás folytán hozzá nem férhető név-

anyagot minél többen megismerjék. A megyei kötetek viszonylag nagy visszhangot váltottak ki, és nem véletlen, hogy a kötetekkel kapcsolatos bírálatok egy része a Hazafias Népfront valamelyik összejövételén vagy folyóiratában látott napvilágot.

Annak ellenére, hogy a megyei kötetekben feldolgozott, valamivel több mint 60 000 név közzétételének számos jótékony hatása is volt /többek között a hatásukra sok helyen bekövetkezett feleszmélés/, mi magunk sem tartjuk végleges és változtathatatlan megoldásnak. A MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal mint a térképészeti ágazatért felelős hatóság olyan hivatalos névadási eljárások alkalmazására törekszik, melyek az eddigieknél megfelelőbben, mennyiségben és minőségben egyaránt kielégítő földrajzi nevek megállapítására vezetnek. Ezért fordulunk a Hazafias Népfront Országos Honismereti Munkabizottsága Anyanyelvi-Néprajzi Munkabizottságához, és a következő kérdésekben kérjük állásfoglalásukat:

1. A térképészeti célokra a helyi tanácsok keretében végzett névadási eljárásokba a jövőben be kívánjuk vonni a HNF helyi szervezeteit.

2. A hivatalos névadást a folyamatban levő térképezési munkálatokat felölelő mintegy 100--120 helységben a térképezés évét megelőző egy vagy két évben kellene elvégezni.

3. A térképezést végző intézmény kérésére az adott terület valamennyi helységében a HNF helyi szervezete adatközlő csoportot hoz létre, mely az utcaneveket kivéve /de a helyi tanács kérésére esetleg még utcanevekben is/ a település teljes bel- és külterületére a helyi tanács vb. számára elnevezési javaslatot tesz.

4. A térképezést végző intézmény /vagy az illetékes földhivatal/ olyan térképanyagot bocsát az adatközlő csoport rendelkezésére, amely a község vagy város területét elegendő részletességgel a tényleges állapotnak megfelelően tartalmazza.

5. A térképezést végző intézmény /vagy az illetékes földhivatal/ képviselője segíti az adatközlő csoportot a javaslatok térképi feltüntetésében.

6. Az adatközlő csoport gondoskodik valamennyi helyi érdekek érvényesítéséről, szempontokat ad szükséges válogatásokhoz, biztosítja a jelentős hagyományt őrző nevek elsőbbségét, egyúttal figyelembe veszi azokat a nyelvi-nyelvhelyességi követelményeket is, melyek a helyi használattal szemben érvényesíthetők.

7. Az adatközlő csoport tevékenységét anyagi ellenszolgáltatás nélkül végzi.

FÖLDI ERVIN

A „BEVEZETÉS A SZEMÉLYNEVEK VIZSGÁLATÁBA” CÍMŰ SPECIÁLIS KOLLÉGIUM PROGRAMJA ÉS TAPASZTALATAI AZ ELTE BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KARÁN²⁸

Az 1975--76. tanévtől rendszeresen meghirdetett speciális kollégium programjával és tapasztalataival azért állok elő, hogy egyrészt fölvezoljam az ott folyó munkát, másrészt meg hogy a névtudomány itt megjelent avatott művelőitől a további oktató munkánkhoz újabb szempontokat kapjak. Őszintén sajnálom, hogy egyéb elfoglaltságuk miatt azon fiatal, pályakezdő kutatók és tanárok közül -- akik mint egyetemi hallgatók rendszeresen részt vettek ezeken a foglalkozásokon: Juhász Dezső, R. Nagy Éva, Kóródi Zsófia stb. -- csak Vitányi Borbála tudott megjelenni, mert már bizonyos idő eltelte után föltehetően másképp látják és értékelik az ott hallottakat, mint annak idején.

1. Akár a személynevekkel, akár a földrajzi nevekkal foglalkoztunk, első dolgunk az volt, hogy BÁRCZI GÉZA mindmáig nélkülözhetetlen egyetemi tankönyvére "A magyar szókincs eredeté"-re /Bp., 1958.²/ alapozva bizonyos általános nyelvészeti, közelebbről általános névtani kérdéseket fölvevünk, első-sorban persze azt, hogy mi a tulajdonnév. Előrebocsátom, hogy

²⁸ Elhangzott 1981-ben a nyíregyházi névtani tanácskozáson.

erre a nemzetközi viszonylatban is sokak által vizsgált súlyos kérdésre túl sok időt mi nem fordíthattunk -- mert hisz ennek tüzetes megvilágítása akár egy egyetemi félévet is kitenne --, csupán azért tárgyaltuk, hogy hallgatónk a különböző vélemények ismertetéséből lássák: egyrészt nincs még egy olyan alszófaja a grammatikának, amelynek a mibenlétéről ennyi és ennyiféle vélemény fogalmazódott volna meg, másrészt mindjárt a kezdet kezdetén rádöbbsentsem őket arra, amit SOLTÉSZ KATALIN egyetlen kérdőmondatral fejez ki: "Hol van még egy olyan szófaji alkategória, amelynek vizsgálata önálló tudományággá fejlődött?" /J. SOLTÉSZ, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 123/, és amely tudományág művelői -- ezt már én teszem hozzá -- háromévenként nemzetközi kongresszusra gyűlnek össze, továbbá amely szófaji alkategóriának külön nemzetközi bizottsága van /International Committee of Onomastic Sciences/, amely külön nemzetközi névtani folyóiratot tart fenn /Onoma/, az egyes nemzetek névtani témájú folyóiratairól és értesítőiről /Revue Internationale d' Onomastique, Beiträge zur Namenforschung, Names, Onomastica [Wroclaw és Moszkva] Namenkundliche Informationen, Névtani Értesítő stb./ nem is szólva.

A tulajdonnév mibenlétének meghatározásait az utóbbi évtizedekben többen is összefoglalták /l. többek között GARDINER, A., The Theory of Proper Names [Oxford, 1954.], MARTINKÓ ANDRÁS: PaisEml. 189, KURYŁOWICZ: Onomastica II, 1--14, BALÁZS, J.: PICOS. VII, 1/153--9, magyarul kibővítve és továbbfejlesztve ÁNyT. I, 41--52, SØRENSEN H. I., The Meaning of Proper Names [Copenhagen, 1963.], ZABECH, F., What is in a Name? [The Hague, 1968.], MAŃCZAK, W.: PICOS, X, 2/285--6, SEBESTYÉN ÁRPÁD: NytudÉrt. 70. sz. 302, J. SOLTÉSZ i. m. passim; vö. még KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan [Bp., 1970.] 111--4/, hogy csak az ismertebbeket említsem. Itt sem hallgathatom el, hogy a fenti szerzők közül a magyarok is nagyon figyelemre méltó lépéseket tettek a kérdés tisztázása irányába. A nyelvi nehézség miatt azonban a külföld ezekről nem vett tudomást, sőt még Balázs francia nyelvű kongresszusi előadásá-

ról, illetőleg tanulmányáról sem, mert pl. Witold Mańczak észre sem vette hécsi kongresszusi előadásában Balázs meglátásának újszerűségét, jóllehet ő maga -- ti. MAŃCZAK -- megelégedett azzal az iskolásnak nevezhető meghatározással, hogy "az összes definíció közül az a legjobb, amely a tulajdonnevek és az apelatívumok különbségét abban jelöli meg, hogy a tulajdonneveket nem fordítják le idegen nyelvekre. Íme egy definíció -- mondja Mańczak --, amely távol van a logikai spekulációtól, de ez legalább a nyelv ismeretére támaszkodik" /PICOS, X, 2/290/. -- E vélemény kritikáját is -- miként a többi jelentősebb megközelítését -- megtalálhatjuk SOLTÉSZ KATALIN idézett könyvében, amelyet nekem a szerző jóvoltából már 1975-től módomban volt felhasználni még kézirat formájában, amiért ezúton is fogadja ismételt köszönetemet.

2. A magyar személynévkutatás történetét -- miként a földrajz- névkutatását is -- BÁRCZI GÉZA tekintette át említett művében /A magyar szókincs eredete 142--5/. Hallgatónk ehhez, valamint KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa c. /Bp., 1967./ összefoglalásához a tanszék könyvtárában hozzáférhetnek, az azóta /1958/ megjelent nagyobb szabású művek és tanulmányok eredményeit azonban az órákon vesszük számba.

Mivel a névkutatásnak a név "mint hangsor, mint nyelvtörténeti képződmény, mint etimológiai megfejtésre váró szó, mint szociolingvisztikai jelenség stb. a tárgya /SOLTÉSZ i. m. 32/, szükségszerű követelményként jelentkezik a neveknek mint történeti-társadalmi képződményeknek a megközelítése, illetőleg bemutatása. Ezt maguk a hallgatók önálló munkaként is elvégezhetik BENKŐ LORÁNDnak "A régi magyar személynévadás" című /Bp., 1949./ ma már klasszikusnak számító műve alapján. /Maga BÁRCZI is a többször említett, "A magyar szókincs eredetéről"-ben, valamint a VIII. Nemzetközi névtudományi kongresszuson tartott L'anthroponymie hongroise du Moyen Age c. előadásában = A középkori magyar személynévadás. PICOS. VII, 3/109--121 erre alapozta korszakolását./ -- Korai személynéveink tüzetesebb megismeréséhez, valamint azok vizsgálatához természetesen nélkülözhetetlen PAISnak a "Régi személynéveink jelen-

téstana" című /Bp., 1920--21; 1966./ európai mércével mérve is úttörő munkája. Melegen ajánljuk MELICH "Szláv jövevényszavaink" /I/1--2. Bp., 1903--1905./, valamint GOMBOCZ, "Árpádkori török személyneveink" című /Bp., 1915./ művét is. Ha Benkő társadalomtörténeti alapokra helyezett tanulmánya után ismerkednek meg e három alkotással, annak -- eddigi tapasztalataim szerint -- nemcsak az lesz az előnye, hogy megtudják az ótörök és szláv névadási módokat, amikkel Benkő nem foglalkozik, hanem az is, hogy "A régi magyar személynévadás" szemléletmódja révén többet mond számukra Pais, Melich és Gombocz műve is. Ugyanez vonatkoztatható XIV., XV. és XVI. századi névanyagot tárgyaló tanulmányokra is /1. FEHÉRTÓI KATALIN, A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. Bp., 1969.; MEZŐ ANDRÁS, Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárdá, 1980.; SZABÓ ISTVÁN, Bács, Bodrog és Csongrád megye dézslajstromai 1522-ből. Bp., 1954.; BÁLINT SÁNDOR, Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp., 1963.; KÁLMÁN BÉLA XVI. századi jobbágyneveinkhez. Debrecen, 1961. stb./.. Mindemellett azonban a fenti értekezéseket vizsgálati módszerük miatt is érdemes korreferátumokként bemutatni, hisz akár régebbi, akár mai családnevekkel kíván valaki foglalkozni, a tipologizáláshoz nélkülözhetetlenek.

A családnevek keletkezési indítékainak akárcsak vázlatos, hézagos megközelítések is szembe találják magukat azzal a súlyos kérdéssel, hogy névanyagukban mi tekinthető magyar, illetőleg idegen névnek. BÁRCZI alábbi tömör meghatározását számos példával alátámasztva alaposan ki kell fejtenünk. "Idegen eredetű névnek csak azt tekinthetjük, amelyet mint személynévet vettünk át, amely tehát az átadó nyelvben is személynévi szerepet tölt be. Ellenben meghonosodott jövevényszóból a magyarban keletkezett tulajdonnév nem tekinthető idegen névnek" /Szók.² 129/. Akit tehát Kanizsai-nak, Kapornaki-nak, netán Mekszikói-nak /Mekszikópusztá-ról/ hívnak, annak magyar neve van, és nem szláv, azték, noha a Kanizsa, a Kapornak szláv, illetőleg a Mekszikó azték eredetű helynév, de mint személynév mindegyik a magyarban keletkezett. Ugyanígy természetesen

szerb neve van annak, aki a Balatinác /a Balaton hn.-ből/, a Sarosác /a Sáros hn.-ből/, a Budánovics /a Buda hn.-ből/ nevet viseli, mert mint személynév szerb nyelvi képződmények.

E kérdés tüzetes tárgyalásakor fölmerül a helynevek nyelvi hovatarozásának az eldöntése is. Hallgatóink nem egykönnyen értik meg, hogy amikor egy személynévből összetétel, képzés útján -- különösen pedig amikor egy idegen eredetű pusztá személynévből -- helynév lesz, abban a pillanatban jelentésváltozás /denotatívumváltozás/ áll be: a név személy helyett helyet jelöl, következésképpen a személynév átkerül egy másik tulajdonnévi alkategóriába. Hogy fejtegetésünk világos legyen, itt is föltétlenül szükséges a kellő számú példaanyaggal történő megvilágítás. Itt most csak a Csáktornya -- Čakovec névpárral hozakodom elő.

Volt egy Csák személy-, illetőleg nemzetségnév, amely mint személynév vagy szláv, vagy magyar eredetű, ezt pontosan nem tudjuk, de inkább afelé hajlanak kutatóink, hogy szláv lehetett. A név egyik viselője -- aki már magyar volt -- a Hahót-nembeli Csák aki "előbb zalai ispán, majd királyi tárnokmester /1256--1260/, erdélyi vajda és szlavóniai bán /1261/ volt" /FNESz/. Megépíti Csáktornya várát, amit szemmel láthatóan róla, ill. nemzetségéről nevez vagy neveznek el. E bizonytalan eredetű személynév + torony -- aminek a jelentése -- + -a birtokos személyrag révén egy tipikusan magyar, másképp: magyar eredetű helységnév keletkezett, a Csáktornya. Ugyanezt a nevet a horvátok a maguk nyelvén, helynévadásuk nyelvi törvényeinek, szabályainak megfelelően Čakovec-nek kezdték nevezni. A Csák személynévet tehát egyesszám hímnemű birtokos esetre tették, a név végére pedig a ma is élő egyik legvirulensebb helynévképző, a -c került. Létrejött tehát egy tipikusan szerkesztett horvát név. Hogy a benne levő Csák horvát vagy magyar eredetű személynév, az teljesen közömbös a helynév nyelvi megítélésében.

De menjünk tovább! Ez a szerb-horvát Čakovec általam nem ismert -- de föltehetően kideríthető -- módon 1539-ben Chakocz alakban bukkan föl az akkori Magyarország területén. A név

nyelvi hovatartozása sem a magyar, sem a szláv nyelvek történetével foglalkozó kutatók számára nem kétséges: szláv eredetű név, és beleillik egy nagy-nagy elmagyarosodott alakú névtípusba, amelybe a Zsitkóc, a Rigyác, az Oltárc, a Garabonc stb. is tartozik: a név végén ott van a már megismert -c helynévképző, ami a szlovénban -ci, a kaj-horvát nyelvjárásban -ce. /Az igaz, hogy a felsorolt példáknek csak némelyike volt eredeti alakjában a birtokos eset végződésével ellátva, azonban ez most bennünket nem érdekel./ De hogy a szlávok az efféle neveket már nem egyértelműen érzik szlávnak -- legalábbis a mindennapi ember --, azt az mutatja, hogy újra képezik azokat a neveket, amely települések államuk területére kerültek, és a Zsitkóc-ból Žitkovci lett. Zsitkóc megmaradt magyar névnek, holott az is szláv név.

A nyelvtudomány tehát az itt tárgyalt Csáktornya -- Čakovec névpárról a következőképpen vélekedik: az alapjául szolgáló Csák személynév bizonytalan eredetű, föltehetően szláv; Csáktornya magyar vagy magyar eredetű, Čakovec pedig szerb-horvát vagy szerb-horvát eredetű helységnév a Csákóc-cal együtt. A bennük levő Csák személynév azonban már nem a helynévkutatás, hanem a személynévkutatás eszközeivel és módszereivel vallatandó.

3. Nemcsak családneveink vizsgálatához szükséges a társadalmi háttér, illetőleg a régebbi névadási módok ismerete, hanem a keresztnévdivat-vizsgálatokhoz is. Ezt nemcsak azért kell hangsúlyoznunk, mert a magyar névtudományi kutatások -- Európához hasonlóan -- a régi névanyagok vizsgálatán indultak meg, hanem mert a szinkronia-diakronia fogalma az alsóbb évfolyamok hallgatói számára még nem világos, azaz nem látják, hogy a régi keresztnévdivatra irányuló kutatások is lehetnek szinkron jellegűek, illetőleg a XX. századi névdivatot is lehet diakron módon szemlélni.

Noha a névdivat vizsgálatokor nélkülözhetetlenek a statisztikák, azonban a mennyiségi mutatók regisztrálásánál mégsem szabad megállnunk, mert a különböző névgyakorisági összeállítások c s a k j e l e n s é g e k , mögöttük a névdi-

vat közvetlen, illetőleg közvetett okai lappanganak. Valamennyien tudjuk, hogy a névdivat is -- mint általában mindenféle divat -- BENKŐ LORÁND szavaival "az emberi gondolkodásnak sokszor konkrét képzetektől független csapongása" /MNy. XLV, 251/, következésképpen kutatásuk sok esetben a legnagyobb erőfeszítések árán sem jár valami látványos eredménnyel.

Mivel régebbi keresztnévanyagunk vizsgálatakor Mikesey Sándor halála óta sajnálatos módon egyre kevesebb szó esik a kultusztörténet névtudományi hasznosításáról, hallgatóink figyelmét erre az eszközre föltétlenül fel kell hívunk. /A figyelemfelhívás persze önmagában még nem elegendő, ezt a hagiográfiában és az ikonográfiában való valamelyes elmélyedésnek kell követnie./ Mindazonáltal magam is tagadom, hogy a vallási tényezőnek akár a XVIII. században is k ö z v e t l e n ü l szerepe lenne a név kiválasztásában, azt azonban igenis állítom, hogy a templomi prédikációknak, az egyes szentekhez fűződő legendák megismerésének, a katolikus egyház különösen tisztelt szentjeinek, a XVIII. században marianizmussá erősödő Mária-kultusznak stb. a névdivatban is lecsapódhat a hatása. Például álljon itt a Farkas családnév, amely meglehetősen nagy számban fordul elő Göcsejben és Hetésben /199 család, ill. 618 személy viseli/, a gyakorisági lista 9. helyén áll. Ha tudjuk, hogy Szent Wolfgangus egyházi kultusza nálunk is és Európában is a XV--XVI. században, tehát kételemű jobbágymeveink kialakulása idején tetőzött, nyilvánvaló az összefüggés még akkor is, ha divatját elősegíthette az esetleges metaforikus ragadványnévből keletkezett Farkas név is. Nem tudom, csak gyanítom, hogy e név középkori népszerűségéhez hozzájárulhatott annak magyar közszói jelentése is. Hogy az Árpádok korában nálunk egyházi kultusza jelentős lehetett, azt abból következtem, hogy Géza fejedelem korában két éven át /971--972/ itt térített ez az előkelő sváb származású bencés, és csak az vett véget itteni működésének, hogy Piligrim, Passau püspöke visszahívta Magyarországból, és a régensburgi püspöki székebe emelte /vö. LÁSZLÓ GYULA, A "kettős honfoglalás". Bp., 1978. 156/. Hogy a Farkas név XVIII. századi keresztelési anyaköny-

veinkben és a conscriptio animarumokban oly gyakran bukkan föl -- többnyire Wolfgangus, ritkábban Lupus alakban --, annak egyelőre nem ismerem az okát. Egyházi kultusza aligha kerülhet szóba, hisz már XVII. századi egyházi énekeskönyveink sem emlegetik /1. KISDI BENEDEK, Cantus Cotholici [1651.], LUBOVIENSKI FERENC és PILGRAM GERGELY, Cantus Cotholici [1674.], KÁJONI JÁNOS, Cantionale Catholicum [1676.], NÁRAY GYÖRGY, Lyra Coelestis [1695.]/. ILOSVAI sem szedi versbe e nevet a "Sokféle neveknek magyarázatja. 1578" című /RMKT. IV, 254--263/ művében, de templomot sem igen neveztek el róla, csupán egy viseli a nevét -- aligha véletlenül --, a balfi. E helységnév /Balf/ a Wolf-ból alakult magyar névadással /FNESz./. Ezen kívül még egy kápolna is róla van elnevezve, a zágrábi egyházmegyéhez tartozó Vukovoj településben. E falunévben is ott a 'lupus' jelentésű horvát yuk szó, illetőleg név. Nincs kizárva tehát, hogy Balf neve is patrocíniumból keletkezett.

A névkutatók figyelmét sokszor elkerülik a negatív adatok. Hogy ezek számbavétele nem haszontalan, arra a József keresztnév életét, a vezetéknevanyagban betöltött szinte elenyésző szerepét szoktam példaként felhozni. Mind a hazai, mind az európai hagiografusok többször és több helyen megírták, hogy Szent József kultusza hosszú századokon keresztül háttérbe szorult. Egyházi kultusza ugyan Európában a XIV--XV. században clairvaux-i szent Bernát népszerűsítő tevékenysége révén növekedett, de nálunk aligha, mert kételemű névrendszerünk kialakulása, illetőleg megszilárdulása idején alig-alig játszott szerepet, hisz nemcsak Délnyugat-Magyarországon, de úgy tűnik, az egész magyar nyelvterületen meglehetősen kevés a József, Józsa vezetéknev /Göcsejben és Hetésben 6 család, illetőleg 20 személy viseli/. Nagyobb számban csak a XVIII. század közepétől, illetőleg végétől fordul elő. Karácsony Sándor Zsigmond szerint a protestánsok körében ezt a nevet II. József tette népszerűvé, ám bőséges adataival Hajdú Mihály ezt megcáfolta. XIX., XX. századi rendkívüli gyakorisága aligha választható el attól a mozzanattól, hogy 1870-ben IX. Pius pápa az egyház védőszentjének jelentette ki. A századfordulón már 165

templom és kápolna van tiszteletére szentelve, ami az akkori 8979 róm. kat. templom- és kápolnacímnek 2 %-a.

A templomcímnek a névdivatban játszott szerepéről -- amely rendszerint a keresztelő pap erőszakossága vagy rábeszélése révén érvényesül --, a keresztszülők, a szülők stb. névörökítő tevékenységről stb. itt most nem szólok, de mindmind olyan szempont, amelyre föltétlenül fel kell hívnunk mindazok figyelmét, akik a személynevekkel foglalkoznak. A keresztelő pap által rákényszerített név persze -- ha viselőjének megtetszik -- továbbhagyományozódhat, azonban az ilyen esetekben ritkán lehet kideríteni például egy Anasztázia nevű parasztlányról, hogy a szájak hová vezetnek.

3. Hogy jelenkori személynév és földrajzinév-anyagunk gyűjtésekor és vizsgálatakor miért választjuk el a hivatalos /anyakönyvezett, ill. kataszteri/ neveket a népi /szóbeli/ nevektől, annak megokolása itt nem szükséges, de hallgatónk számára ezt megtenni elengedhetetlen.

Az élő személynevek két beszédhelyzetben funkcionálnak: a/ amikor a névviselő jelen van, és megszólítjuk /ezek a szólítónevek/; b/ amikor a névviselő nincs jelen, valamilyen módon szóba hozzuk, emlegetjük /ezek az említőnevek/. E két beszédhelyzetnek megfelelően terveztem meg a göcseji és hetési személynevek gyűjtését és vizsgálatát, de a névanyag mennyiségére, a ráfordítandó időre és a terjedelemre való tekintettel -- a kötet lektorával, Rácz Endrével való hosszas konzultálás után -- én csak azokat az említőneveket gyűjtöttem össze és vizsgáltam meg, amelyek valamely ragadványnév közreműködésével keletkeztek. /A megszólítási formákat, azaz a szólítóneveket viszont minden személyre vonatkozóan összegyűjtöttem./ Már akkor fölmerült az a gondolat, hogy érdemes, sőt várhatóan tanulságos lenne egyetlen faluban azt megvizsgálni, hogy végülis hogyan emlegetik, milyen névalakulatokkal azonosítják a település lakóit. Erre vállalkozott BALÁZS JUDIT, aki szülőfalujában, Rábaszentandráson valamennyi említőnevet megvizsgált és rendszerezett. /Dolgozata megjelent a Nyelvtudományi Értekezések 114. számaként./ Tanulmánya mind eredményeit, mind

módszerét tekintve az oktatásban is hasznosítható, sőt a névtani témát választó szakdolgozók számára mintaként is ajánlható.

A/ A megszólításnak a leggyakoribb nyelvi eszköze a keresztnév becéző formája. Kedvelt és hálás területe ez nemcsak az érdeklődő egyetemi hallgatóknak, de még a gyakorlottabb kutatóknak is. Névrendszerünk e leggrammatikusabb parcelláját olyan kiváló tudósok művelték, illetőleg művelik, mint MELICH, SZABÓ T. ATTILA, RÁCZ ENDRE és mások, akiknek alapvető munkáit sem a pályakezdő kutatók, sem a mai középnemzedék /Hajdú Mihály, B. Gergely Piroska, Mező András, Ördög Ferenc/ nem hagyhatják, illetőleg nem hagyhatták figyelmen kívül. Nem hiszem, hogy szükség lenne itt a vizsgálati módokra /funkcionális, alaki stb./ kitérnem, csupán azt jegyzem meg, hogy az effajta nevek kutatói föltétlenül írják le az egyes becenevek hangulatát. Ezáltal nemcsak a jelen, hanem a jövő számára is sok fontos információt adnak majd tovább.

B/ Ha tehát említőnevekről beszélünk, amint azt már másutt meg is írtam, Balázs Judit dolgozatával kapcsolatban föntebb meg is jegyeztem, nemcsak a ragadványneveket értjük rajtuk, hanem minden olyan nevet vagy névszerű szót /vezetéknév, keresztnév, ennek becéző formája, ragadványnév/, névhelyettesítőt /foglalkozásnév, tisztségnév/, valamint névkiegészítőt /elvtárs, úr, bácsi, néni stb./, amely részt vesz az azonosításban.

A ragadványnevek különböző szempontú vizsgálatát is fölsőleges lenne fölsorakoztatnom. Hallgatóinknak nyomatékosan hangsúlyozom a különböző vizsgálati szempontok /a névadási indíték, a nyelvi eszköz, a morfológiai szerkezet, a névöröklődés, a névhangulat stb./ szétválasztását a szempontkeveredést elkerülendő, és ugyanakkor e szempontok összekapcsolását, azaz annak a megvizsgálását, hogy milyen összefüggés van a névszerkezet és a névhangulat, a névhangulat és a nyelvi eszköz között. Stb. Szabad legyen megjegyezni, hogy e szempontszétválasztásnak, illetőleg szempontösszekapcsolásnak, valamint a stilisztika bevonásának /vö. SZATHMÁRI: NévtVizsg. 191/, nemcsak a göcseji és hetési ragadványnevek vizsgálatakor láttam hasznát,

hanem Zala megye mai helységneveinek a rendszerszerű leírása-
kor is, továbbá haszonnal alkalmaztam Magyarország és Horvát-
ország patikaneveinek a vizsgálatokor is. Hogy a személyneve-
ken, a földrajzi neveken, a cégérneveken kívül az állatnevek
vizsgálatakor az effajta vizsgálati mód milyen eredménnyel
hasznosítható, arra majd Knausz Ágnes egyetemi hallgatónak és
társainak -- remélhetőleg közelesen megjelenő dolgozatai fog-
nak feleltet adni.

C/ Az iskolai ragadványnevek gyűjtése és sok szempontú
feldolgozása éppen a nyíregyházi tanárképző főiskolához kötő-
dik. BACHÁT LÁSZLÓ e témába vágó alapvető, rendkívüli gazdag
adatolású tanulmányait is messzemenően fölhasználtuk az okta-
tásban.

A diákneveket többnyire egy kisebb közösség adja, és ál-
talában egy kisebb közösségben funkcionálnak. Éppen ezért ezek
vizsgálata nélkül is elvégezhető, hogy a település /itt per-
sze csak faluról lehet szó/ teljes ragadványkincsét is számba-
vennénk. De azokat az iskolai ragadványneveket természetesen
a falu névanyagával együtt kell tárgyalnunk, amelyek kiléptek
az iskola falai közül, és a faluközösség említőnévrendszerébe
kerülve részt vesznek a személyazonosításban.

4. Az itt előadott és súlypontozott szempontok mellett
még számos egyéb kérdés /a tulajdonnévi poliszémia, homonímia,
szinonímia, heteronímia stb./ is előkerül ezen a speciális
kollégiumon, amelyre itt nem térek ki.

Végezetül csupán azt jegyzem meg, hogy hallgatóink leg-
vérszegényebb ismeretekre a névtudomány általános részéből
tesznek szert. Éppen ezért örömmel közölhetem, hogy az 1981/
82-es tanévtől az első félévben Hajdú Mihály barátom és kolle-
gám "Bevezetés a névtudományba" címmel új speciális kollégiu-
mot hirdet, amelynek a résztvevői -- remélhetőleg valamennyien
-- a második félévben nálam folytatják a tulajdonnevek tanul-
mányozását, ahonnan -- ahogy az a korábbi években is lenni
szokott -- a legérdeklődőbbek Benkő professzor szemináriumába
kerülnek.

ÖRDÖG FERENC

A cím a magyartanár szemszögéből tekintendő, értendő. Hiszen a mi feladatunk az, hogy elsősorban saját tárgyunk tanításakor tudatosítsuk egyre határozottabban, hogy ezzel a területtel is foglalkozzunk, másrészt pedig a többi tantárgy névtani vonatkozásait is számba vegyük, és gazdáit legyünk az ügynek.

A földrajzi nevek sokasága fordul elő természetszerűleg a földrajzórákon. Itt jelentkehetnek kiejtési problémák is, de még inkább helyesírásiak. Az írásszabályok megvilágítása elsősorban a magyar szakos tanár kötelessége. Az első osztályos nyelvtani anyag elvégzésének üteme nem olyan feszes, megenged valamennyi kitérést. Ezeket az órákat kellene felhasználni a földrajzi nevek helyesírására, az elméleti anyag rendszerezésére és a tulajdonképpeni gyakorlásra. A nyelvtankönyv nem sugall rendszeresen helyesírási gyakorló foglalkozásokat, a tanárnak kell beiktatnia készségfejlesztő órákat. Csakhogy a földrajzi nevekre kidolgozott szabályok /FÁBIÁN—FÖLDI—ifj. HÖNYI: A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Bp., 1965./ elég nehezen lennének taníthatók ebben a formában, kissé bonyolultak, át kellene dolgozni középiskolások részére.

Tekintettel kell lennünk a nevek világára a történelem és irodalomtörténeti órákon is. Tanulmányaik elején ugyanis éppen a régi korok személy- és földrajzi nevei fordulnak elő, sok esetben más írásrendszerből való átírásos formában /Olümposz, Zeusz, Szophoklész, Odüsszeusz, Hephaisztosz stb., stb./.

Élményt jelent a gyerekeknek, amikor megtanulják nevük idegen nyelvi megfelelőjét angolul, spanyolul stb. Eljátszanak a nevekkkel, később is rajtuk maradhat. /Saját emlékeim is megerősítik megfigyeléseimet, mert mi keresztnevünket franciául hallottuk osztálytársainktól, s viszont mi is így szólítottuk meg őket, még jóval az érettségi után is./

²⁸ Elhangzott 1981-ben a nyíregyházi névtani tanácskozáson.

A latin nyelvet tanítva a Római élet című tankönyv megfelelő fejezetében a rómaiak névadását, névhasználatát olvastuk /1. praenomen kb. a mi utónévünk; 2. a nomen gentile a mi vezetéknévünk; 3. cognomen a mi megkülönböztető nevünk/. Hogy jobban megértsék tanítványaim a három elemű neveket, kitértem a magyar nevek, személynevek eredetére, alakulására is.

A diákokkal középiskolai tanulmányaik kezdetén az első magyarórákon ismerkedünk. Bemutatkoznak, nevüket mondják, szülőfalujuk nevét, iskolájuk elnevezését, az osztály pedig figyelni, és kíváncsian hallgatja a nevekre vonatkozó magyarázatainkat. Itt jegyzem meg, hogy a rádió reggeli műsorában köszönti azokat a hallgatóit, akiknek aznap névnapjuk van, és rövid tájékoztatást is közöl a névről. Tehát a tanulók innen is rendelkezhetnek bizonyos információval, sőt még az általános iskolai tanulókat is élénken érdeklik a nevek. Az I. osztály elején szoktam ajánlani a tanulóknak Kálmán Béla: A nevek világa /Bp., 1967./ és Ladó János: Magyar utónévkönyv című /Bp., 1971./ munkáját.

A tanóra változatossá tétele volt a célja kedves, már elhunyt kartársunknak, Barla Gyulának, aki gondosan, gazdagon összeállított névtanórát ír le egyik cikkében /Névtanóra a középiskolában in: Nyelvtan, stílus, iskola. Szerk. Szathmári István. Bp., 123--142./ Számos névtani kérdést említ, általában az iskolában olvasott irodalmi alkotásokból meríti példát. Ezek felsorolása nem lehet feladatom. Néhány ún. beszélő nevet említek meg, csupán érzékeltetni akarván, hogy az irodalmi művek szereplői és a nevük érdeemesek lehetnek a megvizsgálásra. Csokonainak a színművéből, a Tempefőiből Fegyverneki, Serteperti, Tökkolopi, Koppóházi, páter Köteles, a fűzfapoéta Csikorgó. Közismert versének szereplője Zsugori uram. Van folytatása az ilyen neveknek Kisfaludy Károly Kérők című vígjátékában: Baltafy, Szélházy, Perföldy; Eötvös József Falu jegyzőjében Nyúzó főszolgabíró, Macskaházy, a fiskális stb.; még Arany János Az elveszett alkotmányban is szerepeltet ilyen jellegű neveket: Rák Bende, Maradossy, Nemadózy, Olmody,

Doronghy, Nyakaló stb. A további felsorolás már másik, újabb dolgozat feladata lenne.

Ma már III. osztályba járnak azok a tanulók, akikkel elsős korokban gyűjtettem személy- és földrajzi neveket. Erre /az új tanterv során is/ akkor kerülhetett sor, amikor a nyelv rétegződését tanultuk. Egyesek valamely szakma szókincséből vállaltak gyűjtést, inkább a debreceniek, mások a diáknyelv sajátos szavait, kifejezéseit, ismét mások tájszavakat. Aminek legjobban örültem, az az volt, hogy az osztály egy része ragadványneveket és földrajzi neveket gyűjtött, főleg határneveket. Hazatérve saját falujukba az idősebb embereket kérdezték meg, s látszott, hogy lelkesen csinálták ezt a munkát. Élmény volt számukra. A gyűjtött anyag értéke, színvonala legtöbb esetben megegyezett a tanulók máskor is tapasztalható teljesítményszintjével, a kevésbé szorgalmasak itt is felületesebb munkát végeztek. Mégis volt jónéhány gyerek, még a gyengébb tanulók közül is, aki szívesen hozott anyagot, és az osztályban tartott beszámolóik szint, hangulatot jelentettek a nyelvtanórákon. /Jutalmuk természetesen az ötös osztályzat volt./

Az új, III. osztályos gimnáziumi nyelvtankönyv anyaga a stílus /HONTI MÁRIA—JOBBAGYNÉ ANDRÁS KATALIN: Magyar nyelv III. osztály. Tankönyvkiadó, Bp., 1981./. A tulajdonnevek, a nagybetűs szavak írása, funkciója stilisztikai szempontból lesz fontos, érdekes.

/A IV. osztályos gimnáziumi nyelvtankönyvet még nem ismerem./

Megemlítem még, hogy az osztályfőnök nevelőmunkájához is tartozik, hogy a tanulók csúfolódási szokását, különösen, ha a gúnynév bántó, megakadályozza.

Össze kell tehát gyűjteni azokat az alkalmakat és lehetőségeket, ahol a névtannal kapcsolatba kerülhetünk a tanítási munka során, illetve a tanórákon kívül is, és céltudatosan törekedjünk arra, hogy oktató-nevelő munkánk szerves részévé váljék. Koordináljuk tevékenységünket más szakos kartársaké-

val, valamint a most induló fakultatív órákat tartó kollégáinkkal.

A névtani konferenciának előbbre kell segítenie az ügyet.

MÁTÉ JÓZSEF

A NÉVTAN AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI ANYANYELVI NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN ÉS AZ ÚJ TANTERV[✱]

Az oktatási miniszter 114/1977. sz. utasításának megfelelően az 1978/79. tanévtől kezdődően az általános iskolában fokozatosan vezetjük be az Általános Iskolai Nevelés és Oktatás Tervét, amelyet röviden új tantervnek szoktunk nevezni. A tanterv szerzői és az illetékes hatóságok demokratikusan jártak el, hiszen a tervezetet széles körű vitára bocsájtották; az elméleti és gyakorlati pedagógusok, a rokon szakmák képviselői, szakértők és laikusok egyaránt elmondhatták véleményüket. Azt azonban mindannyian elismerhetjük, hogy a terv annyit ér, amennyit a gyakorlatban meg lehet valósítani úgy, hogy az a kívánt eredménynek megfeleljen. Mondhatnánk azt is, a tanterv megszületett, egyetlen dolgunk annak maradéktalan megvalósítása. Ámde a gondok, a problémák a gyakorlati munka során jelentkeznek. Éppen ezért tartom időszerűnek -- ugyanis már a 6. osztályban is az új tanterv szerint tanítunk -- e konferenciát, amennyiben az a címnek a tartalmában is megfelel.

A szervezők jól érzékelték, hogy a tulajdonnevek tanításának is jelentős szerepe van az anyanyelvi nevelésben, s a gyakorlat -- úgy vélem -- minden oktatási fokon szükségessé teszi az eszmecserét még akkor is, ha az általános iskolai oktatásban a tulajdonnévnek az új tanterv szerinti tanításáról nem rendelkezünk kellő tapasztalattal, csupán a gyakorló pedagógusoktól szerzett véleményekre és egyéb ismereteinkre támaszkodhatunk.

[✱] Elhangzott 1981-ben a nyíregyházi névtani tanácskozáson

A tanterv módosítását -- éppen a tapasztalatok hiánya miatt -- most nem tartom időszerűnek. Azt azonban igen, hogy a gyakorló pedagógusok a tanterv szövegét helyesen értelmezzék és alkalmazzák; azt, hogy ehhez megfelelő segítséget kapjanak. Az ezzel kapcsolatos gondolataimat kívánom itt elmondani -- természetesen az általános iskolai tanterv előírásait figyelembe véve. A megszabott időkeret a részletes elemzésre nem ad lehetőséget, ezért eszmefuttatásom nem lesz teljes. A jelen lévők azonban részesei voltak az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének, annak a folyamatnak, amelynek eredményeként az anyanyelvi nevelés megújítását reméljük, eleget téve a társadalom igényeinek.

Ilyen megfontolások alapján örülök ennek a konferenciának, még akkor is, ha tudom, hogy ennek az eszmecserének, az állásfoglalásnak a megvalósításában nemcsak -- sőt nem első-sorban -- az itt jelenlévők illetékesek. Az új tanterv részletes elemzése nem célokom, nem is feladatomban. Az anyanyelvi nevelés és oktatás céljai és feladatai közül azonban néhány olyat, amelynek a megvalósításában -- véleményem szerint -- a névtannak igen fontos szerepe van, meg kell említenem.

Ilyen az anyanyelvi műveltség megfelelő szintű kialakítása az általános iskolai tanulóknak, mert ez alapot ad az ismeretszerzésre, a személyiség formálódására. A korábbi tanterv ezt így nem fogalmazta meg. A korszerűsítést annak felismerése tette szükségessé, hogy a nyelvi rendszer, a jelek a beszédben, az írásban, a gondolatok kifejezésének különböző formáiban élnek, szerepük a kommunikálás, a gondolatok kifejezése, illetőleg megértése. Ezért az anyanyelvi oktatás helyett szóhasználat központú anyanyelvi nevelésre van szükség, csak ez biztosíthat megfelelő alapot a személyiség fejlődéséhez. Megfelelő grammatikai, alkalmazási, használati ismeret és gyakorlat nélkül nem lehet más irányú ismereteket megszerezni. Az új tanterv tehát hangsúlyozza a nyelvtani ismeretek oktatását, tanítását, és hangsúlyozza azoknak a különböző beszédhelyzetekben történő alkalmazását, mégpedig szóban és írásban egyaránt. Persze a tanterv más célokat és feladatokat is megjelöl.

A névtan mint diszciplína még fakultatív tárgyként sem szerepel az általános iskolában. Ezt sajnálhatjuk. Mint nyelvi, nyelvtani egység, a nyelvi rendszer tagja az általános iskola valamennyi osztályában valamilyen formában és mélységben megvan. Már az első osztályban is szerepel a tulajdonnevek írása, a mondatok kiegészítése tulajdonnevekkel; legalább 2 könyv írójának és címének a megnevezése; stb. A 3. osztályban már mint nyelvtani egységet tanítják a főnév fogalmát, ezen belül a személyek, állatok, csillagok, intézmények, újságok neveit, címeit; stb. Ez bővül a 4. osztályban főképpen az olvasási anyagban és a környezetismeretben megtalálható földrajzi és egyéb tulajdonnevek megismerésével, amelyek tulajdonképpen a névtani ismeretek bővítését szolgálják.

A felső tagozatban elsősorban a 6. osztályban A szófajok c. témakörben ismeretbővítő anyagként szerepel a tulajdonnév. Az olvasás és beszédművelés keretében írja elő a tanterv a névadás kérdéseinek tanítását. Példaként említi: az egyes családnévek, személynevek és földrajzi nevek eredete; a beszélő nevek az irodalomban; az iskolai névadás c. témákat. Ez már valami, de egyrészt a helyükön vannak-e ezek a témák, másrészt mi a tartalmuk? A gyakorló pedagógusok körében egységes-e a megfogalmazás értelmezése? Igen sok tényezőtől függ. Az ismeretek mélységét ugyanis a tanterv nem fogalmazza meg, éppen ezért a feladatok gyakorlati megvalósításában a tapasztalataim szerint igen nagyok az eltérések. Vannak, akik csak mint nyelvtani, grammatikai anyagot tanítják a tulajdonneveket, azaz a főnév egyik megnyilvánulási formájaként, alfajaként fogják fel, mitsem törődve azok nyelvi, használati értékével. Sajnos, ezek vannak többen. Kényelemből teszik ezt? Nem valószínű, más okai is lehetnek. Vannak, akik egy picike lépéssel többet nyújtanak, pl. felhasználják játékos feladatokra a névtanban rejlő lehetőségeket. Pl. Ilyen kérdést tesznek fel, intéznek a tanulókhöz: Van hazánkban egy megye, amelynek neve azonos egy ige feltételes mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű, alanyi ragozású alakjával. Melyik az? /Tolna/ De ezek sem fordítanak gondot a helyes nyelvhasználat kérdéseire, pl. az

alaktani kérdésekre: Tolnán vagy Tolnában jártam stb. Igen kevés azoknak a száma, akik ennél mélyebben érdeklődnek a névtani kérdések iránt, s többet is nyújtanak tanulóiknak, komolyabban fogják fel a tantervben olvasható mondatok értelmét, jelentését.

Milyen hiányosságokat látok e tekintetben, s milyen lehetőségek kínálóznak a hiányosságok felszámolására?

a/ Az egyik a már említett tantervi megfogalmazás pontatlansága, illetőleg a nem megfelelő témakörben való említése. Ezen nem változtathatunk, de az ún. "kiskaput" meg lehet találni.

b/ A gyakorló pedagógusok nagy része nem rendelkezik kellő szintű névtani ismeretekkel. Ebből bizonyos igénytelenség, érdektelenség, nemtörődömség következik. Itt nemcsak a magyar szakosokra gondolok, hanem valamennyi pedagógusra, hiszen a névtani kérdésekkel más tantárgy tanárai is találkozhatnak.

c/ Igen kevés a nyelvi-irodalmi szakkör az általános iskolákban, ahol van ilyen, ott is igen kevés szó esik a névtani kérdésekről, középpontban az iskolai ünnepélyekre való felkészülés áll.

Ezek -- és még jónéhány -- azok a gondok, amelyek akadályozzák azt, hogy a névtan kellő szerephez jusson az általános iskolákban. Mit tehetnének az illetékesek?

a/ A tantervet megváltoztatni nem lehet, már csak azért sem, mert az alkalmazhatóságról kellő tapasztalattal még nem rendelkezünk. Az a bizonyos "kiskapu", amelyet előbb emlegettem, az a tanári leleményesség, lelkesedés lehetne. Ez alapul szolgálhatna arra, hogy ki-ki -- akár más témakör tanításában is -- megfelelő névtani ismeretekhez juttassa a tanulókat. Ámde ennek is megvannak a feltételei.

b/ Elsősorban a gyakorló pedagógusok névtani ismereteit kellene gyarapítanunk, felkelteni az érdeklődésüket, megmutatni azt, hogy a névtani ismeretek nyújtása az anyanyelvi nevelés egészét segítheti, a tanulókat érdekli. E tekintetben a főiskoláknak és az egyetemeknek is vannak feladatai. Lehetővé kellene tenni, hogy a felsőfokú oktatási intézményekben névtani kérdésekkel foglalkozó speciális kollégiumokat hirdethesse-

nek, s ezeken szaktól függetlenül vehessenek részt az érdeklődő hallgatók. Ennek megvalósítása a gyakorlatban ütközik akadályokba /pl. mind a hallgatók, mind az oktatók óraszámá/. Főiskolánkon elég sok hallgató készít szakdolgozatot névtanból. Ezek többnyire értékes dolgozatok, de azt még mi sem értük el, hogy minden magyar szakos hallgató világosan lássa a névtani ismeretek jelentőségét az anyanyelvi nevelésben. Azt meg különösen nem, hogy más szakos hallgatók is intenzíven foglalkozzanak névtani kérdésekkel. E tekintetben valamennyiünknek előbbre kell lépniük.

El kell érnünk, hogy a pedagógus továbbképzés keretében az arra illetékesek lehetőséget biztosítsanak a gyakorló pedagógusok névtani ismereteinek gyarapítására. Minden bizonnyal ez is előbbre lépést jelentene. Ha ezek az előbbre lépések megtörténnének, joggal remélhetnénk az általános iskolai irodalmi nyelvi szakkörök számának növekedését s azt, hogy a tematikákban megfelelő helyet kapnak a névtani kérdések. Könnyítené a jelenlegi helyzetet az is, ha a szakkörvezetők a tematikák összeállításához megfelelő segédleteket kapnának. Igaz, egy-két kiadvány napvilágot látott /pl. HOFFMANN: Nyelvi szakkör az általános iskolában/, ezekben találunk ugyan névtani jellegű témákat is, azonban -- természetüknél fogva -- kicsi a válogatási lehetőség, s nem is jutott el minden iskolához. Csak sajnálattal szólhatunk arról, hogy az OPI megbízásából Mező András az ún. fakultatív tárgykénti oktatás anyagát kidolgozta, s az -- minthogy a fakultatív oktatás gondolata nem jutott érvényre -- az íróasztal fiókjában maradt, kísérletképpen is csak négy iskolában hasznosították. Pedig ezt az anyagot minden bizonnyal szívesen vennék kezükbe mind a tanárok, mind a tanulók. Használhatóságáról még fogunk hallani.

Ezek megvalósítása alapfeltétele annak, hogy a tanulók megfelelő szintű anyanyelvi alapműveltséggel rendelkezzenek, értelmi képességüknek megfelelő szinten, tudatosan szemléljék a nyelv fejlődését stb.

A névtani ismeretek az esztétikai nevelést is szolgálják. Közöttünk ennek bizonyítására nincs szükség, a gyakorló pedagógusok körében azonban igen. A tanterv ugyanis sem ezt, sem azt, hogy mennyiben segítik a névtani ismeretek a hazafiaságra, az internacionalizmusra való nevelést, nem fejtegeti, nem is teheti. A nevelési feladatok értelmezése, azoknak a tanítási órákon vagy azokon kívül, más alkalmakkor történő megvalósítása, a megfelelő módszerek megválasztása a tanár feladata. A Tanítás problémái sorozatban néhány olyan alkotás már megjelent, amely az anyanyelvi nevelés nevelőerejét világítja meg. Jó lenne, ha e sorozatban megjelenne olyan alkotás is, amely a névtani ismeretek nevelőerejét mutatná meg a tanárok számára. Biztos vagyok abban, hogy ha ilyen cikkek, tanulmányok a szakfolyóiratok /Magyartanítás, Módszertani Közlemények stb./ főszerkesztőihez eljutnának, közölnék azokat. Ilyenek készítésére nekünk is illene vállalkoznunk.

OROSZ BÉLA

A JÁSZSÁGI TULAJDONNEVEK GYŰJTÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA

A jászsági tulajdonnevek gyűjtése igazában a hatvanas évek közepén kezdődött, és a Szolnoki Damjanich Múzeum szervezte a munkát. Évente pályázatot írtak ki elsősorban a földrajzi nevek gyűjtésére, de a ragadványnevek gyűjtését is szorgalmazták. Néhány alapos ragadványnév-gyűjtés is készült /Jászapáti, Jászszentandrás, Jászkisér nevei/, amelyek mint pályázatok a honismereti szakkörök keretében születtek és jelentős adatmennyiséget mentettek meg. Több középiskola, például a Jászberényi Lehel Vezér Gimnázium is jelentős segítséget nyújtott lelkes diákjainak mozgósítása révén. A számos és jelentős gyűjtés anyagát a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága rendszerezte és raktározta. Ezek a gyűjtések már az országosan elfogadott kérdőívek alapján folytak, de még szórványszerűen.

A hetvenes évek közepétől a szórványszerű gyűjtést az egész megye területére kiterjedő munka váltotta fel. A már több megyében sikeresen befejezett gyűjtés tapasztalatainak birtokában láthattunk munkához. A Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola 1976. március 15-én együttműködési megállapodást kötött a megye földrajzinév-anyagának egységes szempontok alapján történő összegyűjtése céljából. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Ördög Ferenc kandidátus révén folyamatos szakmai segítséget nyújtott. A tárgyi feltételeket is sikerült megteremtünk ahhoz, hogy a munka megkezdődjék és eredményesen folyjék. Elkészült a megye sajátosságait szem előtt tartó gyűjtési útmutató is. A Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága elkészítette a gyűjtőlapokat, és gondoskodott átnézeti térképekről is. Jelentős mennyiségű gyűjtőlapot kaptunk a Pécsi Tanárképző Főiskolától is. Az alapvető feltételek biztosítása után főiskolánkon sor kerülhetett 1976. december 10-én az előkészítő tanfolyam lebonyolítására is. /Ezen a tanfolyamon részt vettek az egyéb járások szervezői is./

A jászági földrajzi nevek gyűjtésében 15 hallgató vett részt, továbbá 7 pedagógus, valamint 2 egyéb foglalkozású munkatárs. A gyűjtésre vállalkozó hallgatók munkáját tudományos diákköri foglalkozásokon sikerült segíteni. A más foglalkozású gyűjtők ilyen rendszeres istápolására sajnos nem kerülhetett sor, s ennek az lett a következménye, hogy közülük három gyűjtő igazában ma sem fejezte be a munkát. Nem szorul magyarázatra, hogy ez nem tesz jót a névanyag egységének.

A gyűjtőmunka fontos tényezője, hogy ezen a tájon egységet és jelleget adó nagybirtok nem alakult ki. Másik fontos jellemző a kiterjedt és nem egy település /például Jászberény/ határában ma is meglevő tanyavilág. Minthogy a tanyákat, tanyacsoportokat földrajzi tereppontként kezeljük, a névanyag a dunántúlihoz viszonyítva sajátos színezetet kap. Az egyetlen vegyes vallású település, Jászkisér névanyagában minden bizonytalanság nélkül nyoma lesz annak, hogy a falu módosabbjai reformátusok voltak.

A személynevek gyűjtése mindössze két éve folyik. Első lépésnek a ragadványnevek összegyűjtését tekintjük. A gyűjtés segédanyaga a gyűjtőlap és a törzslap /Ördög Ferenc közismert műve és tanácsai alapján állítottam össze, és veszprémi tanácskozásunkon ismertettem l. MNyTK. 160. sz. Ennek alapján igyekszünk a Jászság ragadványnévanyagát egységes szempontok alapján összegyűjteni, majd megszerezni. Eddig -- a korábbi gyűjtéseket nem számítva -- hét település névanyaga áll rendelkezésünkre, az 1.200 lakost számláló Jászágótól a 10.000-nél is több lakossal bíró Jászárokszállásig. Jászárokszállás cigány lakosságának sajátos ragadványnévanyagát is sikerült összegyűjteni. Jászfényszaru általános iskolás tanulóinak a ragadványnevei meg szakdolgozatba foglaltattak. A hét település lakosságának 8,1 százaléka visel ragadványnevet. Az egyes települések eléggé eltérő képet mutatnak ebből a szempontból. A legalacsonyabb ragadványnév-viselési arányt a több mint 10.000 lakosú Jászárokszálláson találtak a gyűjtők /3,12 %, a legmagasabbat Jászfákóhalmán, 14,3 százalék. /A község lakóinak száma 3.300./

Az állatnevek gyűjtését ebben az évben kezdtük meg. Egyelőre a ló, a szarvasmarha, a kutya megnevezési szokásait szeretnénk feltérképezni. Ehhez a munkához elsősorban Hajdú Mihály írásai és a névtani szakosztály ülésén megtartott előadása révén kaptunk jelentős segítséget. A gyűjtés a hajdan tehetősebb állattartók számbavételével kezdődik. Tőlük és leszármazottaiktól igyekszünk kitudni, hogy a különböző haszonállatokat hogyan nevezték el, milyen neveket adtak a nagyjából egy időben tartott állatoknak. Ezt követően az egy vagy néhány számos állatot tartók kikérdezése következik. Az így kapott névanyag minden bizonnyal elégséges alapot szolgáltat az általánosításhoz.

Az elmondottakból kitetszik, hogy a Jászság névanyagának azt a részét igyekszünk összegyűjteni, amely az idő múlásával veszendőbe mehet és megy. A nép által kialakított és használt ragadványnév- és állatnévrendszer lassacskán elérhetetlenné válik a gyűjtő, a kutató számára, hiszen a hatvan év fölöttiek

még rendelkeznek a megélés, az átélés atmoszférájával, bennük még élénken élnek a nevek funkciójukkal együtt, az újabb generációk azonban ma már nem funkciósan élik és értelmezik az egyébként igen színes és érdekes névanyagot. A gyűjtés tehát halaszthatatlan és sürgős. Minél későbbre halasztjuk, annál több név hull ki a népi emlékezet rostáján, s válik elérhetelenné a tudomány számára.

A Jászság földrajzi neveiből eddig 15 szakdolgozat készült. Ezek egy része a gyűjtési útmutatónk alapján készült adattár, de emellett a névanyag tipológiáját is tartalmazzák, Inczeffi Géza szempontjai és gyakorlata alapján: Alattyán, Jászalsószentgyörgy, Jászapáti /belterület/, Jászberény /belterület/, Jászdózsa, Jászfényszaru, Jászzákóhalma, Jászszentandrás, Pusztamonostor. Néhány szakdolgozó egyéb szempontok következetes érvényesítésére is vállalkozott a kész gyűjtemények anyagának felhasználásával /nagyobb tájegység vízrajza földrajzi neveinkben; fák, növények Jászberény utcaneveiben stb./. A földrajzi nevek értelmezése és feldolgozása néhány cikkben, közleményben kíséreltetett meg. Egyrészt tipológiai konzekvenciák levonását, másrészt stilisztikai jegyek összegzését kíséreltem meg. A ragadványneveket közlő hat szakdolgozat a gyűjtött anyag elkülönítését igyekszik megoldani a Kálmán Béla és J. Soltész Katalin kialakította rendszer alapján.

A befejezés előtt álló, a folyamatban levő és az ebben az évben megkezdett gyűjtés a tervek szerint egy komplex névtani vizsgálat lehetőségét teremti meg majd. A földrajzi nevek és a ragadványnevek összefüggése evidens, de az említett másik két névanyagcsoport sajátosan összefügg a népi állatnévadással is.

FARKAS FERENC

NÉVTANI TÉMÁJÚ SZAKDOLGOZATOK A BESSENYEI GYÖRGY TANÁRKÉPZŐ
FŐISKOLA MAGYAR NYELVÉSZETI TANSZÉKÉNEK KÖNYVTÁRÁBAN

A szócikkek felépítése a következő: a szakdolgozó neve, a dolgozat címe, a helység közelebbi meghatározása, a megírás ideje, az oldalak száma.

- ALMÁSI JUDIT: Olcsvaapáti község ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, fehérgyarmati járás/, 1967., 28.
- BABOSI LÁSZLÓNÉ: Nagykálló ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nagykállói járás/, 1972., 34.
- BAKÓ KLÁRA: Nyírpazony földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1976., 76.
- BALOGH GYÖRGYNÉ: Gergelyiugornya község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, 1968-ban Vásárosnaményhez csatolták/, 1965., 24.
- BARANYA PÁLNÉ Illés Tóth Katalin: Hosszúpályi földrajzi nevei /Hajdú-Bihar megye, derecskei járás/, 1976., 45.
- BÉNYEI BÉLÁNÉ: Személynevek Tiszaladány községben /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, szerencsi járás/, 1965., 28.
- BIRK IGNÁC: Ragadványnevek Rátka községben /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, szerencsi járás/, 1965., 21.
- BÍRÓ ILONA: Pusztadobos földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, vásárosnaményi járás/, 1965., 38.
- BORSI ANTAL: Zemplénagárd földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, sátoraljaújhelyi járás/, 1971., 49.
- BUDA BARNÁNÉ: Gombocz Zoltán "Árpád-kori török személyneveink" c. munkájának visszhangja Kodolányi "Pogány tüzek" c. regényének névadásában. 1978., 21.
- CILLI MÁRTA: Végardó földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1966-ban Sárospatakhoz csatolták/, 1975., 33.
- CZÉGÉNY ÉVA: Balkány község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nagykállói járás/, 1971., 69.

- DOHI ÉVA ERIKA: Ujfehértó földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1980., 102.
- DRÓTOS ANDRÁS: Sajópetri ragadványnevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, miskolci járás/, 1973., 28.
- DRÓTOSNÉ NAGY ÁGNES: Pátróhai keresztnevek /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1972., 60.
- EÖRDÖGH BÉLÁNÉ: Szentistváni ragadványnevek /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, mezőkövesdi járás/, 1972., 45.
- FARKAS ZSUZSANNA: Írói névadás a XX. századi magyar irodalomban. 1982., 57.
- FEKETE ERZSÉBET: Dévaványa földrajzi nevei /Békés megye, szeghalmi járás/, 1966., 50.
- FEKETE JOLÁN: A helynevek tanúskodása a kételemű személynévrendszer kialakulásáról. 1978., 58.
- FERKU IMRE: Tornyospálca földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1967., 26.
- GÁLIK MÁRIA: Nagyhalász földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1965., 64.
- GREGÓ ERZSÉBET: A tanulók körében használt ragadványnevek. 1972. 31.
- GYARMATI MÁRIA: A -ka, -ke kicsinyítő képző helységneveinkben. 1979., 42.
- GYURICZA EMIL: Baktakék község földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, encsi járás/, 1965., 73.
- HEVESSY JUDIT: Ófehértó földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyírbátori járás/, 1966., 40.
- HORNYÁK MÁRIA: Gibárt földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, encsi járás/, 1975., 68.
- HORVÁTH ERZSÉBET: Geszteréd földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nagykállói járás/, 1975., 54.
- HOSSZÚ ETELKA: Tuzsér község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1971., 30.
- ILLÉS SÁNDOR: Oros község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, 1982-ben Nyíregyházához csatolták/, 1965., 32.
- ISZÁLY CSABÁNÉ: Aporliget földrajzi nevei /1975-től: Bátorliget, Szabolcs-Szatmár megye, nyírbátori járás/, 1968., 51.

- JUHÁSZ JULIANNA: Nagykamarás község személynevei /Békés megye, mezőkovácsházi járás/, 1964., 49.
- JUHÁSZ MARGIT: Taktaharkány földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, szerencsi járás/, 1965., 27.
- KALINA KATALIN: Karcag város földrajzi nevei /Szolnok megye/, 1967., 77.
- KANYOK ÉVA: Tiszadob személynevei a XIX. században /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/.
- KARAJZ BORBÁLA: Károlyfalva ragadványnevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, sátoraljaújhelyi járás/, 1977., 110.
- KÁDÁR EDIT: Földrajzi nevek Püspökladányból /Hajdú-Bihar megye, püspökladányi járás/, 1964., 50.
- KERTI JÓZSEFNÉ: Szamoskér névanyaga /Szabolcs-Szatmár megye, mátészalkai járás/, 1971., 22.
- KIRÁLY ÉVA: Kisvárdai keresztnevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, é. n. 34.
- KOI GÉZA: Tiszabездéd földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1969., 21.
- KÓDER MAGDOLNA: Rakamaz személynevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1972., 37.
- KÖMŰVES MAGDOLNA: Újfehértó állatnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1980., 94.
- KŐSZEGI ILDIKÓ: Tiszadob keresztnevei a XX. században /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1978., 56.
- KRAJNYÁK JÓZSEFNÉ: Nyírtelek ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1974., 30.
- KURUCZ ISTVÁNNÉ: Ibrány ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1974., 38.
- LAKATOS GYÖRGY: Mezőladány földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1964., 35.
- LAKATOS VALÉRIA: Tiszakanyár földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1976., 66.
- LENGYEL GABRIELLA: A nők megnevezése a XVI--XVIII. században. 1975., 177.
- LENGYEL JÓZSEFNÉ: Tiszacsege ragadványnevei /Hajdú-Bihar megye, debreceni járás/, 1979., 77.

- LIPUSZNÉ MUCSONYI SZIDÓNIA: Gadna földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, encsi járás/, 1976., 63.
- LŐRINCZ ERZSÉBET: Községem /Abaujvár/ földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, encsi járás/, 1965., 27.
- MAGOS JUDIT: Tyukod ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, mátészalkai járás/, 1974., 34.
- MAJOROS ERZSÉBET: A mai utónévrendszer. 1981. 75.
- MIKITOVICSNÉ BOROS MAGDOLNA: Gyöngyöspüspöki lakóinak ragadványnevei /Heves megye, 1923-ban Gyöngyöshöz csatolták/, 1971., 27.
- NAGY KATALIN: Nyírpazony földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1982., 61.
- NAGY LÁSZLÓ: Beszterec község és földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1964., 12.
- NICZKI MÁRIA: A Magyar Népköztársaság 1973. évi Helységnevtárának szóvégmutató szótára. 1979., 93.
- NITSCH MÁRTA: A hivatalos állatnévadás. 1979., 67.
- OLÁH MARGIT: Balmazújváros és környékének földrajzi nevei /Hajdú-Bihar megye, debreceni járás/, 1964., 79.
- OLÁH MÁRTA: Nyírtass község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1966., 51.
- OLEXA ANNA: A földrajzi nevek helyesírásának néhány kérdése. 1977., 35.
- OROSZ ÉVA: Napkor keresztnevei a XX. század első felében /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1977., 53.
- OROSZ JULIANNA: Tiszavasvári ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1965., 30.
- PALÁGYI BÉLÁNÉ: Szajol földrajzi nevei /Szolnok megye, szolnoki járás/, 1965., 32.
- PENKSZA ÁGNES: Nyírtura földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1982., 56.
- PÉNZES MÁRIA: Kállósemjén község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nagykállói járás/, 1969., 32.
- PÉTER CSABÁNÉ: Nyírmada ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, vásárosnaményi járás/, 1977., 33.
- PINTYE SÁNDORNÉ: Nyíracsaád ragadványnevei /Hajdú-Bihar megye, debreceni járás/, 1971., 30.

- POGÁNY GYULÁNÉ: Fülöp és Nyírábrány község ragadványnév-rendszere /Hajdú-Bihar megye, debreceni járás/, 1978., 69.
- PÓCSI BERTALANNÉ: Kántorjánosi földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, mátészalkai járás/, 1968., 39.
- RICSEY IMRE: Barabás község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, vásárosnaményi járás/, 1971., 35.
- SIKET VILMOSNÉ: Monok földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, szerencsi járás/, 1973., 67.
- SNEKSZER MIHÁLYNÉ: Levelek földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1966., 33.
- STEINEKKER ERZSÉBET: Személynevek és földrajzi nevek népmesékünkben. 1976., 48.
- SZABÓ ERZSÉBET: Ibrány község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1973., 23.
- SZABÓ MARGIT: Ibrány község ragadványnevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1967., 27.
- SZABÓNÉ KEREZSI ILDIKÓ: Nagykálló keresztnévei a XX. században /Szabolcs-Szatmár megye, nagykállói járás/, 1979., 43.
- SZALAI MÁRIA: Pátroha személynevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1979., 32.
- SZEKÉR ERZSÉBET: Kocsord földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, mátészalkai járás/, 1975., 54.
- SZIGETI MÁRIA: A d képző a dél-magyarországi helységnevekben. 1976., 37.
- SZTANISZLAVSZKI ANTALNÉ: Ricse község lakosainak ragadványnevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, sátoraljaújhelyi járás/, 1968., 27.
- TAMUS ELVIRA: Debreceni keresztnévek a XIX. században /1890--95/. 1973., 38.
- TELEPÓ MÁRIA: Mátészalka földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye/, 1967., 37.
- TÉGLÁSI LÁSZLÓNÉ: Mándok község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1968., 44.
- TÍMÁRI ISTVÁN: Tiszavasvári földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, nyíregyházi járás/, 1966., 46.

- TÓTH ANNA: Tarcfal földrajzi nevei /Borsod-Abaúj-Zemplén megye, szerencsi járás/, 1978., 53.
- TÓTH ILONA: Hajdúdorog földrajzi nevei /Hajdú-Bihar megye, debreceni járás/, 1972., 61.
- TÓTH LAJOS: Vásárosnamény földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye/, 1976., 124.
- TÓTH LÁSZLÓNÉ: Gelénes község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, vásárosnaményi járás/, 1968., 32.
- TUSKA EDIT: Középkori vásáros helyeink a névtan tükrében. 1981., 27.
- URBÁN TERÉZ: Nyíregyháza utcanevei. 1976., 170.
- URBÁNSZKI MÁRIA: Hosszúpályi személynevei /Hajdú-Bihar megye, derecskei járás/, 1972., 75.
- VARGA ERZSÉBET: Kutyanévek Tápiószőlősen 1974-ben /Pest megye, nagykátai járás/, 1976., 33.
- VERESEGYHÁZI BÉLÁNÉ: Derecske földrajzi nevei /Hajdú-Bihar megye, derecskei járás/, 1971., 34.
- VINCZE GÁBORNÉ: Dombrád község földrajzi nevei /Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás/, 1965., 53.
- ZOHÁNY MARGIT: Hajdúböszörmény keresztnevei /Hajdú-Bihar megye/, 1973., 56.

MIZSER LAJOS

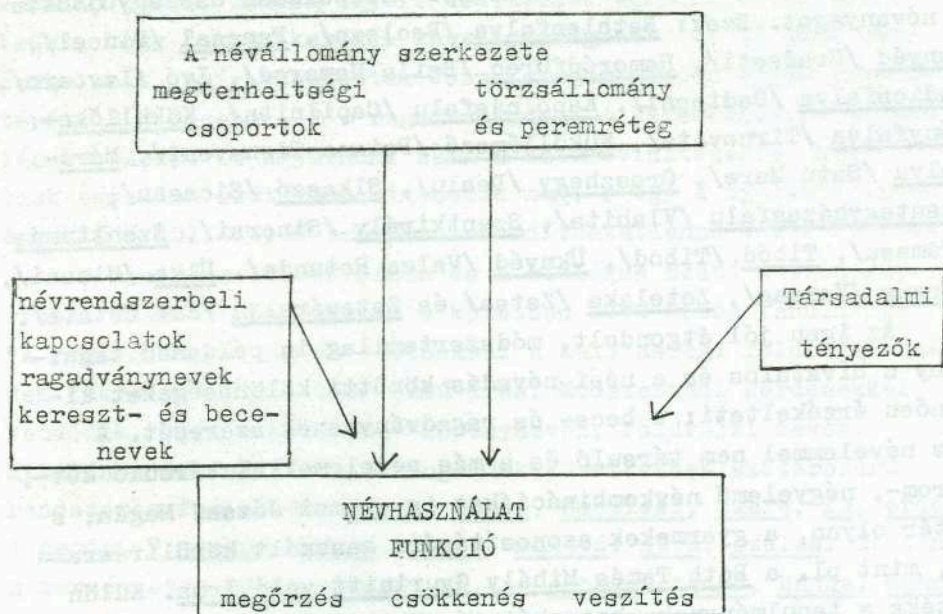
SZEMLE

Nyelvészeti tanulmányok 1980. Szerkesztette és az előszót írta
TEISZLER PÁL. Kriterion Könyvkiadó Bukarest /Nyomtatták Kolozs-
várott/, 1980. 175 lap

A kötet nyolc szerző hat cikkét tartalmazza. Balogh De-
zső és Teiszler Pál közösen adtak közlé "Mutatvány Marosvásár-
hely vidéke tájnyelvi atlaszából" /7--34/ címen értékes tájo-
zóanyagot a Székelyföld és a Mezőség érintkezési területéről.
Gálffy Mózes "Tájszótípusok a marosmagyarói nyelvjárásban"
/35--50/ és Muradin László "Néhány növénynev erdélyi nyelv-
földrajza" /119--130/ című írások szolgálnak számunkra ér-
tekes anyagot a keleti magyar nyelvjáróterületekről.

Névtudományi szempontból három igen jó összefoglalót ol-
vashatunk négy szerző: két nyelvész, egy újságíró és egy
biológus tollából. A névtanosok körében a szerzők közül legis-
mertebb B. Gergely Piroska, aki "Szerkezeti, funkcionális és
társadalmi összefüggések a családnevek népi használatában"
/51--90/ címen ír öt kalotaszegi magyar település: Gyerőmonos-
tor /Manastireni/, Bánffyhunjad /Huedin/, Kispetri /Petrinzel/,
Nagykapus /Capusu Mare/ és Bács /Baciu/ családneveinek rendsze-
réről. E különböző nagyságú települések családnévanyaga:

Gyerőmonostoron 20, Bánffyhunyadon 207, Kispetriben 53, Nagykapuson 82, Bácsott 123 családnév-típus. Ezen családnevek jó része már a XV. századi személynév-összeírásainkban is előfordulnak: pl. Kovács, Kudor, Vince, Szabó, Varga, Barta, Nagy, Juhász, Máté, Székely, Horvát, Rác, Samarjai, Bede, Bot, Kis, Farkas, Ilosvai, Péterfi, Enyedi, Fazakas, Sebestyén, Szíggyártó /ill. Szíggyártó/, Ceglédi, Hunyadi, Telegdi, Hada, Csáki, Faragó, Győr, Pálfi, Kósa, Bíró, Farkas, Diószegi, Péntek, Jankó, Szilágyi, Török, Ábrahám, Balog, Fodor, Simonfi, Ady, Mezei, Ötvös, Veres, Kerekes, Nyilas, Ilyefalvi, Kenderes, Orbán, Szűcs, Tárkány, Csíki, Gyík, Boncz, Vass, Dombi, Fekete, Koncz, Gáncs, Kuti, Soó, Csoma, Dózsa, Kún, Árpás, Borsa, Csete, Győrfi, Kendi, Magyar, Magyari, Vér, Virág stb., s nem kevés belőlük az Árpád-kor magyar névadásában is szerepel. E családneveket viszont a fenti települések között nem mindenütt használják. Gyakoriságuk /évszázados megterheltségük vagy jelenlegi elszaporodásuk/ folytán egy-egy családnév el-elveszíti megkülönböztető funkcióját, helyébe a ragadványnév, ill. a becenév lép. Nem ritkán a családnév és a becenév együttesen szolgálja a népi közösségben a személy megjelölését. Társadalmi tényezők és a különböző fokú iskolázottság is kihat a névhasználatra. B. Gergely Piroska előbb településenként elemzi a népi névhasználati szokásokat, majd megfigyeléseit összegezi, és így szemlélteti a szabályozó tényezőket /79. lap/:

A tanulmányhoz csatolt táblázatok Gyerőmonostor, Bánffyhunyd, Kispetri, Nagykapus és Bács minden egyes hivatalosan lejegyzett magyar családnevét, ezek megterheltségét a hivatalos és a népi névhasználatban, a nevet viselő családok számát, a személyek számát pedig nemzedékek szerint feltüntetik. Több száz jelenleg is élő, illetőleg kihalóban levő kalotaszegi magyar családnevet elemez így B. Gergely Piroska.

A következő tanulmányt a Dolgozó Nő c. folyóirat belső munkatársa, Kovács Nemeréné József Magda írta. Újságíró tollából ritkán olvashatunk ilyen alapos, jól átgondolt nyelvészeti tanulmányt. Címe: „Havasalja mai családneveiről” /91--118/. Ha felütjük a Földrajzi nevek etimológiai szótárát, nem találjuk benne Havasalja nevét, pedig e területen 21 magyar falu, 5173 székely család /20266 lélek/ van ma is az egykori Udvarhely, ma Hargita megye Székelyudvarhely városától északra eső területén /e név nem tévesztendő össze a Havasalföld tájnévvel, amelyet jóval nagyobb, többségében román lakosságú terület megjelölésére használnak, s amelyet megtalálunk a FNESz.-ban/.

József Magda minden egyes havasalji településen összegyűjtötte a névanyagot. Ezek: Bethlenfalva /Beclean/, Fancsal /Fincel/, Fenyéd /Bradesti/, Homoródfürdő /Baile Homorod/, Ivó /Izvoare/, Kadicsfalva /Cadiseni/, Kápolnásfalva /Capilnita/, Küküllőke-
ményfalva /Tirnovita/, Küküllőmező /Poiana Tirmaveni/, Máré-
falva /Satu Mare/, Oroszhegy /Dealu/, Sikaszó /Sicasau/, Szentegyházfalva /Vlahita/, Szentkirály /Sincrai/, Szenttamás /Tamasu/, Tibód /Tibod/, Üknyéd /Valea Rotunda/, Ülke /Ulcani/, Varság /Varsag/, Zetelaka /Zetea/ és Zeteváralja /Sub Cetate/.

Az igen jól átgondolt, módszertanilag is példaadó tanulmány a hivatalos és a népi névadás közötti különbségeket kitűnően érzékelteti: a bece- és ragadványnevek szerepét. A más névelemmel nem társuló és a más névelemekkel társuló két-, három-, négyelemű névkombinációkat is elemzi József Magda, s kitér olyan, a gyermekek azonosítására használt körülírásra is, mint pl. a Both Tamás Mihály Gyurinit való Irma. Külön értéke a tanulmánynak, hogy két részletes térképet /melyen az egyes helységek, valamint az ezekben előforduló három leggyakoribb családnév van/ és táblázatot is közöl: 1. Havasalja családneveinek betűrendes falvankénti és családonkénti megterheltségük feltüntetésével 2. A népi névrendszerben funkcióval rendelkező családnevek összesítő táblázatát. A havasalji családnevek is jórészt az Árpád-kor névanyagáig visszavezethetők. Így pl. Ács, Balogh, Bartók, Beke, Bögözi, Csapó, Csehi, Fehér, Fekete, Földi, Gere, Halász, Szente, Szítás, Szóke, Teleki, Ábrahám, Bende, Benő, Egyed, Erdélyi, Györfi, Hadnagy, Hegyi, Köllő, Lakatos, Dakó, Kovács, Veres, Kiss, Gálfi, Magyari, Szabó, Kolozsi, Szócs, Simó, Bodó, Both, Nagy, Szász, Tófalvi, Kőszegi, Zsidó.

A cikkhez csatlakozó gazdag nemzetközi szakirodalom /magyar, román, német és francia munkák/ arról tanúskodnak, hogy a szerző szellemileg túllép szűkebb hazája határain, ismeri és használja a legfontosabb forrásmunkákat. Ez meg is látszik a dolgozaton, mely mindannyiunk számára módszertanilag is kö-

vetendő példa. Csupán egyért neheztelek egykori évtársamra: lehet, hogy "agyam kerekei lassan forognak", de jó húsz per-cembe telt, amíg kibogoztam József Magda minden egyes rövidítését: B = becenév, R = ragadványnév K = keresztnév Cs = családnév. Azért is ügyelnünk kell a betűrövidítésekre, mert ezek egyetlen szótárban sincsenek meg, s így a nyelvünk iránt érdeklődő külföldiek számára lefordíthatatlanná válik munkánk.

A nyelvész Péntek János és a biológus Szabó Attila /ko-rábban Szabó T. E. Attila/ e kötetben lévő közös tanulmánya "A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi ne-vek tükrében" /131--172/ című írás. Módszertani kérdésekkel kezdődik, majd a Növényzet-növénynevek, földrajzi nevek, általános növényföldrajzi fogalmak következnek szótárszerű rendszerbe foglaltan: berek, bokor, cseplesz, csere, fa, erdő, ? garda, ? gyakor, kerek, liget, malató, sűrű, szálas. Ezután a természetes növénytakaró: pl. az áfonya, fenyő, hanga, mohos, a lombhullató erdők: az akác, alma/fa/, berkenye, bükk, cse-resznye, cser, éger, fűz, gyertyán, gyökér, haraszt, hárs, jávor, jegenye, kóris ~ kőrös, körte, levél, lomb, makk, mu-zsaly, nyár, nyír, száldob, szil, tölgy, vadkörte, zsugrász címszavak alatt található. Minden egyes névnél megtaláljuk a fafajta pontos azonosítását. Az erdőirtással, ennek növény-zetével, a bokrokkal és erdei maradvány-növényekkel, a gyepvel, gyepgazdálkodással, a nedves rétekekkel és vízi növényekkel, va-lamint a gyomnövényekkel a fentiekhez hasonlóan szótárszerűen külön-külön foglalkoznak a szerzők. A természetű növényeken belül a gabonafélék és kapáskultúrák, valamint a gyümölcsker-tészet és a szőlőtermesztés alfejezetekben tárgyalja Péntek János és Szabó Attila a kalotaszegi növénytakarót. Több igen hasznos, évszázadokra felbontott ökológiai vonatkozású, vala-mint névtani összegezés teszi igen értékké számunkra e mun-kát, s mintegy rávilágít arra, hogy a névtannak -- főleg, ha átlépi a szűkreszabott nyelvész-határokat -- a környezetvédelem számára is van hasznos, gondolatra és munkára serkentő mondanivalója.

A "Nyelvészeti tanulmányok 1980" jól megszerkesztett, mindannyiunk számára követendő, módszertanilag jól átgondolt cikkek gyűjteménye. Nemzetközi mércével is bárhol, a világ bármely sarkában megállja a helyét.

SZABÓ T. ADÁM

Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kézirat-
tos térképein A--Zs

A B-A-Z. megyei Levéltár a Borsodi Levéltári Füzetek 6--9. kötetenként jelentette meg ezt a sorozatot. Első kötet: A--B /Miskolc, 1977., 113 l./, második kötet: C--J /uo., 1978., 144 l./, harmadik kötet: K--R /uo., 1979., 158 l./, negyedik kötet: S--Zs /uo., 1979. 178 l./.

A kötetekben alfabetikus sorrendben találjuk a megyéhez tartozó helységeket, illetőleg a hozzájuk tartozó földrajzi neveket. 1428 térképet kellett átnézni ahhoz, hogy az anyagot közlétegyék. Így tehát ugyanaz a földrajzi név többször is előfordul. Ez azonban nem jelent ismétlést, mert így az esetleges alakváltozatokat is megismerhetjük. Mivel a levéltár földrajzinév-anyaga a XVIII. századtól egészen a XX. század elejéig így közkinccsé vált, kétszáz évre visszamenően vizsgálhatjuk a neveket. Minden helységnév mellett ott van a megyenév is az 1918-i állapotnak megfelelően /Borsod, Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Zemplén/. Néhány helység azóta Heveshez került, de a szerkesztő ezeknek a földrajzi nevét is közölte. Utal a névváltozatokra is, mivel azóta több helység egyesült, vagy épp más községhez, városhoz csatolták. Így pl. Bolyok anyagát Ózdnál találjuk meg. Ez kissé megnehezíti azoknak a munkáját, akik ezt a névtárat használni akarják, tudniillik nem tudjuk, hogy egy-egy név Ózdhoz vagy Bolyokhoz tartozott-e.

Sok nagy átnézetű térkép van a levéltárban, ezek több község neveit hozzák. Az adattár így könnyen megteveszthet minket, mert pl. a Hór-patakot feltünteteti Cserépváraljánál és Szomolyánál is, holott ez a patak még csak nem is érinti e két község határát. Mindez óvatosságra int. A levéltár ezt a sorozatot segédanyagnak szánta. A térképek állaga többnyire gyenge, s további használattól teljesen tönkremehetnek.

Minden egyes adat mellett megtaláljuk a térkép készítésének a pontos /néha csak hozzávetőleges/ idejét, valamint a levéltári jelzetet. A neveket az eredeti helyesírásban találjuk, a népnyelvi adatokat az eredeti lejegyzésnek megfelelően tartalmazza az adattár /mellyéke, lapossa, réttye stb./. Az természetes, hogy torz/ított/ nevek is előfordulnak. Ennek oka részben a félrehallás, részben, hogy a térképészek nem voltak magyar anyanyelvűek. Sőt még a tudálékosság is előfordul: a szomolyai Cseresz-lyukat Csörsz-lyuknak is írják.

Mindenképpen úttörő feladatot vállalt magára a levéltár a névanyag megjelentetésével, noha nagyon jól tudta, hogy a pionírok dolga sohasem könnyű. Ebből a szempontból utat és irányt mutathat más megyék levéltárainak is. Elsősorban a kezdeményezést emeljük ki. A Borsodi Levéltári Füzetek 2. számaként jelent meg a térképkatalógus, a 6--9. számban e "térképek helyneveinek katalógusszerű gyűjteménye" -- írja a szerkesztő. Ezt sikerült is elérniök.

Seres Péterné, a szerkesztő avatott kézzel és körültekintő gondossággal végezte munkáját. Ugyanez elmondható Kováts Dánielről is, aki a Zemplén megyei anyag közzetevője volt.

TÍMÁR GYÖRGY, 16. századi rovásadó összeírások a mai Baranya megye területéről. Baranyai Helytörténetírás 1974--75. Pécs, 1976. Kny. 21--94. lap + térkép

A NévtÉrt. 6. füzetében ismertettem e mű előzményét, Horvát J. Gyula és Tímár György szerzőpáros munkáját. A Baranya megyei Levéltár műhelyéből, Tímár György tollából újabb betűhív forráskiadvány és tüzetes magyarázata látott napvilágot. A tanulmány Baranya, Somogy és Tolna vármegye azon rovásadó összeírásait /összeírás részleteit/ tartalmazza, amely a mai Baranya megye területére /de beleértve a Duna—Dráva szögét és a megye akkor még elérhető Dráván-túli részét is/ vonatkozik.

Történeti értékére bizonyára helytörténészeink felfigyelnek, reflektálnak, illetőleg munkáikban értékesítik a közölteket. Történeti értéke, hogy -- ismerve Baranya megye Árpád-kori oklevelekben való szegénységét -- az egyházi /tehát bizonyos tekintetben konzervatív/ birtokviszonyain, illetőleg azon birtokok későbbi megszerzőin, használóin keresztül Árpád-kori birtokviszonyok rekonstruálhatók. Ez névadási szempontból is igen jelentős, különösen, mert ősi, a természetes tájra mutató névadás nyomait folyamatosan tapasztaljuk a törzsi és személynévi helynevek mellett.

Soraim, ismertetésem a dolgozat névtudományi értékeit mutatja be. A szerző 17 összeírásból közöl teljes vagy területileg korlátozott adatokat /ez a történeti Somogy, illetőleg Tolna megyének ma Baranya megyéhez tartozó részeit illeti/; tudatosan folytatja az előző forrásközlését. Ezt folyamatos sorszámozással is érzékelteti, amely egyúttal roppant megkönnyíti az adattár használatát. 938--1806. sorszámozott adatsor /egy-egy sorban néha 2--3 helységnévvel/ tartalmazza az összeírt helységet, tulajdonosát és pénzbeli kötelezettségét.

A szerző feldolgozta, lehetőleg földrajzilag rögzítette a közölt falvakat. Úgy hiszem, elsőként használta fel nagyobb mértékben Somogy megye földrajzi nevei c. jeles gyűjtést, s a sikerült azonosításokat mindenkor a SMFN.-ben szereplő jelzőszámmal tünteti föl. Más esetben a most folyó Baranya megyei földrajzinév-gyűjtés kéziratot anyagát értékesítette. Külön többletmunkája, amely forrásközlőtől egyébként nem megszokott, hogy levéltári kutatással /kéziratot térképek/ egészítette ki, hogy elősegítse SMFN. kívüli adatokkal rögzíteni az elpusztult falvakat. Ilyen esetben a térkép levéltári jelzetére hivatkozik. Ez kutatásának hitelét erősíti. A feldolgozásban 1--585. sorszám alatt előző dolgozatának falvait ismétli, utalószámmal a most előkerült újabb adatokra. Az 586--866. sorszám alatt az újabban előkerült falvakat, adataikat tárgyalja. Mindkettőnél a szigorú abc-rend biztosítja az adatok odavissza, könnyű felkeresését. A címszót a mai kiejtés, mai helynév nyomán alakítja ki a szerző.

A falvak, az elpusztult falvak roppant száma fényt derít arra, hogy a tatárjárás emberpusztító vihara után, az újra talpraálló magyarság hogyan hatol be a lakatlan erdőterületekre, völgyekbe. Ezért látom elsősorban az egyházi birtokok határain belül jelentkezni a számos, a természetes tájra jellemző falunevet, sőt azonos nevek megyebeli ismétlődését. Pl. Egeralja, Ági, Gerenda, Hosszúaszó, Hódos, Köveskút, Kerekliget, Kengyel, Nádfő, Sikota, Szederjes, Szilszeg, Vakarcs, Vidág stb. -- Természetesen megjelennek a személynévi eredetű és összetételű aprófalvak is, jellemzően elcsipkedve az egyházi birtokokból az erdőterületeket /tehát a lakatlan földeket/. Pl. Adorján, Ártesháza, Babóháza, Balázsokháza, Csanádfalva, Csireháza, Egyedfalva, Farkasfalva, Györgyi, Keményfalva, Magdafalva, Mátyásteleke, Mokorfalva, Somogyfalva, Szemeleke, Törökfalva, Vörösfalva, Zsibrik stb. -- A templomépítést, plébániák kialakulását mutatják a templomtitulusokból

alakult falunevek /vö. Tímár György, Profán és templomtitulusból eredő falunevek találkozása a XIV. századi Baranya ÉNy-i szögletén. Baranya ÉNy-i szögletén. Baranyai Helytörténetírás 1971. 7--20/, amelyben a szerző javaslatot tesz a Györffy I. kötetében közölt adatok alapján némely, a pápai tizedlajstromban megnevezett egyházas hely meghatározására, identifikálásra/.

Megállapíthatjuk, hogy adatközlése nyomán a történeti Baranya, Somogy keleti és Tolna déli részének történeti földrajza újjáalakult. Adatközlései egy másik munka, Kázmér Miklós immár tíz esztendő kitűnő könyvének /A "falu" a magyar helynevekben/ első, nagy adathalmazon alapuló ellenőrzését is jelenti. A közölt, feltáratlan és új adatok /az ismertekről hivatkozik Kázmér megfelelő helyére/ csak megerősítik Kázmér megállapításait, idő- és előfordulási törvényszerűségi tételeit. Bár az utolsó összeírás 1626--1627. esztendőből való, de a területünkön gyakori és jellemző -falva > -fa rövidülés egyetlen esetben sem jelentkezik még. Úgy látom, hogy ilyen igazi aprómunkával lehet lépésről lépésre, pontos időhatárok közé szorítani helynévkutatóink által felállított megközelítő időhatárokat.

Nagyon érdekes, hogy a Dráva-mentén először jelentkeznek a balparton a horvátok által adott nevek, jelezve a mai Dráva-parti faluk megtelepülésének időszakát. Pl. a volt Benedekfalva a mai Felsőszentmárton határában ma csak Szelistye dűlőnév, továbbá Bodics, Boksincs, Brogyánc/a/, Gerenda /ez azonban feltehetően szláv jövevényszóval alkotott magyar helységnév, ilyet többet is ismerünk!/, Gorány, Kócsánc, Kosdrenc /?/, Kottyán /vö. az Árpád-kori Kottya víznévvel/, Lazárci, Madrác, Pelence stb., stb. De felbukkan a párhuzamos helynévadás jelensége úgy, ahogy mestereink, Melich, Kniezsa törvényszerűen megállapították: a mai Tótújfalu 1534, 1536, 1543 és 1582. években Újfalu, 1564-ben Novaves néven kerül összeírásra.

A magyar tájnyelv kutatói is örömet találnak a közöltekben, mert a helynevek híven tükrözik az összeírók /feltehetően, mert helybéliek voltak/ kiejtését. Lehet, hogy a bemondóét is,

mert a török alatti területekről már bemondókat citáltak be. Pl. Weöresfalwa /hogy örülne ismeretének jeles költőnk/, Gyöngyes Meleke, de Gyengyesmelleke elébb, Kewrezthwr, Bewchew ma Belcsapuszta, de elébb Belchy Zenth Marthon, Phyles stb. A mai Lakócsa helység nevének idomulása nyelvünkhöz, vissza-visszadöccenése is igen tanulságos: 1534 Lukoucza, 1564 Lakocha, 1599 Lukovischee. A helység mai horvát nemzetiségi neve is Lukovistye, mint az országúti községnévtábla is vallja.

Az eddigi török adóösszeírások adataihoz /Fekete, Káldy-Nagy, Vass területünket érintő olvasatai/ bizonyára igen-igen hasznos kiegészítést nyújt ezen munka is. A szerző -- ahol ezt az előkerült újabb adatok megvilágították -- az előző dolgozatához is fűz helyesbítéseket. Az összeírások hely- és személyneveinek olvasataiért a közlétevének kell vállalnia a felelősséget, mégis azzal a megszorítással, hogy az elég sok sajnálatos sajtóhibáért a nyomdát kell elmarasztalni.

REUTER CAMILLO

VASS ELŐD, Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa, 1980. 190 lap + 10 mell. /Kalocsai Múzeumi Dolgozatok. Szerk. BÁRTH JÁNOS 4. sz./ Kalocsa város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya kiadása

A XVI. századi végtelenül pontos török adminisztrációnak sok jelentős relikviája található meg a világ levéltáraiban, archivumaiban. Sok vonatkozik közülük Magyarországra, elsősorban a magyarországi adózásokra, népességösszeírásokra. Ezek történettudományi értékelése, fölhasználása már a múlt század végén megkezdődött, amikor Velics Antal és Kammerer Ernő két kötetben kiadta az általuk hozzáférhető török kincstári defterek összefoglaló adatait, elsősorban gazdaságtörténeti és helyneveket tartalmazó följegyzéseit. Ezeknek az

olvasata azonban nagyrészt megbízhatatlan, téves; fölhasználásuk elsősorban statisztikai adataikra korlátozódott. E század közepén Fekete Lajos, majd nyomdokaiba lépve Káldy-Nagy Gyula adott közre sokkal pontosabb és alaposabb, részletesebb török adóösszeírást. Mindketten elsősorban a nyelvészet igényeit tartották szem előtt, s a helynevek közlése mellett minél több személynevet igyekeztek hozzáférhetővé tenni. /Nagy szégyene a magyar névtudománynak, hogy ezeket a hallatlan értékű adattárakat mindeddig alig hasznosította, a XVI. századi magyar személynévhasználatról nem készítette el az összefoglaló szintézisét./ Káldy-Nagy Gyula legutóbbi könyvét /A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp., 1977./ folyóiratunk hasábjain ismertettük is /NévtÉrt. 1. sz. 49--50/. -- Nem mellékesen, hanem mint jelentős hírt említem itt meg, hogy mire napvilágot lát ez az ismertetés, remélhetőleg akkorra megjelenik Káldy-Nagy újabb könyve, a gyulai szandzsák adóösszeírásainak latinbetűs átirata.

Az elsősorban nyelvészeti szemléletű kutatók mellett az utóbbi időkben föltűntek a történettudomány, elsősorban a gazdaságtörténet törökül tudó szakemberei is néhány szép, gazdag anyagú és a nyelvtudományt, elsősorban a névtudományt is szolgáló munkájukkal. Dávid Géza könyvével /A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982./ nem most foglalkozom, következő számunkban szeretnék alapos ismertetést írni róla. Vass Előd munkái közül néhányat azonban az alábbiakban szeretnék bemutatni -- legrészletesebben természetesen a címben szereplő könyvét.

Vass Előd régebb óta foglalkozik a török hódoltság kori Magyarországgal, szűkebben a kelet-dunántúli terület XVI. századi történetével. Egyik tanulmánya Mohács város hódoltságkori török forrásait veszi számba /Baranyai helytörténetírás. Pécs, 1976./. Két évvel később Tolna megye török hódoltság kori történetét foglalta össze korabeli dokumentumaival /Tolna megye történetének olvasókönyve. I. Szekszárd, 1978./. 1979-ben két

tanulmánya is megjelent a török adóösszeírások anyagából: A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása /Cumania. VI. Kecskemét, 1979./ és A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása /Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979./. Mindkét utóbbi munkája gazdag anyagú történeti és gazdaságtörténeti bevezetés után töménytelen mennyiségű névadatot közöl a kutatott területről, vagyis pontosan visszaadja a jelzett török adóösszeírások valamennyi névadatát falvanként. Ugyancsak falvanként felsorolja az adófizetők számát, a kapuk számát, az egyes terményfajták, állatfélések adóértékét és a büntetéspénzeket.

Mindezek az értékei megvannak gazdag anyagú új könyvében is, amely tulajdonképpen az 1560. évi török adóösszeírás Kalocsa környéki 162 településének adatait tartalmazza. A könyv fölépítése a következő. A bevezetés tájékoztat bennünket a kutatás történetéről, a terület eddigi vizsgálatainak eredményeiről, a szerző céljairól és forrásairól.

Az első fejezet címe: Kalocsa középkori történeti-földrajzi viszonyainak vázlatja. Ebben a terület körülhatárolása után földrajzi viszonyaival, közigazgatástörténetével és népmozgalmával ismerkedünk meg. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy a falvak elnéptelenedése és lakatlanná válása már a XV. század második felében megkezdődött, annyira, hogy 1490-ben a Rozgonyi-uradalom urbáriumában a helységek 60--80 %-ban lakatlanok voltak /17/. A török-kori lakosságtörténetről igen alapos részletességgel ír a szerző. Mind a birtokosok, mind pedig a közigazgatás változásait aprólékosan megrajzolja az összeírások adatai alapján. /Ehhez a fejezethez ugyanis felhasználta valamennyi hozzáférhető összeírásnak a tanulságait./ Különösen jelentős számunkra a 29--30. lap táblázata, amely az egyes települések nevei mellett felsorolja a hozzájuk tartozó pusztákat, amelyek túlnyomó többségükben elhagyott falvak, neveik tehát valaha volt helységnevek. Kilenc török-kori

forrás alapján statisztikákat közöl a vizsgált terület városainak, falvainak, lakatlan helységeinek és pusztáinak számáról. Ebből azt lehet megállapítani, hogy az 1560., 1570. és az 1578. évi összeírások a legpontosabbak, legalábbis azok tartalmazák a leggazdagabb anyagot. Ez is indokolja a szerzőnek azt a döntését, hogy az 1560. évi defter anyagát választotta teljes közlésre.

A legterjedelmesebb fejezet Kalocsa környékének társadalmi-gazdasági viszonyai címet viseli. Ebben tájékoztatást kapunk a török adóztatás szokásairól, a birtokok típusairól és elnevezéseiről, az adók mennyiségének változásairól a különböző időpontú defterek alapján. Kalocsa város bemutatása külön alfejezetben történik. Az egyes utcák lakóinak demográfiai adatain kívül családneveikről is külön összefoglalást készített a szerző. A betűrendes felsorolás tartalmazza az előfordulási számukat, s azt is, hogy melyik környező településről költöztek be a városba, ha nem törzslakosok. Ezt több időszak adatainak az összevetésében kapjuk meg, s a névtan számára, de a településtörténetnek is fontos tényeket közölnek így. A foglalkozás szerinti megoszlást ugyancsak utcánként kapjuk egy táblázatba foglalva hat különböző időszakban 1548 és 1620 között. Ezután a városok /Kalocsa, Foktő, Fajszt; Solt és Patajt/ külön-külön és összevont számadatai állnak a falvak együttes kapu- és családfőszámai, majd különböző adófajtáinak mennyiségi adatai mellett. A mezőgazdasági termelésnek olyan aprólékos és fontos korabeli tényezőivel is megismerkedhetünk, mint a káposzta, lencse, borsó, hagyma, répa, kender, len, hal, must, gyümölcs stb. adók alapján kikövetkeztetett termés mennyiség.

A könyv függeléknek nevezi a magyar névtudomány számára legértékesebb részt, a 162 település lakóinak teljes névanyagát, továbbá az ugyanitt szereplő településenként felsorolt adóféleségeket és -mennyiségeket. Végül pedig az egyes települések neveinek följegyzéseit, azonosításait, lokalizálását és adóteherviselőinek változásait.

A személyneveket az eredeti források sorrendjében kapjuk a följegyzések transliterálásával. „A magyarországi helynevek és személynevek arab betűs leírását a török hivatalnok hallás után végezte el. A török adóösszeíró a hallás után megismert magyar hely-, és személyneveket a saját nyelve és az arab írás szabályai szerint rögzítette, ami bizonyos változtatásokra vezetett” írja Vass Előd a függelék bevezetésében /79/. Sajnálatos módon arról már nem ír a szerző, hogy milyen nehézségei voltak az olvasatnak és a latin betűkre való átírásnak, mely betűk téveszthetők össze könnyen, melyek helyett lehet éppen úgy mást is olvasni stb. Kissé nagyvonalúan, de talán inkább pontatlanul jegyzi csupán meg: „Az adóösszeírásunk közlésénél a hely- és személynevek esetében a mai magyar helyesírással történő átírást használtuk... Általában az adóösszeírás szövegének közlésénél a fonetikus átírás mai magyar helyesírását követtük” /80/. Több korábbi közlésből, s a szerzőnek a Cumaniban /VI, 24/ megjelent cikkéből is tudjuk, hogy a magánhangzók visszaadása a legbizonytalanabb, a palatális és velárisok közötti különbséget azonban többnyire meg lehet állapítani. Továbbá az e ~ ö különbsége is nyilvánvaló az arab írás gyakorlott olvasója előtt. Mindezek alapján az adattár névanyaga hallatlanul becses forrás a XVI. század magyar ö-zésének a vizsgálatához, hiszen abszolút sűrűségű kutatóponthálózattal ad adatokat az ö-zés egyes eseteire. Névtani szempontból is fontosak az ilyen pontosan, "fonetikusan" transliterált szövegek, illetőleg nevek. A nevek életének, történetének, alakváltozatainak a kialakulását követhetjük nyomon a nyelvterület különböző pontjain és vidékein ezeknek a közléseknek a nyomán.

Az itt közölt névanyagból kitűnik, hogy ugyanabban a helységben egyszerre élt a Pétör és a Petre Bertalan és Bertó /családnévben a Bertos/ stb. névforma. Különböző községekben találunk adatokat a Demeter és Demetör, Gvenös és Dijenös, Gergel és Gergöl, valamint Gergör stb. följegyzésére. A bece-

nevek száma ekkor már általában mindenütt kevés, mégis van néhány Jancsi, Borbás, Gécsi [Geci] stb., amelyek számbavétele és alapos földolgozása a névtanosok föladata lenne.

A legfontosabb azonban a korabeli névstruktúra vizsgálatának a lehetősége, amely most már igazán oly sok vidékről összegyűlt adat alapján kínálja magát a XVI. századból, hogy nagy könnyelműség föl nem figyelni rá. Mind a család-, mind a keresztneveknek bőségesen tárházai a török adóösszeírások közlésétételei, amelyeknek több százezerre menő adatmennyiségét igen nagy munka lenne ugyan földolgozni, de megérné a fáradságot, s szinte teljes névtani képet adhatnánk e korszak magyarságának nagy részéről.

A török javadalombirtokosainak felsorolása és egy hasznos török-magyar szójegyzék után következik a helynevek közlése és legfontosabb adatokkal való kiegészítése a föntebb megírt szempontok szerint.

Gazdag irodalomjegyzék, német nyelvű összefoglalás és tíz melléklet zárja a kötetet, mely utóbbiak közül két térkép. Egyiken a lokalizált helységek egymáshoz való viszonya található meg a kalocsai és a solti náhije területén, másikon pedig Lipszky térképére vetítette a szerző a két náhije területét.

Végezetül és összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy igen gazdag anyagú szép kötettel gazdagodott a magyar névtudomány XVI. századi forrásanyaga. Most már rajtunk, névtanosokon a sor, hogy az eddig is ismert, továbbá ebben a kötetben közzétett hihetetlen értékű anyagot hasznosítsuk, a névtudomány szempontjai és céljai szerint földolgozzuk.

HAJDÚ MIHÁLY

A borsodi honismereti mozgalom -- a HNF támogatásával -- már évek óta próbálkozik egy kiadvány megjelentetésével. Ennek első füzeté 1970-ben jelent meg Bodgál Ferenc szerkesztésében. Kialakult rovatai még nincsenek, inkább a figyelmet akarta felkelteni. Összegezte a megyei honismeret addigi eredményeit, helyismereti kiadványokról, gyűjteményekről kapunk tájékoztatást. Kováts Dániel ismertette a zempléni földrajzinév-gyűjtés akkori állását, Orosz László pedig Aszaló cigányairól ír, s közli gúnyneveiket is.

11 évet kellett várni, hogy újra fóruma legyen a megyében a honismereti mozgalomnak. A szerkesztés nehéz és sokszor hálatlan feladatát Kováts Dániel kollégánk vállalta magára. Az ő nagy tapasztalata, tárgyi tudása és áldozatkészsége nélkül aligha indulhatott volna meg a lap. A Szülőföldünk a HNF honismereti munkabizottsága és a Rónai Sándor Megyei Művelődésügyi Központ támogatásával jelenik meg -- egyre igényesebb külsőben. Az első számtól kezdve kialakultak rovatai: História, Emlékhelyek, Fórum, Krónika. Most csupán a névtani vonatkozású cikkekről ejtünk pár szót.

1. szám /1981, 54 l./: Tóth Péter, a megyei levéltár munkatársa rövid ismertetésben számol be Pesty Frigyes helynév-gyűjteményéről. Majd mutatványokat is közöl az Abaúj megyei Füzérkomlós és Füzérradvány anyagából. Azóta az egész jelenlegi megye anyagát lemásolták, és rövidesen közzé is teszik.

2. szám /1982., 79 l./: Tóth Péter hasznos tanácsokat ad helytörténészeknek a Honismereti munka és levéltár című cikkében. Nagy Géza honismereti munkásságáról olvashatunk rövid beszámolót, gyűjtésében névtani kutatásairól is esik szó. A XX. Istvánffy Gyula pályázat díjazott munkái között szerepel E. Kovács Kálmán: Miről vallanak Sárospatak földrajzi nevei című dolgozata is.

3. szám /1982., 72 l./: Ez a szám a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei földrajzinév-gyűjtés befejezésének tiszteletére rendezett tanácskozás alkalmával jelent meg. Ez alkalomból -- természetesen -- új rovat is indult "A helynevek világa" címmel. Itt az alábbi cikkek jelentek meg: Viga Gyula, Néprajzi adatok a megyei helynevekben; Mizser Lajos, A mezőkövesdi járás földrajzi neveiből; Nagy Géza, Miről vallanak a Bodrogtörzs földrajzi nevei?; Zelenák István, Földrajzi tényezők szerepe a névadásban; Dobosy László, A térszíni viszonyokra utaló nevek Ózdon; Tóth Péter, A földrajzi nevek levéltári forrásai. A kiadvány köszönti Végh Józsefet 70. születésnapja alkalmából.

M. L.

LÉVAI BÉLA, Józsa története a földrajzi nevek tükrében
Debrecen 1981. 62 p.

A Múzeumi Kurír 37. száma különlenyomataként megjelent könyvecskével figyelemre méltó művel gazdagodott a helytörténet, a honismereti kutatás által életre hívott névtani irodalom. Szerzőjének szülőfaluja Józsa. A Hajdú-Bihari Napló írásai alapján tudjuk, hogy éveken át tanított a községben: órákon, szakköri foglalkozásokon, a honismereti gyűjtőmunka során sok tanítványába oltotta be a szűkebb pátria iránti szeretet, a kisebb, a szárnyrabocsájtó közösség ügye iránti elkötelezettséget.

A Debrecentől észak-nyugatra fekvő Józsa földrajzi neveinek vizsgálata izgalmas, érdekesítő kutatói téma, amelyhez páratlanul gazdag forrásanyag áll rendelkezésre. A község középkori településtörténeti előzményei két történeti vármegye /Bihar, Szabolcs/ és két egyházmegye /váradi, egri/ sokszor vitatott határain feküdtek; a törökök és tatár szövetségeseik által elpusztított települések határát Debrecen és

Böszörmény egymással vetélkedve bérelte; a főként debreceni cívisek által új életre keltett Alsó és Felső Józsat 1872-ben szervezik egységes községgé; a közigazgatási átszervezés eredményeként Józsa a közelmúltban Debrecen része lett; stb.

A szerző számbavéve Józsa településtörténeti előzményei kapcsolatához, lokalizálásához, neveinek első előfordulásához fűződő véleményeket, számos filológiai félreértést tisztáz. A puszta helynév - családnév vita /MNy. 71: 72/ kapcsán már korábban véleményt nyilvánított a Józsa helynévről, okleveles adatokkal bizonyította: a falu nem a XVI. században részbirtokos Jósa családtól kapta a nevét, mert azt már évszázadokkal korábban is Józsnak hívták. Megbízható etimológiával azonban adós maradt /MNy. 72: 477/. Az ismertetés tárgyát képező könyvecskében régészeti adatoknak, természetföldrajzi, településtörténeti tényezőknek a Józsa helynévről vallott nyelvészeti felfogással történt szembesítésekor keletkezett kérdőjelekre válaszolva új etimológiát javasol: "Elképzelhetőnek tartjuk, a Józsa név nem keresztény eredetű József név becéző változata, hanem az ómagyar jó /folyó, ér, patak/ szó -sa kicsinyítőképzős alakja. A település ugyanis egy erdei irtványon, egy olyan földhátan alakult ki, amelyet egy két ágból összefolyó ér, a Tóció bal parti mellékvíze vett körül. Ennek a vízfolyásnak a neve Jósa, azaz a Tóciónál is kisebb ér".

A nyolc részre tagolódó kötet gerincét a józsai és a Józsa környéki földrajzi nevek ábécé sorrendbe szedett gyűjteménye alkotja, aminek alapján körvonalazódik Józsnak és környékének sokévszázados történelme. A szerző nemcsak a mai földrajzi névanyagot vizsgálja, hanem összegyűjtötte, minősítette a történeti források, sőt a szépirodalom ide vonatkozó adatait is. Egy-egy szócikk a helynév lokalizációján, kialakulása körülményeinek ismertetésén túlmenően tartalmazza a "hol" kérdésre felelő helyhatározós alakját, az objektumhoz fűződő hagyományokat, az utcák esetében a közigazgatási átszervezés

eredményeként kapott vagy javasolt új nevet is. A szócikkek értékét és használhatóságát nagyban növeli, hogy a szerző kel- lő teret szentel a névadási okok kiderítésének, magyarázatának. A közigazgatási átszervezés útvesztőiben sok régi helységne- vünk tűnt el, vagy úgy, hogy egy nagyobb település nevével együtt elnyelte a kisebbet, vagy pedig úgy, hogy mindkettő el- vesztette saját nevét egy harmadikban születve újjá. Lévai Bé- la dolgozata arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a közigaz- gatási átszervezés, amelyet általában más jellegű átszervezé- sek is megelőznek vagy kísérik, megváltoztathatja az érintett települések egész földrajzinév-rendszerét. A Debrecen várossal történt egyesítéssel összefüggésben Józsnak 47 utcanevét vál- toztatták meg.

Ismeretes, a honismeretnek, a helytörténetnek rendkívüli tudatformáló ereje, jelentősége van. A helytörténetírás, a honismeret szolgálatába állított névtani kutatások fejleszté- se, a névtani tárgyú kiadványok számának növelése társadalmi igény, gyorsuló időnk halaszthatatlanul fontos követelménye. Lévai Béla szakszerű, gazdag belső tartalmú könyvecskéje olyan munka, amelyet a faluja és szűkebb környéke iránt érdeklődő fiatal, felnőtt, szakember és laikus egyaránt haszonnal for- gathat.

UDVARI ISTVÁN

Hat falu a közös úton. Falu- és Tsz-történet. Írták BALATINÁ CZ JEROMOS és CSEPELY-KNORR ANDRÁS. Pécs, 1972., 208 lap

Ismertetésem a munka III. lapnyi "Történeti rész"-ének névtudományi vonatkozásaira szorítkozik. A könyv, melyet is- mertetek, József Attila "A Dunánál" című közismert versének sorait választotta mottóul.

Belvárdgyula /Belvárd és Kisgyula/, Birján, Hásságy, Lothárd, Magyarsarlós és Olasz /Hidor és Olasz/ községek történetét óhajtja nyújtani a szerző, aki a szülőföld és sokác népe iránti szeretettől eltelve írta meg tanulmányát.

Munkája ismertetésének azért látom szükségességét a Név-^{írás} lapjain, mert a helytörténetírási részben számos nyelvészeti, névtudományi megállapítás hangzik el, történeti adatokat nyelvészeti fejtegetésekkel világítanak meg, támogatnak, vagy legalább is ezt kísérik meg.

Terepi helynévgyűjtésem során azután sajnálattal tapasztalom, hogy jóhiszemű bennszülött adatközlőim nagy örömmel ismétlik meg a hasonló felelőtlen névmagyarázatok, amelyeket gyanútlan vagy gyakorlatlan gyűjtők azután mint "népnyelvi" adatokat rögzítenek gyűjtésükben. Az igazi hagyományokat az adatközlők restelkedve elhallgatják, elbűvölve az írott betűvel jelentkező tudákosságtól.

A falutörténetek elsősorban az ott lakók, a szülőföld népének szólnak. Nagy ezért a szerző és a kiadó felelőssége a lektorával együtt, amikor megalapozatlan, tudományos hitelességet nélkülöző, félreértett és félremagyarázott, elavult megállapításokat közvetít az érdeklődőknek. Sajnálatos módon azonban a szerző korszerűtlen, elavult múlt századbeli, sőt régebbi munkákból meríti történeti megállapításait. Másrészt hasonlóan primitív nyelvészeti megállapítások, magyarázatok terhelik dolgozatát. Ahhoz, hogy rendezzük végre közös dolgainkat, valóban a mi munkánk. De ahhoz az igazságot kell feltárni, bemutatni -- és ez nem is kevés!

Ma, amikor éppen Baranya megye van abban a szerencsés helyzetben, hogy Györffy György nemzetközileg elismerést aratott kitűnő munkája nyomán Árpád-kori történeti földrajza ismertté vált, érthetetlen idézni Németh Béla a maga korában sem korszerű szövegét /18--9. lapon a Várady Ferenc szerk.-ben megjelent "Baranya múltja és jelenje". Pécs, 1896--1897. c.

munkából/. Mire alapítja a szerző az ilyen -- hangulatkeltő ? -- megállapításait: "A szlávok Baranya területén is több földvár-
ral rendelkeztek. Ezek között elsősorban Baranyavár említendő.
Évszázadokon át Branjengrad-nak hívták, de más néven is elő-
fordul: Doldomost, azaz "hosszú híd" vagy "völgy a hídhöz".

Mi magva van ennek? Branjengrad névre egyetlen történeti
adat nincsen! E nevet egy kis könyvecskéből ismerem, amely
1919-ben a Bloud et Gay párizsi kiadónál jelent meg Mihaldzsics
Istvántól /Stévan Mihaldjitch/ "La Baranya" címen, a "Les
serbes de Hongrie. Études historique et économiques" sorozat-
ban, előkészítendő az első világháborút követő békét.

Ennek 7. lapján, ismertetve Baranya hegyeit, harmadiknak
említi "Branjinska Brda /dans la région de Brnyevar, l'ancien
Branjengrad/" nevet. A könyvecske célját, beállítottságát már
a 10. lapon elárulja, ahol így ír: "Tous les noms ici mentionnés
nous prouvent hautement que toutes les désignations géographiques
dans la Baranya ... sont purement serbes".

Az alaptalanul Doldomost-nak írt név magva: "[1030--1043]:
ad civitatem, quae vocatur Duldumast" idézet /Györffy I², 279/
melyet -- magyarázattal! -- Györffy Baranyavár-ral tart azono-
síthatónak, valószínű szláv jelentése: dolgo most 'hosszú híd'
ezt támogatja.

"A másik központjuk a szlávoknak Kozár vára, majdnem
bizonyosan Sarlós - Kozár környékén feküdt. Okleveles adatunk
nincs ugyan erről, hacsak egy Mislény-faluval kapcsolatos ada-
tot nem veszünk annak: "Mislény de castro Kozah". -- A szerző
Györffyre utal. De mit ír Györffy? Ezt: 1270: "terre castri de
Koazth! Myslen vocate". A ! jel azt jelzi, hogy Györffy az
eredeti oklevélből helyesbíti a név olvasatát /amely csak Fe-
jér hibás kiadásából volt ismert, s ennek nyomán Németh Béla
terjesztette el munkáival/. Az említett vár: Kovászd vára, a
Dráván túl feküdt! Felesleges légbőlkapott elméleteket -- iga-
zolás nélkül -- megpendíteni, s egy közismert szerző nevével
fedezni a jóhiszemű olvasó előtt.

Névmagyarázatai is hasonlóan naivak. "A szlávok jelenlétét ... számtalan dűlőnév, számos vár- és helységnév igazolja. Ilyenek: Nagrad /novigrad = új vár, Szekcső közelében/, Gerec /Gradec, Villány mellett, Gréc nevű pusztája máig létezik/. Mohács - Múvács, Lánycsók - Láncsuk, Bakonya, Borjád, Budmir stb. szláv eredetű helyneveink." Míg előbbieknél megfejtése ismert /bár Mohács sohasem volt Múvács!/, Borjád és Budmér szláv névadásnak minősítése arra mutat, hogy szerzőnk a magyar és természetesen a szláv helynévadás törvényeivel nincsen tisztában! Borjád a magyar Barla /a Barlabás csonkult becéző alakja/ származéka, míg Budmér -- a valóban szláv eredetű, és névdivatként nálunk is meghonosodott Budimir személynév alkalmazása -- magyar helynévadásban. A Kárpát-medencében egyedül a finnugor magyarság alkalmazza /a hozzánk csatlakozott török eredetű néptörödékekkel/ a személynéveket nominativusban helynevek-ként. Szláv helynévadásban Budimirevci, Budiměřice stb. alakban ismerjük a szláv BudiMír személynév felhasználását.

Hasonló nagyvonalúsággal magyarázza a falvak dűlőneveit is: Olasz: "vallón-francia eredetű lehet a Kanabella dűlő neve" /50. lap/ -- pedig az egy rosszul elolvasott térképi latin canabeta 'kenderföld'. A személynévek magyarázata sem különb. Az 1554-ből ismert Borbás Mihály családnevét Magyarsarlóson így magyarázza: "Borbás a legrégibb itt élő, valószínűleg szláv család. Borba = harc", nem ismerve a magyar Barabás) Borbás névalakulást. Pedig érdemes lett volna foglalkozni azszal a tipikusan sokác névadással, amely vidékünkön közismert, de névanyaga összegyűjtve nincsen: Balatinác, Herczegonác, stb.

Elmondottak után "Nem véletlen -- írja továbbiakban a szerző /86. lap/ -- hogy a szláv törzsfők, nemzetségfők Géza, majd István mellé álltak /Poznan = Pázmány, Veselin = Vazul/, hiszen a feudalizmus volt az érdekük és már alakuló életkerekük". -- "Étienne réunit ses partisans, parmi lesquels Veselin et Poznane, et commença une lutte terrible dans laquelle Koupan trouva la mort" -- írja munkája 19. lapján Mihaldzsics.

Amennyire örvendetes a helytörténetírás országos fellendülése, fejlődése, s annak hivatalos szerveink, társadalmunk általi anyagi támogatása, annyira sajnálatos, hogy ilyen félrevezető tartalommal /a történelmi részre nem is óhajtva kitérni/ megjelenhetett.

Sajnálatos azért is, mert jele annak, hogy az érdeklődő műkedvelők nem a mai tudományos színvonalon álló művekből merítenek, hanem vissza-visszatérnek ahhoz a naiv -- romantikus, de tudománytalan, sőt alaptalan -- helytörténetíráshoz, amilyen volt például Czirfusz János főiskolai tanár "A pécsváradi járás délszláv települései" /Baranyai Művelődés. 1958. évi jún. szám 98--102/ dolgozata. E cikk is a teljes történeti és névészeti tájékoztatlanságot árulta el: 1364-ban említik Paulus dictus Dusa de Bergend szolgabíró, azaz Bergendi Dózsának mondott Pált. A szerző "szláv nevű személynek" mondja -- nyilván összekeverve a magyar Dózsa nevet a valóban szláv Dusán névvel. Hasonló a végső konkluziója is, amikor összegezi, hogy "a pécsváradi járás területén található délszláv lakosok részben őslakosok, részben a török hódoltság idejéből, részben későbbi településből származnak". -- Mint az írásos emlékek bizonyítják, a megye horvát, sokác és szerb ajkú lakosai mind a török kivétele után kerültek megyénkbe. A található középkori szláv eredetű helyneveket pedig a magyar lakosság őrizte meg, és adta át -- helyenként -- az újkori délszláv nyelveket beszélőknek.

Bírálatom számomra is fájdalmat okozott, hiszen a szerző mint mélyépítő technikus, munkatársam volt, sajnálatos, hogy önzetlen igyekezete sikertelen maradt. A nem szakavatott szerzőnél sajnálatosabb azonban az a lektori tevékenység, amely szó nélkül ment el a fentiek és egyébek, a történeti rész sok-sok gyalósága mellett.

Igen kívánatos lenne, hogy "helytörténet-írás" címen is színvonalas, a tudományos követelményeknek megfelelő, igazságot és valóságot tükröző kiadványok jelenjenek meg.

REUTER CAMILLO

A. V. SZUPERANSZKAJA--A. V. SZUSZLOVA, Szovremennije russzkije familii. Moszkva, 1981. 176 lap

A két ismert névkutató új, érdekes könyvét jelentette meg a Nauka Kiadó. A családnév mint a háromelemű orosz névformának /keresztnev, apai név, családnév/ a nyilvántartások számára legfontosabb eleme már régen magára vonta a nyelvtudósok /A. A. Reformatszki, Zs. I. Zinyin, H. A. Baszkakov/ figyelmét. Az orosz családnévek történetéről és mai rendszeréről szóló monográfia fő érdeme éppen az, hogy egyrészt közvetíti a már elért eredményeket, másrészt pedig a már ismertek mellett új módszereket, szempontokat is alkalmaz a családnévek elemzésében.

Mint a könyvnek a családnévek történetével foglalkozó fezetéből megtudhatjuk, a családnév kialakulása és meggyökeresedése évszázadokon keresztül tartó folyamat volt. Már a XIV--XV. századi birtokösszeírások tartalmaztak olyan jellegű neveket, amelyek a személynév mellett álltak és esetleg öröklődtek is, pl. Fjodor Kolesznyica /'hintó'/, Jonka Liszica /'róka'/. Ennek ellenére még a XVII. századra sem alakult ki Oroszországban egységes szokás a szabadon vándorló papok és nemesek családi hovatartozást is jelölő megnevezésére. Csak a XVII--XIX. században indult meg a városi lakosok körében a családnévek tömeges elterjedése, s a XX. században fejeződött be ez a folyamat.

A családnévek kialakulásának történetében visszatükröződnek Oroszország történelmének sajátos vonásai, osztálytagozódása. A nemesi családok tagjai jóval előbb jutottak családi hovatartozásukat is jelző családnévekhez, mint a földhözkött jobbágyok. Ennek nyilván az örökösödéssel kapcsolatos problémák elkerülése volt az oka. Az 1555-ös Goszudarev rodoszlovec az egyes nemesi családok története alapján állította össze a

nemesi családok genealógiáját. A XVIII. század végén N. I. Novikov által kiadott Bársonykönyv a nemesi családok eredettörténetének még gazdagabb gyűjteményét tartalmazza, így a névkutató számára különösen értékes lelőhelynek bizonyul. Érdekes összehasonlításra adnak alkalmat a nemesi családok saját névmagyarázatai és a nyelvészetileg bizonyított etimológiák összehasonlítása. Szociálpszichológiailag jól magyarázható tény, hogy a nemesi családok igyekeztek jól hangzó magyarázatot találni általuk "közönségesnek" érzett orosz eredetű nevükhöz. A Besztuzsev család például nevét tévesen az angolból magyarázza, nem ismeri el a 'szégyentelen' jelentésű orosz melléknévből /bessztizsnij/ való származását. Tévesen származtatta M. Ju. Lermontov is saját családnevét a spanyolból. Pedig a cári archívumban, ahova a költőt nem engedték be, őriztek néhány dokumentumot a család skót eredetéről. A kutatók nemrég romantikus regényírók fantáziáján is túltevő tényeket tártak fel: Lermontov késői leszármazottja egy Lermont nevű XII. századi skót bárdnak. A költő egyik őse 1613-ban lépett a cár szolgálatába, a család így eloroszosodott. A skót bárd másik leszármazottja pedig a nagy angol romantikus költő, Byron őse volt. Így az utóbbi évek kutatásai alapján már mondhatjuk, hogy Byron és Lermontov között nemcsak szellemi, hanem, ha távoli is, de igazi rokonság is fennállott.

A nemesekkel és a városlakókkal ellentétben a parasztok viszonylag későn jutottak öröklődő családnévhez. Az évszázadokig helyhez kötött falusiak között voltak, akik csak az 1897-es nagy népszámláláskor kaptak családnévet. A huszadik század huszas, harmincas éveiben az addig csak apai nevet és személynevet viselő emberek ezrei választottak maguknak családnévet. Ezek a választások önkényesek voltak és jól tükrözték az akkori idők hangulatát. Ekkor születtek a Pjatyiletkin /'ötéves tervi'/, Pervomajszkij /'május elseji'/, Kraszno-flotszkij /'vörös flottai'/, Orgyenonoszcev /'kitüntetést viselő'/ családnévek.

Az orosz névanyag összetételének vizsgálata is érdekes eredményeket mutat. A szerzők véleménye szerint a jelenlegi névállománynak mintegy fele személynévből képzett alak. A körülbelül 900 férfinevet és 300 női nevet tartalmazó pravoszláv kalendárium anyagából a hagyományos patronimikus képzőkkel /-ov, -ev, -in/ alkotott nevek sokszor megőrizték a keresztnév különféle változatait. Így a Koszma kanonikus formájából képzett Koszmin mellett megtaláljuk a népies alakból származó Kuzmint, a rövidült, illetőleg becézett változathoz képzett Kuzint és Kuzmenyát is.

Az orosz családnevek gyakorisági megoszlását a könyv B. O. Unbegaun felmérése alapján táblázatban szemlélteti. Bár az adatok meglehetősen régiek, egy 1910-es pétervári felméréséből származnak, a személynévi eredetű családnevek aránya aligha változott lényegesen az elmúlt évtizedek alatt. A személynévi eredetű családnevek között a leggyakoribbak az Ivanov, Vasziljev, Petrov. A közsói eredetűek között a Szmirnov, Szokolov és Popov vezet. Érdekes a képzők megoszlása is. A nagyon gyakori -ov, -ev és -in képzős nevek mögött a száz leggyakoribb családnév listáján a 86. helyre szorul vissza a ritkább képzőt tartalmazó Pokrovskij.

A szerzők különös figyelmet fordítanak vizsgálatukban a ritkán előforduló, képzőtlen családnevekre. Az általuk gyűjtött hatezer adatból a közsói eredetűeket a szemantikai mezőkhöz tartozás alapján csoportosítják. Megállapítják, hogy ezek közül a leggyakoribbak a foglalkozásra, rangra, általában az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyére utaló nevek. Ilyenek a Vityaz /'vitéz'/, Kazak /'kozák'/, Koldun /'varázsló'/.

Ezt követik gyakoriságban az ember külső, belső tulajdonságaira utaló elnevezések, a munkaeszközök nevei, növény- és állatnevek. Nagyon ritkák a betegségre utalók, pl. Gripp /'influenza'/, Kasel /'köhögés'/, a közlekedési eszközök és zeneszerszámok elnevezése, pl. Kareta /'hintó'/, Poezd /'vonat'/, Baraban /'dob'/.

Érdekes megfigyeléseket olvashatunk az orosz családnevek hangsúlyviszonyait tárgyaló fejezetben. Megtudhatjuk például, hogy a leggyakoribb orosz családnevek egyike, az Ivanov hangsúlyváltozása milyen szociolingvisztikailag jól elemezhető jelenséghez vezetett. A múlt századi ejtés szerint a hangsúly a második szótagon volt. Ez az ejtés megőrződött pl. Csehov darabjának címében. A huszadik században elterjedt a harmadik szótag hangsúlyozása. A két forma között társadalmilag is jól értékelhető használati különbség fejlődött ki. A könyv V. Szajanovot idézi: "De hisz nálunk az Ivanovok és a Bikovok külön nevek. Vegyük csak a hadsereget: aki katona, feltétlenül Ivanóv [A hangsúly helyét ékezettel jelölöm. H. Á.], aki pedig tiszt, legyen akár tizedrangú is, mégis Ivánov. A Bikovval ugyanez a helyzet. A sorkatona Bikóv, az ezredes vagy főhadnagy pedig föltétlenül Bíkov."

Szuperanszkaja és Szuszlova könyvét a benne közölt nagy tényanyag, a módszertani igényesség és változatosság, a bibliográfiai hivatkozások gazdagsága hasznos és érdekes olvasmánnyá teszik nemcsak a névtan művelői, hanem a nyelvtudomány más területeinek kutatói számára is.

HUSZÁR ÁGNES

L'UDOVIT NOVÁK, K najstarsim dejinám slovenského jazyka
Bratislava 1980., 352 lap

1. Ismeretes, hogy a jövevényszavak támpontokat nyújthatnak az átadó és átvevő nyelv számára egyaránt. A magyar nyelv hangtörténetének, elsősorban a magánhangzók történetének kidolgozásában fontos szerep jutott a jövevényszavak /közöttük a szláv elemek/ nyújtotta tanulságoknak. A magyar nyelv szláv eredetű, orrhangúakat tükröztető szavai /abroncs, galamb, péntek, rend, menta stb./ kapcsán a szlavisztika atyja,

Šafarik, a neves cseh történészhez Palackýhoz címzett levelében ezt írhatta: a szlávok legrégebbi nyelve nem az írott emlékekben, hanem a magyar nyelvbe átvett szavakban őrződött meg. Figyelemre méltó: a levél megírásakor az orrhangúak létének, funkcionálásának Vosztokov általi felfedezése még szenzáció volt! /vö. Rot A. A., Vengerszko-vosztocsnoszlavjanszkije jazykovyje kontakty Bp. 1973., 249, Király P., Znacsenyije vengerszkoj leksziki dlja etimologicseszkich iszzsledovanyij v oblasztyi szlavjanszkich jazykov St. Sl. 10. 21--31./.

2. A hangtörténet vizsgálati módszerei fejlődésének eredményeként ma a jövevényszavak csak kivételes esetben nyújthatnak újat. Nováknak ez a műve, amely a szlovák nyelvjárások fonológiai rendszerének fejlődésére támaszkodva tesz kísérletet a szlovák nyelv egyfajta genézisének és történetének megrajzolására, bőven merít a magyar nyelv szláv jövevényszavainak gazdag példatárából. Természetesen a szerző elsősorban a magyar közszavak vallomására épít. Itt különösen kiemelendő, hogy a magyar-szlovák nyelvjárások konvergens hangfejlődésére vonatkozó eredményei úttörő jellegűek. /Konvergentný vývin západoslovenský a staromad'arský pri kvantitatívnej konsonantickej korelácií, 96--98 [A nyugatszlovák és ómagyar kvantitatív mássalhangzókorreláció konvergens fejlődése $dl > l$; $dn > nn$ típus]. Konvergentný vývin mad'arčiny a strednej slovenčiny, 187--8 [A magyar és a középszlovák nyelv/járás/ konvergens fejlődése /a redukált hangok eltűnése/]. Konvergentný vývin mad'arčiny a strednej slovenčiny, 218--9 [ua. $d'i$, $t'i$, ni , $l'i$ típus]/. Substitúciencia slovenske $c, z /č, ž /$ v mad'arčine, 251 [A szlovák $c, z /č, ž /$ hangok helyettesítése a magyarban]. Slov. Moravce, Prievidza - mad'. Marót, Privigye a podobné prípady 251--8 [A szlovák Moravce, Prievidza - magyar Marót, Privigye és más megfelelések].

3. Abból az elvi, módszertani megfontolásból kiindulva, hogy a helynevek a hangfejlődés szempontjából lényegében ugyanúgy viselkednek, mint a köznevek, a szerző a szlovák

helyneveket többször szembesíti magyar megfelelőikkel, több esetben von le következtetéseket a magyar nevek hangalakjából, illetőleg alátámasztja azokkal véleményét.

A középszlovák dl > l jelenség elterjedtségét, eredetét és kronológiáját vizsgálva mai és okleveles magyar adatokat is vallatóra fog. Etimológiailag a selo, illetőleg preselit' szavakkal összefüggő Szelény, Pereszlény, Erdőszelestyén, Szolcsányka, stb. magyar helynevekkel is azt a véleményét támasztja alá, amely szerint a középszlovák nyelvjárás *dl > l változása az *ört, olt > rat, lat reflexióhoz hasonlóan nem délszlavizmus. Itt több névtani jellegű megjegyzést is tesz, így többek között felteszi, hogy az óközépszlovák nyelvjárás a selo aőeéatívat 'falu' jelentésben is ismerte. Erről árulkodik, írja, a Trnovo < Trnovo Selo helynévtípus is, s ezzel összefüggésben az a tény, hogy az -ovo típusú helynevek elterjedtségének izoglosszája egybeesik a rat, lat < *ört, olt típus elterjedtségével /114--5/.

Fonetikai, fonológiai kutatásai eredményeire építve a magyar Liptó / < szl. L'übotou/ és Lipcse / < szl. L'upča; Németlipcse, Partizánska L'upča/ helyneveket ü-s formákból származtatja, felhasználva a Turóc, Zólyom, Árva és szlovák megfelelőik nyújtotta hangtani, alaktani tanulságokat. Érdekesek a szerzőnek a Szepes és Liptó etimológiájának, jelentésének összefüggéséről vallott elképzelései is. Novák hipotézise szerint a Tátra vidékét eredetileg L'übotou-val és változataival jelölték a liptói és szepességi részen egyaránt. A L'übotou tükörfordításaként keletkezett az ómagyar Szipis. Az utóbbiból eredő szlovák Spis idővel a szepességi részre lokalizálódott, a L'übotou és magyar megfelelője pedig a Tátra liptói részére.

Az ószlovák nyelvjárások o, z /č, ž/ hangjai fonetikai minőségének, fonológiai helyének meghatározásába magyar közszavak mellett a Marót, Lót, Bánóc helynévtípusokat, valamint a Pirivigye, Ledény, Rozvány, Palugya stb. helyneveket is bevonja /256--8/.

UDVARI ISTVÁN

Voproszű geografii /Szbornyik 110/. Toponyimika na szluzsbe geografii. Otvetsztvennűj redaktor: E. M. POSZPELOV. Moszkva, 1979. 208 lap

A szovjet névtudomány jellemzője a társtudományokkal való élő és kölcsönös kapcsolat. A toponímiának a földrajztudomány-nal való szoros kapcsolatát bizonyítja A toponímia a földrajz szolgálatában c. tanulmánygyűjtemény, amely a Voproszű Geografii 110. köteteként jelent meg E. M. POSZPELOV szerkesztésében és előszavával.

Az Előszóból /9--11/ megtudhatjuk, hogy a toponímiai adatokat főleg a történeti geográfiai kutatásokban hasznosították eddig a kutatók. Jelen tanulmánygyűjtemény A történeti földrajz toponímiája címmel 1977. februárjában megtartott névtani tanácskozás anyagát tartalmazza. A toponímiának a geográfiában való alkalmazhatósága alapján a cikkek négy tematikai csoportot alkotnak.

1. Toponímia és természetföldrajz /11--38/. A fejezetbe tartozó cikkek azt vizsgálják, hogy a toponímia milyen adalékokkal szolgálhat az egykori tájak rekonstrukciójához.

A. A. SZEJBUTISZ az -av képzős /Setava, Karnave, Szamavasz/ baltikumi helynevek vizsgálatát paleográfiai elemzéssel kiegészítve végezte el, s megállapította, hogy az ilyen típusú helynevek objektumai a jégkori víztároló medencék öbleihez kapcsolódnak /18--25/.

Toponímiai adatok felhasználásával Azerbajdzsán 6 északnyugati körzetében 11 hektáron rekonstruáltak erdőséget /25--8/ /R. M. Juzbasev--E. B. Nurijev/.

G. I. HORNAULI /28--31/ Kelet-Grúzia toponímiai elemeivel, SZ. B. HOLEV /31--8/ a Nyeman folyó felső folyásának helyneveivel bizonyítja erdők meglétét a XVII. sz. előtt.

2. Toponímia és gazdaságföldrajz /38--71/ kapcsolatának mibenlétét /a lakosság foglalkozására, jellemző gazdasági tevékenységére utalás/ SZ. SZ. TRUBE írása válaszolja /38--50/.

A cikkek tanúsága szerint a kutatók nagy figyelmet fordítottak az egykori közlekedés útneveinek vizsgálatára. A Volók /hajóvontató út/, Zavolocsje, Perevoloka típusú toponímiai nevek alapján a Dnyeper és a Balti medence folyói között kialakult régi hajóvontató utakat térképezi fel V. A. ZUCSKEVICS /56--63/.

A. P. AFANASZJEV a vízi és hajóvontató utak nevében levő "vontatással" kapcsolatos lexika elterjedését vizsgáló tanulmányának finnugor vonatkozása van. A mai nevekben ugyanis megmaradt a 'vontató út' jelentésű finnugor elem: och/t/-, ok/t/-, uch/t/-, uk/t/ -- /Uchta, Uchtoma, Ochta -- a Volga felső és középső folyása; Ukva, Oktüm -- Komi ASZSZR/. Ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a vízi és hajóvontató utak még a szlávok megjelenése előtt kiépültek /56--63/.

3. Toponímia és településföldrajz /71--143/. A településföldrajz tanulmányozása során a történelem, etnográfia mellett a toponímiai adatok is jól hasznosíthatók, valamely nép hajdani letelepedési helyének meghatározására; az egyes népek etnikai hovatartozásának megállapítására; a vándorlások feltárására stb. -- írja R. A. AGAJEVA a fejezet bevezető írásában /71--7/. O. A. KUPCSINSZKIJ az ósszláv eredetű -icsi képzős földrajzi neveket vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy ezek jelentős része ukrán területre esik; számuk a XVI. századig növekedik, utána pedig fokozatosan csökken /89--103/.

Az ukrán -ivci, -inci képzős /bolgár, szerbhórvát, szlovén: -ovci, -inci; szlovák: -ovce, -ince/ földrajzi nevek areáljának meghatározása D. G. BUCSKO véleménye szerint fontos adalékokat szolgálhat a szláv törzsek IX. sz. előtti szétköltözésének magyarázatához. Archeológiai, történelmi, nyelvészeti és toponímiai adatok alapján ugyanis feltehető, hogy az ugorok

Közép-Európába való érkezéséig /IX. sz./ itt egységes, osztatlan szláv lakosság élt. Ezzel egyidejűleg az -ovci, -inci képzős földrajzi nevek egész areálja, amely aztán szétesett északkeleti /Ukrajna, Szlovákia/ és dél-nyugati /Bulgária és Jugoszlávia/ részre /103--12/.

M. V. GORBANYEVSZKIJ a lakosság lokális /országhatáron belüli/ emigrációjának nyomait látja a nov-, sztar- szótő, a novoje, sztaroje kiegészítő jelzők, valamint Viszelki, Novoszelki stb. nevek meglétében /112--29/.

4. Toponímia és történeti kartográfia /143--83/. Kartográfiai toponímia a történeti kartográfiában c. írásában a történelmi térképekkel szemben követelmények és ezek teljesítésének kérdéskörével foglalkozik E. M. POSZPELOV /143--50/. Véleménye szerint e kérdéskör elméletileg még nem elég kidolgozott, s ennek eredménye a nem egységes térképírói gyakorlat is.

A régi térképek több szempontból való hasznosíthatóságát /toponímiai kutatások forrásmunkái, történelmi térképek, atlaszok korhűségének biztosítása/ bizonyítja A. V. POSZTNYIKOV /150--7/. I. G. DOBRODOMOV--V. A. KUCSKIN /157--63/.

A történeti kartográfia számára igen értékes az az 1788--89-ből származó földrajzi szótár, amelyet G. P. BONDARUK mutat be a kötetet záró cikkben /178--83/.

A toponímiai kutatások sokféleségét is illusztráló cikkek után néhány mondatos rezüméjük olvasható orosz és angol nyelven /187--208/.

CSIGE KATALIN

FIGYELŐ

Magyar nevek régi holland kiadványokban

Közismert tény, hogy a könyvtárak még nagyon sok érdekességet rejtjenek a kutatók számára. Jó példa erre az a kutatás, amit 1980-ban és 1981-ben végeztem különböző holland könyvtárakban /főleg a groningeni és az utrechti egyetem könyvtárában/.

A holland nyelvű 19-ik¹ század előtti tudományos igényű kiadványokat azzal a céllal dolgoztam át, hogy összegyűjtsem a finnugor népekre, illetve nyelvekre vonatkozó anyagot². Magyar szemszögből e munka igen eredményesnek bizonyult: kb. 600 cikket találtam, amelyek valamilyen kapcsolatban állnak Magyarországgal. A leggyakrabban előforduló témák a következők:

1. Általános tudnivalók Magyarországról, 2. A magyar politikai helyzet /összeesküvések, felkelések, országgyűlések, a holland-magyar politikai kapcsolatok/, 3. A törökháború Magyarországon /az erre vonatkozó cikkek alaposan leírják a hadak mozgásait, tetteit, összecsapásait/, 4. A protestánsok helyzete Magyarországon, 5. Kuriózumok /pletykák államférfiakról, nemesekről, esküvőkről stb./.

¹A 19-ik századi holland nyelvű magyar vonatkozású kiadványok bibliográfiája a "Tien jaar Finoechristiek" c. kötetben jelent meg /Groningen, 1978/.

²A gyűjtési munka még nem fejeződött be.

1648-ban sikerült a protestáns észak-németalföldieknek Orániai Vilmos vezetésével megszabadulni a katolikus spanyol király, II. Fülöp önkényuralmától. A fiatal köztársaság a 17. sz. derekán felvirágzott, amiben a kereskedelem nagy szerepet játszott. Magyarországon hasonló volt a helyzet, mint Hollandiában a "80 éves háború" előtt. A 17. század végén Magyarország ugyancsak szenvedett a Habsburg önkényuralom súlya alatt, amely nem tisztelte a reformáció elveit. Így érthető, hogy a hollandok felfigyeltek a magyarországi eseményekre, a Thökölyfelkelésre. Hollandia azonban óvakodott a felkelés nyílt támogatásától, mivel ez gyengítette volna a Habsburg császár hatalmát, akivel szövetséget kötöttek a XIV. Lajos francia király térhódító törekvéseitől tartó hollandok /lásd erről bővebben Köpeczi Béla, Magyarország a kereszténység ellensége. Bp., 1976/. Nemcsak a szabadságharcok /Thököly, Rákóczi/ álltak a holland sajtó központjában, hanem a törökháború is. Az "Europische Mercurius" c. évkönyvben olvashatunk a háború szörnyűségeiről, eredményeiről. A magyar-holland kapcsolatok legnagyobb része azonban vallási jellegű volt. Jelentéseket találunk a protestánsok magyarországi helyzetéről, a gályarabokról, az erdélyi diákok peregrinációról.

A legtöbb adat az 1650-től megjelenő "Hollandsche Mercurius" c. évkönyvből került elő. A Hollandsche Mercuriusnek, mely 1690-től 1756-ig "Europische Mercurius" néven jelent meg. 1684-től francia nyelvű változata is volt. E kiadványokban hónapról hónapra beszámolunk a kereszténybirodalomban történt legnevezetesebb eseményekről, írja a szerkesztő a címlapon. A Magyarországra vonatkozó cikkek mennyisége mellett szembetűnő a magyar személynevek, földrajzinevek jelölése. A mai holland helyesírási szabályai szerint csak Budapestet írhatjuk hollandosan: Boedapest /a hollandban az u-hangot oe betűvel jelölik/. A 17., 18. századi közlésekben viszont minden magyar személynév, földrajzinev holland változatban fordul elő.

Lássunk néhány példát: a/ személynevek: Ragotsky /I. Rákóczi György; Hollantsche Mercurius 2: 64, 1651/, Ragotzky /I. Rákóczi György; Hollantze Mercurius 8: 76, 1657/, Serini /Zrínyi Péter; Hollandtsche Mercurius 21: 36, 1670/, Den Graef Pieter van Serijn /Zrínyi Péter; Hollandtsche Mercurius 21: 52, 1670/, Serin /Zrínyi Péter; Hollantze Mercurius 22: 170, 1671/, Teckely /Thököly Imre; Hollandse Mercurius 33: 122, 1682/, Teleky /Thököly Imre; Hollandse Mercurius 37: 239, 1686/, Prins van Ragozzi /II. Rákóczi Ferenc; Europische Mercurius 12: 306, 1701/, Prins van Ragotsky /II. Rákóczi Ferenc; Europische Mercurius 24: 159, 1713/, Graaf van Nadasti /Nádasdy; Europische Mercurius 32: 66, 1721/; b/ földrajzi nevek: Raab /Győr; Hollandtsche Mercurius 13, 1622/, Vesprin /Veszprém; Hollandtsche Mercurius 13, 1622/, Zevenbergen /Erdély; Hollantsche Mercurius 9: 140, 1658/, Ongarijen /Magyarország; Hollandtse Mercurius 11: 4, 1660/, Edenburg /Sopron; Hollandse Mercurius 32: 94, 1681/, Caschaw /Kassa; Hollandse Mercurius 33: 122, 1682/, Weytzen /Székesfehérvár?; Hollandse Mercurius 35: 299, 1684/, Offen /Buda; Hollandse Mercurius 35: 299, 1684/, Vijfkercken /Pécs; Hollandse Mercurius 37: 273, 1686/, Comorra /Komárom; Hollandse Mercurius 41: 290, 1690/, Groot-Waradijn /Nagyvárad; Europische Mercurius 2: 160, 1691/, Canischa /Kanizsa; Europische Mercurius 1: 188, 1690/, Themiswar /Temesvár; Europische Mercurius 7: 146, 1696/, Oedenburg /Sopron; Europische Mercurius 29: 283, 1718/.

Végezetül néhány megjegyzés: 1. A helyesírás nagyon következetlen, egyes neveknek többféle alakja van pl. Ragotsky, Ragotzky, Ragozzi. 2. Az adatok egy része német közvetítést mutat, pl. Raab, Offen, mások viszont mind hangtanilag, mind helyesírásilag a holland normákhoz igazodnak, pl. Groot-Waradijn, Pieter van Serijn. 3. Az anyag komputerrel irányított feldolgozása hozzájárulhatna a holland-magyar nyelv kontrasztív elemzéséhez.

MARÁCZ LÁSZLÓ KÁROLY

A Képes Krónika névmagyarázatai

A köztudatban Anonymus Gesta Hungarorumának névalkotó és névmagyarázó tevékenysége már régen elterjedt és meggyökeresedett. Nem annyira ismert azonban az a tény, hogy a középkorban általános volt a krónikások névmagyarázata, és szinte kötelezően hozzátartozott az eredetbizonyításhoz.

A Képes Krónika, melynek szövegét GERÉB LÁSZLÓ fordításában közöljük a legutóbbi kiadás /Magyar Helikon. Bp., 1971./ alapján, MEZEY LÁSZLÓ megjegyzése szerint /186/ Sevillai Izidor középkori enciklopédiájából veszi az eredetmondának alábbi névmagyarázatait.

"Jákob fiainak birtoka volt Ázsia az Amanus és Taurus hegyeitől a Tanais folyóig, Európában pedig Gadesig; helységek és nemzetségek nevei maradtak utánuk; ezekből utóbb sok megváltozott, mások eredeti állapotukban fennmaradtak, vagy csak kissé módosultak, avagy közel járnak eredeti alakjukhoz. Jáfet fiai ezek: Gomer, kiről a galatákat, a későbbi gallokat nevezték el, akik Franciaország népe, Priamos első trójai király fiának, Parisnak fia, Francio után kapták ezt a nevüket; Trója pusztulása után először Pannóniába jöttek, melyet hajdan, Nagy Sándor idejében, Felső-Görögországnak neveztek, erős várost alapítottak Syccan hegye alatt, az Ister folyamánál, melynek német neve Duna; Syccan hegyéről a várost Syccambriának hívták és négyszáz esztendeig időztek itt Krisztus megtestesülése előtt; végül a keleti népektől való féltükben átköltöztek nyugatra, és a Szajna vidékét foglalták el, ezt nevezték el említett vezérükről, Francióról, Franciaországnak, fővárosukat pedig Párizsnek, ama Francio apja után. Jáfet második fia Magóg; Jeromos szerint ettől származnak a szittyák; Madairól nevezték el a médeket; Javántól származnak a görögök,

ezért nevezik héberül Görögországot máig Janánnak; Tubáltól erednek a spanyolok; Mosochtól a kappadóciaiak -- erről nevezig mind a mai napig Mazekab városukat; Thyrastól kapták nevüket a trákok. Gomer fia: Asszenek, a trójaiak őse; Javan fiai: Eliza, akiről előbb az elizeusok kapták nevüket, utóbb az aeolok; és Tarsis, akitől Cilicia népe ered, ezért nevezik fővárosukat Tharsusnak: ott született Pál apostol, amiképpen megvan írva az Apostolok Cselekedeteinek huszonegyedik fejezetében. Továbbá: ezek szigetekké különültek el az egyes vidékeken, mindenik a maga nyelve szerint. Ezt itt előre mondjuk, mert csak később történt, a nyelvzavarodás idején. Kám fiai: Kus, róla nevezték el az etiópokat, mert héberül Etiópiát Kusnak hívják; Mezarim, akiről az egyiptomiakat, mert Egyiptomot héberül Mezarimnak nevezik; Phuttól erednek a sibiek, kiket előbb phutoknak hívtak, onnan mind a mai napig a Phut folyó neve; Kánaánról nevezték el a kánaániakat, akiknek földje később Izrael fiainak adatott. Kus fiai azután: Saba, akiről a sabeusok kapták nevüket; Evilattól származtak a gaetulok; és Sabatha, a sabathenusok őse" /7--8/.

Kétségtelen, hogy a leszármazás maga a Biblia szövegén alapul /Mózes első könyve X, 1--12/, de ezeket a névmagyarázásokat a Biblia már nem tartalmazza. A középkori krónikaírók terjeszthették el ezeket, s hatottak a Képes Krónia szerzőjére is, ha nem is oly nagy mértékben, mint Anonymusra. Magyar helynévmagyarázat már jóval kevesebb található ebben a munkában, mint a Gesta Hungarorumban. Lássuk azonban ezeket sorban!

"Amikor megértették a hunok, hogy az ellenségeik elvonultak, visszatértek a csatatérre, és szittyák szokás szerint illendően eltemették társaik és Keve kapitány holttestét -- úgy gondoljuk -- az országút mellé; ott díszes kőbálványt emeltek, azt a helyet, azt a vidéket elnevezték Keveházának" /13/.

„E helyről [ti. Bázeltól] továbbhaladt a Rajna mentén, ostrom alá vette Argentina /Strassburg/ városát, melyet addig

egy római császár sem tudott megívni: maga Attila megívta, falait több helyen lerontotta, hogy bárki szabadon, nehézség nélkül bemehetett oda, s keményen megparancsolta, hogy ezt a falat az ő életében fel ne építsék, s hogy ezt a várost ne Argentínának, hanem Strassburgnak nevezzék ama sok útról, melyeket ő a falon nyitott" /16/.

"E hunok [akiket Attila a Pireneus-félszigetre küldött] közül többeket kapitánynak rendeltek, ezeket a maguk nyelvén spánoknak nevezték, róluk kapta nevét azután egész Ispánia" /17/.

"Udvar tartván [ti. Attila], elvonult onnan [ti. Eisenachtól], bement a pannoniai Sicambria városába, ahol is saját kezével ölte meg öccsét, Budát, és tetemét a Dunába vetette; mert amíg Attila a nyugati tájakon időzött, öccse az uralkodásban áthágta a kiszabott határokat, ugyanis Sicambiát a maga nevére nevezte el Budavárának. És ámbár Attila király a hunoknak és a többi népeknek megtiltotta, hogy az a várost Budavárának nevezzék, hanem Attila fővárosának nevezte, a tilalomtól megrettenő germánok Eccylburgnak nevezték, ami annyi, mint Attila fővárosa, a magyarok azonban nem törődtek a tilalommal, és Óbudának hívják és nevezik mind a mai napig" /18/.

"Miután a somnium a mi nyelvünkön álom, s ama fiú származását álom jövendölte meg, ezért nevezték Álmosnak, ..." /26/.

"Itt [ti. Erdélyben] hét földvárat építettek, ott őrizték feleségeiket és jószágaikat; egy ideig ott maradtak, azért nevezik azt a részt a németek a mai napig Siebenburgnak, vagyis Hétvárnak" /26/.

"A második kapitány Szabolcs volt, tőle származott Csák nemzetsége; mondják, ama mezőségen és helyen telepedett meg, ahol most Csákvára fekszik pusztultan. Ezt a várat Szabolcs kapitány alapította, halála után azonban Csák atyafiságával és családjával a maga nevére nevezte; előbb ugyanis Szabolcs várának hívták. Szár László fiai, András, Béla és

Levente idejében ezt a várat a magyarok egyetértő akarattal rontották le" /29/.

"Elsőnek Deodátus jött be az apuliai sanseverinói grófok nemzetségéből, ő alapította és szerelte fel a tatai monostort. Szent Adalbert prágai püspökkel együtt ugyanis ő keresztelte meg Szent István királyt; ezért adta annak a monostornak a Tata nevet, mert Szent István király tiszteletből nem nevezte őt nevéen, de tatának hívta; ki is vészett Deodatus neve, de megmaradt Tata; ezért nevezik így ama monostort is" /33/.

"Bót nemzetsége, amelyből altenburgi Konrád származott, András király fiának, Salamon királynak idejében jött Pannóniába. Ezt Ernestnek hívták, csak azért kapta a Bót nevet, mert Konrád császár és András meg Salamon királyok közt követ volt. Bót ugyanis németül ugyanazt jelenti, mint latinul nuncius [küldött]" /34/.

"Buzád nemzetségéről kell szólnunk: ezt a nemzetséget István király, II. Béla fia hozta be Magyarországra, hogy a nevezett király segítségére legyen. Az orlamundi grófból való. Hadolchnak hívták azt, aki először jött, fia ugyancsak Hadolch meg Arnold; tőlük ered Buzád bán. Itt ugyanis nem tudták kimondani: Hadolcs, hát hasonlatosan mondták: Haholt" /35/.

"És mondá [Péter király]: »Ez a név: Magyarország, abból származik: Nyomorország, hát hadd nyomorogjanak « " /49/.

"Ama napon véghetetlen sokaságú német vészett el azon a helyen. Ezért annak a helynek az ő nyelvükön mai napiglan Verloren-Bayer a neve, a mi nyelvünkön pedig Vessz-német" /54/.

"A többi [német] a magyarok irgalmából megszabadult a halál torkából, visszahagyta sátrát, pajzsát, elhajigálva minden felszerelését, és oly gyorsan futott vissza Németországba, hogy hátra se nézett. Ezért azt a helyet, ahol a németek olyan gyalázatba estek és pajzsukat elhajigálva megfutottak, Vértés hegyének nevezik mind a mai napig" /64/.

"A Szent Megváltó monostorában temették el, melyet maga épített azon a helyen, melynek neve Szögszárd. Merthogy Béla szögszínű volt és szár, azért nevezte el Szögszárdnak, a maga állapotáról, monostorát" /70/.

"Géza, László és Ottó hercegek azonban és mind a velük levő magyar sereg Vác táján állapotodott meg. Nagy erdőség volt ott, senki sem lakott benne, csak egy Vác nevű, szent életű remete. Erről nevezte el utóbb Géza herceg a várost, amely ott épült" /84/.

"Magas termetű volt, miképp neve is nagy. Mert hogyha nevének értelmét fejtegetjük: Ladislaus -- azt jelenti, hogy istenadta dicsőség a népnek. Laos népet jelent, dosis pedig adományt. Nevének első szótagja: laus--dicsőség" /93/.

"A király [ti. László] ezután mind egész hadával hálát adott a nagy győzelemért a mindenható Istennek, aki kiragadta őket ellenségeik kezéből; a folyót elnevezte Pogádinak, mind a mai napig a pogányokról van a neve" /97/.

Mivel a továbbiakban, már nem találni névmagyarozatokat a Képes Krónikában, valószínű, hogy a föntieket sem maga Kézai teremtette, hanem forrásaiból való átvételek. Maguk a magyarozatok mélyebbre ható elemzést nem érdemelnek, számbavételük azonban talán mégsem értelmetlen: a névkutatók számára is mondhat újat.

H. M.

Humoros névtudomány

A névtudomány és annak is elsősorban névfejtési területe az, amely leginkább találkozik a nagyközönség érdeklődésével. S a nagy csábításnak éppen olyan kevesen tudnak ellenállni, mint a néhai debreceniek, akik a bekötött állú Csokonainak lépten-nyomon ajánlottak valamit a fogfájásra. Ebből állapította meg bohémlelkű költőnk, hogy Debrecenben a fogorvos a legelterjedtebb mesterség.

Nyelvtudósunk, Zsirai Miklós "Óstörténeti csodabogarak" címen vitriolba mártott tollal adta történetét a téves vágányra futott óstörténeti rokonság-keresésnek, érintve benne a hibás helynév-magyarázatot is /In: Ligeti, A magyarság óstörténete. Bp., 1943. 266--89/.

Közel 50 év távlatából -- Zsirai tollára illő -- hivatásos névfejtő, rokonság-kereső emlékét idézem a múltból, a szelíd humor fátylával borítva a szomorú valót, intő például a ma is jelentkező utódoknak derűt hozva folyóiratunk komoly lapjaira.

Az akkor még létező érkezési postabélyegző tanúsága szerint 1934. február 26-án 6 órakor érkezett a Pécs 1. postahivatal, majd a kézbesítő kezeibe "Tudomány Egyetem Nagyságos Igazgatóságának Pécs" lakonikus rövidségű címzéssel egy küldemény. Miután az egyetemen más igazgatóság nem volt, a Gazdasági Hivatalnak kézbesítették. A felbontás után -- a hivatal vezetője, aki nemcsak jó barátja volt Édesapámnak, hanem humorértésben régi együttműködő partnere -- "Illetékesség okából tisztelettel átteszem. Dr. K." felíráttal továbbította a pécsi egyetem ideg- és elmeklinika igazgatójának.

Így találtam meg a borítékot tartalmával -- közel 50 évi pihenő után -- Zsirai említett dolgozatának lapjai között. Gondolom, figyelemreméltó az az évtized is, ami a levél érkezése és Zsirai cikkének megjelenése között eltelt.

De lássuk tartalmát -- hiszen jőnevű tudósokra is történik hivatkozás:

Nagyságos Uram!

Mellékelt levelet tisztelettel küldöm, szíves megbírálás és hozzászólás céljából! Szíves visszaküldés kérésével!

Attila trónralépése 1500 éves évfordulója megünneplése alkalma levelem megírása közvetlen rugója, miután az 1500 évet 2500 évre akarom visszatolni!

A felsorolt állítások valószínűsítésére egyéb bizonyítékaim is vannak, még pedig magában az Ószövetségben, Ázsia térképén, Nagy Magyarország térképén, a magyar történelemben, meg népmeséinkben! Felsorolásukat kívánatra vállalom!

Ha Donáth-bácsi a római pápához fordult az ő felfedezésével: -- én a magyar egyetemekhez fordulok, csupán azért, mert a római pápa őszentsége aligha tud -- magyarul! Magyar, különösen pedig a göcsei tájszólás ismerete nélkül a dolog érdeméhez alaposan hozzászólni nem lehet! Amint ezt nekem a R. Soprintendenza Per Le Antichità D'Etruria, Firenze igazgatója Antonio Minto "Con distinti saluti" megírta.

Kiváló tisztelettel

S.B. Bp., II., Fő u. 66. I. 16.
1934. II. 24.

A nagy felfedezést a csatolt levél tartalmazza:
Nagyságos Szabó Miklós, igazgató úrnak, Budapesten.

Mellékelten küldök egy fényképet sajnos ez nincsen meg R. C. , melynek rovás-írása állítólag etruszk! -- Szerinte - magyar!

Nápoly mellett, Capua di Vetere mezején talált, a berlini Nationalmuseumban őrzött sírkő felírása, a firenzei etruszk kongresszus megállapítása, és latin betűkkel átírása a következő: "ISVEI TVLE ILUCVE ILVCPEA PAISH AN TI AA VUS TA HIVS NUNTHEAV"!

Ez az állítólagos etruszk felírás -- magyar!

Magyar ez : /héber szöveg/ Dán. 5,25.

Magyar ez : / " / = Élőhím !

Magyar ez : Himalája = "Élő - hím - alja"! -- Hím - élő - alja! Ural = Úr - alj = Úr alja, Hegyalja, Kemenes alja, Mecsek alja, berek alja, kertek alja mintájára! Ural altai nyelvcsalád = Úr - alja - altáji nyelvcsalád!

Magyar ez : /héber szöveg/ = Árpád Kir.II.18, 34 stb.

Magyar ez : Dsungaria /Tibet éjszaki részén, Kinai Turkesztánban/ Hungaria, Hungary, Hongrie, Ungheria, Ungarn, Unkari Hun karok országa!

An - Kar - a /An - G - óra/ !

Dr. Jakubovics Igazgató úr ajánlatára írtam e levelemet:

- 1./ az etruszkologia előbbrevitele,
- 2./ a magyar dicsőség,
- 3./ a magyar tudás,
- 4./ a magyar ősiség /2500 éves történet és a Biblia, a héber nyelvészet írásos bizonyítéka/,
- 5./ Attila 1500 éves trónralépése megünneplése,
- 6./ ennek propagálása céljából ilyen célú bélyegsorozat kibocsáttatása céljából!

Nem érdeklődés esetében ezt az írásomat tisztelettel visszakérem!

Kiváló tisztelettel
aláírás sk.

A levelet -- derűt hozó sorai mellett -- komoly szándékkal is közlöm. Nap mint nap tapasztaljuk, hogy Kiss Lajosnak -- immár második kiadásban megjelent -- kitűnő munkája ismeretése címén /?/, nem kímélve a klisékészítés költségeit sem, hogy bemutatassák a könyvet ábrában is, napisajtónk cikkeket közöl, belerekkentve az egyéni névfejtéseket, s egy enyhe oldalmondattal megkérdőjelezve a szótárban foglaltakat.

Érdemes lenne figyelni erre a felpezdülésre, mielőtt -- Zsirai szavaival élve -- az "iparigazolmányos nyelvészek" fáradságos, értékes és tudományos munkássága nagyközönségünk érdeklődő része előtt elhomályosul.

A közölt levél írója nem tudja, mit beszél. Emezek tudják!

REUTER CAMILLO

A tico, avagy egy különleges névadási forma

Közép-Amerika "banánköztársaságai" között különleges helyet foglal el az "Amerika Svájcának" nevezett Costa Rica, amelynek területe 50900 négyzetkilométer, lakosainak száma 2,3 millió. Erről a számunkra kevéssé ismert országról olvashatunk Balázs Dénes új útikönyvében /Vándorúton Panamától Mexikóig, Gondolat, Budapest, 1981/. Névtani szempontból is figyelemreméltó adatokra bukkanhatunk művének olvastán. A Costa Rica-iakat -- spanyol nyelvűek lévén -- az irodalmi nyelvben costaricense-nek hívják, bár magukat csak costarricense-nek nevezik. Közép-Amerika-szerte él azonban egy sokkal elterjedtebb elnevezésük, a tico. Ennek nőnemű változata szerepel közlekedési vállalatuk a Tica Bus nevében. Fővárosukban, San Joséban megjelenő angol nyelvű újságuk: The Tico Times. Costa Ricában évente megválasztják az év szépségkirálynőjét, a Tica Lindá-t.

Honnan ered a tico elnevezés? Balázs Dénes ezt is megtudakolta. Vendéglátója, Berta néni "népi" magyarázattal szolgált. A momentico 'pillanatocska, kicsi pillanat' szóból származtatja, amely nevezetes szavajárása az itteni embereknek. A Costa Rica-iak igen gyakran használják a szó végi kicsinyítő képzőt, amiért is szomszédaik rájuk ragasztották ezt a becenevet. S hogy a Costa Rica-iak mennyire nem veszik ezt a szót gúnynév számba, bizonyítják fenti példáink.

Berta néni magyarázata nem elégítette ki utazónkat /hiszen a spanyol kicsinyítő képző -ico, a t pedig a szótőhöz tartozik/, ezért a Costa Rica-i egyetem nyelvészprofesszorához, Jack L. Wilsonhoz fordult, aki röviden így foglalta össze a tudnivalókat /a könyv jegyzetanyagban közli a 102. ol-

dalon/: "A spanyol nyelv szokásos kicsinyítő képzője hímnemben az ito, nőnemben az ita. Példák: camino /út/ -- caminito /utacska, ösvény/, mesa /asztal/ -- mesita /asztalka/. Régebben gyakori volt a cito, cita forma: hombre /ember/ -- hombrecito /emberke/, mujer /asszony/ -- mujercita /asszonyka/. Ugyancsak múltbeli maradvány az ico, ica képző, amely a t végződésű szótövekhez járul. Ilyen az említett moment-o /pillanat/, ebből lett a moment-ico /pillanatocska/. A spanyol nyelvben előfordul a kicsinyítő képzők halmozása. Ilyen alakzatok például az előbbi szavak felhasználásával: momentitico, hombrecitico, mujercitica, caminitico, mesitica. A Costa Rica-iak nyelvjárásában ezek a formák -- más spanyol tájnyelvekkel szemben -- sokkal gyakoribbak, ezért az a spanyolul beszélő számára különösen feltűnő. Innen ered tehát a tico elnevezés. Megjegyzem, hogy a Costa Rica-iak természetéhez tartozik a kedveskedés, babusgatás és a becézgetés, ami nyelvükben a kicsinyítőképzős szavak gyakori használatával jut kifejezésre."

Mindehhez magyar nyelvészeti szempontból annyit tehetünk hozzá, hogy ezt a fajta szóalkotási módot a magyar nyelv is ismeri, és szóvég-megelevenedésnek /adaptáció, ráértés/ nevezi. A névtanból példának hozhatnók az Erzsébet ~ Erzsike ~ Erzsóka példáját. Az Erzsóka becenév esetében ugyanis szintén -- a Costa Rica-ihoz hasonlóan -- kicsinyítőképző-halmozásról beszélhetünk. Ritka, de termékeny kicsinyítő képzőnk az -ó/ő /pl. Kat-ó, Jan-ó, Sany-ó, vagy vezetékneven: Sebestyén Sebő/. Ezt találjuk az Erzs-ó becenévben is. A -ka/ke közismert, gyakori kicsinyítőképzőnk. Az Erzsóka becenévből szóvég-megelevenedéssel keletkezett Zsóka nevünk.

Ezek után bizony szívesen megismerkednénk azzal a néppel, amelyik "kicsinyítőképzős" külső elnevezését maga is szívesen használja, s egyébként is a világ számos dolgát becézve-kedveskedve nevezi. Így valószínűleg kevesebb az erőszakra való hajlam, és a több az esély a megbékélésre, s a föltörő indulatok csírájában való megfékezésére.

BALÁZS GÉZA

Ha találós kérdések rovata is lenne a Névtani Értesítőnek, akkor ott közölnék az alábbi részletet egy írásból, azzal a kérdéssel, hogy vajon hol jelenhetett meg, találják ki! Mivel ilyen rovat nincs, a végén eláruljuk mi. Reméljük, meglepődnek.

"Alag, Algyó, Baglyasalja, Bazita, Bánhida, Becefa, Bódé, Bodvica, Borsosgyőr, Bot, Cup, Csácsbozsok, Dab, Ebergény, Erdőhát, Égenföld, Felnémet, Finke, Fűztű, Görbő, Gyirmót, Gyón, Hámor, Henész, Herény, Hobol, Hörnyék, Jánosd, Kámon, Kisbattyán, Kisfalud, Kispöse, Kuldó, Kútfej, Ladomány, Maconka, Magyarürög, Mátyásháza, Megyefa, Monyorósd, Nagyláng, Nyírszőlős, Ondód, Palatinca, Perint, Péntekfalu, Piszke, Rábakecskéd, Rácváros, Sári, Seregélyháza, Szirma, Szőgye, Szölled, Tápé, Toponár, Újkóvár, Végardó, Vitka, Vörösberény, Zsibót -- fejfáról olvasott nevek, egy süppedő, régi temetőben. Valaha volt faluk, néhány név még ismerősként cseng, de a többsége mintha nem is Magyarországon lett volna valaha. És néhány új sír a temetőben: Gyűrűfű, Iharkút, Kisújbanya, Rudabányácska, Széphalom..."

"A fent felsorolt, eltűntnek nyilvánított faluk egy része a valóságban él és virul, csak éppen valamelyik más faluba, városba beleolvastva. Például az a híres Tápé. [...] Amit a Tisza sokszorosán nem tudott megtenni, megtette azt a Közigazgatás egyetlen tollvonással: letörölte Tápét a térképről."

"Hasonló sorsra jutott Széphalom is, Kazinczy sasfészke, bekebelezte Sátoraljaújhely. Erről is írtam már egyszer, s akkor a miskolci Déli Hírlap rámdörrent: »Széphalom maradt« című glosszájával. »A megyei tanács titkárságától tudjuk, hogy Kazinczy emlékének tisztelegve, település-résznevként

-- Sátoraljaújhely--Széphalom címen -- él tovább.« Legmodernebb variáció egy falu elátkozására: legyen belőled település-résznév!"

Nem névtani vagy nyelvészeti szakfolyóiratban, még csak nem is a Honismeretben jelent meg a fenti szövegrész, hanem a Ludas Matyi 1983. évi évkönyvében /95/, Radványi Barna tollából. A kétrészes cikk /21--4, 93--5/ nemes indulatából tanulhatnánk mi, névtanosok is.

- hm -

Sumer-magyarológia a névtanban

Örülhetnénk, hogy a kanadai névtudományi folyóiratban /Onomastica, Ottawa/ magyar szerző cikke is megjelent. Örömmünkbe azonban beleszúr a gyanú fullánkja, mihelyt a közlemény címét elolvassuk: Michael Nogrady, Toponymy, the Key to Establishing the Extent of the Area Populated by People of Sumerian Origin /No. 52 [1977. dec.], p. 12--24/. Gyanunk igazolódik, ha elolvassuk a folyóiratszám felét elfoglaló cikket. A szerző a folyóirat szerint /katonai/ térképész. Aligha van fogalma a nyelvtörténetről és a névtudomány eddigi eredményeiről. A folyóiratnak sem válik dicsőségére az iromány közlése.

Bevezetésében abból indul ki, hogy a sumerok nyoma i. e. 1800 körül megszűnik Mezopotámiában. Szerinte nehéz föltenni, hogy egy ilyen magas műveltségi fokon álló nép elviselte volna más népek uralmát, és föladta volna önkormányzatát. A sumerok nem voltak semiták, ismeretlen helyről vándoroltak Mezopotámiába. Mikor hatalmuk meggyengült, visszavonultak eredeti szállásterületükre. Ott helynevekben nyomot kellett hagyniuk.

Egy Sir Leonard Wooley nevű régész középkéleti ásatásai nyomán a szerző /M. Nogrady/ így nyilatkozik: "Jelentős hasonlóságokat vettem észre a sumerok és mai magyarok életmódjában,

logikájában és nyelvében /! K. B./... Mikor kutatásaimban előrehaladtam, nyilvánvalóvá vált, hogy mások is, -- főképp nyelvészek és régészek -- hasonló megfigyeléseket tettek" /13/". /Tapasztalataim szerint tudós nyelvész egy sincs a "mások" között. K. B./

Annak bizonyítására, hogy a magyarok ősei Mezopotámiában éltek, a következő módszert használta a szerző: "Ezért találomra tíz iráni helységnevet választottam ki, és összehasonlítottam a Kárpáti medencében előforduló nevekkel. A tíz névből kettőnek nincs semmi hasonlósága. Kettő teljesen azonos, hat pedig két különböző egytagú szóval kezdődik".

Elég különös bizonyítási módszer. Érdekes az is, hogy a magyar nyelv mezopotámiai eredetének bizonyítására éppen iráni helységneveket választ ki, holott tudomásom szerint valamennyi sumer emléket a mai Irak területén ásták ki. /Azt egy térképészről nem merem föltenni, hogy esetleg a két hasonlóan kezdődő nevű és e sorok írásakor még egymással háborúskodó közelkeleti állam nevét cserélte volna össze./

M. Nogrady megállapítja, hogy Magyarországon 35 község /közülük egy város/ viseli a Nyír- előtagot. Ezeket felsorolja, megadja helyzetüket szélességi és hosszúsági körök szerint /nemhiába térképész/, majd szótagolja /elemekre bontja?/ őket. Talán a könnyebbség kedvéért az iráni helység nevét csak arab írással közli. A tökéletes hangtani egyezést nem tudom eldönteni. A Fischer Lexikon sorozatában a "Sprachen" /szerk. H. F. Wendt/ c. kötet 215. lapjáról úgy látom, hogy az iráni nyelvben nincsenek palatalizált mássalhangzók. Az -- úgy látszik -- nem zavarja a szerzőt, hogy az említett magyar helységek nagyobb része csak a 17. században vagy jóval később kapta meg a Nyír előtagot, és az sem, hogy Nyírkáta 1955-ig Gebe "névre hallgatott". Századunkban alakult ki Nyírszőlős és Nyírtelek neve is.

A következő "egyezés" a magyar és az iráni Herend. Ha a magyarban az -nd végződést levágjuk /még jó, hogy a végződést!/, marad a here. Ennek már van a magyarban értelme.

Ha az iráni Keredzs, Kerend, Kerman szavakból is levágjuk a végződést, marad a ker. Ennek sincs ugyan az irániban értelme, de "ez a magyar kör szó eredeti sumer alakja" -- ismeri föl a szerző. Ez fordul elő szerinte a Körmend, Környe, Körös-ladány helységnevekben. A keringő és kerít szavakban ker az ejtése. Ebből származnak a Kerkateskánd, Kerta, Kereki, Kerepes, Kerecsend, Kerecseny, Kérékteleki, Kercaszomor, Kerkás-kápolna és Kerkakutas helységnevek /milyen szépek az -ösladány, -kateskánd, -eki, -ecsend, -ékteleki, -caszomor, -kás-kápolna és -kakutas második tagok/.

Az utolsó megfelelés a magyar szer, valamint az iráni Szeravan, Szereszkend és Szerkes. A magyar gyógyszer, szerszám, /torna/-szer, szer /épület és település/, szertartás alapján kikövetkezteti a szer szó alapjelentését. Ez olyan szép, hogy le sem merem fordítani, nehogy egy árnyalat is kimaradjon: "These words suggest that the original meaning of "szer" may have been the act and means of accomplishing something and the accomplishment itself" /21/. A Szeripuszta, Szergény, Szeremle, Szerencs, Szerednye, Szerep, Szerecseny tartoznák tehát ebbe a sumer-magyar-iráni helységnevcsoportba.

A cikk végén térképen látható az említett helységnevek elhelyezkedése. A következő tanulsággal zárul: "Ez a rövid tanulmány bemutatja azonos vagy hasonló helységnevek létezését 2000 mérföldre egymástól, olyan országokban, amelyekben alapvető különbség van a két beszélt nyelv közt". /Csak mellékesen említem, hogy az iráni -- taláalomra kiválasztott -- helységnevek többsége kurd, azerbajdzsáni és arab nyelvterületre esik, noha valóban Iránhoz tartozik K. B./." Az egyetlen elfogadható magyarázat az, hogy a névadó nép ugyanazt a nyelvet beszélte.

Mivel az írott történelem nem ad rá magyarázatot, hogyan történhetett ez meg, nagyobb mértékű kutatás szükséges hozzá, hogy kitöltsük az űrt."

Ímígyen a szerző. Forrásai egyébként: C. L. Wooley, F. Badiny-Jos /Buenos Aires/, S. Nagy /Toronto/ és J.-A. Gobineau. Az első forrás csak a sumerokról, az utolsó csak Iránról szól. Amint látjuk, a magyar névtan eredményeiből egy szemernyi ismeretre sem tett szert.

Ha a szerző módszerét következetesen végigvinnénk, azaz kiírnánk mai térképekből a Nyír-, Her-, Kör- ~ Ker- és Szer- helységneveket, ide sorolhatnánk a többi Kerkával és Körössel kezdődő helységneveket is. De miért szorítkozzuk csak a Kárpát-medencére és Iránra? Íme találomra egy lista: Nirmal /India/, Nirob /SzU./, Nirun /Irán/, Hereford /Anglia és USA/, Herefoss /Norvégia/, Kerala /India/, Kerong /Ausztrália/, Kerema /Pápuaföld/, Kerkyra /Görögország/, Seria /Brunei/, Sernai /Görögország/, Serowe /Becsuanaföld/, Serpa /Portugália/ stb. Micsoda szédítő távlatok!

K. B. T.

Hogy hívták Germanus Gyulát?

Magyarországon és a tudományos világban természetesen Germanus Gyulának. Jeles orientalistáknak még további két neve is volt. Törökországban így hívták: Nedsib Fikri. A névadásról ő maga így nyilatkozik: "Nekem is jutott egy török név. Keleti tanulmányaim során több cikket írtam a pesti napilapokba, de féltem saját nevemmel megjelentetni, és a Nedsib Fikri álnévet írtam alájuk. Ez egy török író neve volt, és magyarul azt jelentené, hogy "Nemes Gondolkozó". A rég elhunyt török eredeti bizony nem álmodhatta sírjában, hogy neve alatt magyar cikkek jelennek meg Budapesten" /A félhold fakó fényében,

Táncsics Könyvkiadó, 1958., 21/. Magyarországon tehát ez álnév /érdekes módon nem szerepel Gulyás Pál: Magyar írói álnévlexikon című művében/, Törökországban pedig valóságos neve volt, hiszen így szólították ifjú-török társai, barátai, sőt letartóztatásakor még a rendőrtiszt is /i. m. 46, 53, 81, 128/. Az arabok között már Abdul Karím volt a neve. Az érdekessége az, hogy ezt a nevet Indiában választotta magának. E névadásról így ír: "Az én nevem Abdul Karím, a "kegyes Isten szolgája" lett. Nem atyám súgta fülembé, mint ahogy az újszülöttnék szokták, hanem szabad választásomra bízták. Én azért választottam, mert úgy éreztem, hogy ez a név felel meg legjobban egyéniségemnek, mivel Allah kinyilatkoztatását nemcsak a távoli Európa tudósainak elvonatkoztatott rideg szemüvegén át szemléltem, hanem úgy akartam átérezni, ahogyan azt azok fogják fel, akik benne élnek" /Allah akbar!, Szépirodalmi Kiadó, 1968., I, 57/.

CHAUVAL REGIME

Miskolc nevének eredete?

A Herman Ottó Múzeum /Miskolc/ 1976-ban kiadta a Borsodi Kismonográfiák sorozat 2. kötetként BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történeti-orvosi helyrajza című /1782/ könyvecskéjét magyar fordításban. A 3. § /12. oldal/ foglalkozik a város nevével is. Három megoldást ad: 1. "Méz-kólts, azaz mézes kulcs vagy mint olyan, amelyik mézet hoz, azért, mert itt egykor méz-kereskedelem korlátlanul virult". 2. "Vagy ebből a német eredetű ket-tős összetételből származik: mist-koth, arra utalva, amilyen volt ez a város, amikor a Szinva kanyaraiból még nem volt rendszer medrébe kényszerítve, és piszkos iszaptól akadozva folyt, vagy amilyen ma, mikor az esőtől öntözött utcákon bokáig ér a sár". 3. "Vagy valamelyik halhatatlan űs adta a nevét a ma-

KRÓNIKA

Kálmán Béla 70 éves

Kálmán Béla 1913. február 28-án született a Sopron megyei Lakompakon nyolcgyermekes családban. 14 éves volt, amikor elvesztette édesapját, és a támasz nélkül maradt család csak nagy nehézségek árán tudta a gimnáziumi tanulmányok folytatásához az anyagi feltételeket megteremteni számára. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte magyar-francia szakon. Tanárai közül különösen Gombocz Zoltán volt rá nagy hatással, az ő ösztönzésére kezdett nyelvészettel foglalkozni. 1936-ban szerzett diplomát, majd ezt követően különböző gimnáziumokban tanított. A háború, a katonáskodás és a hadifogság évei után a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának dékáni titkára lett, de közben megbízott óraadóként nyelvészetet is tanított. 1949-től három éven át a Nyelvtudományi Intézetben dolgozott. 1952-ben nevezték ki a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének professzorává. Tudományos munkásságáért 1973-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1982-ben rendes tagjává választották.

Bár már professzori kinevezése előtt jelentős nyelvtudományi munkásságot végzett, tudósi pályája Debrecenbe kerülése után teljesedett ki. Nemzetközileg is elismert szaktekintélye a finnugor nyelvtudománynak: tanulmányok tömege, szövegek közlé-

sek, egyetemi tankönyvek, a hazai és nemzetközi konferenciákon való aktív részvétele mutatják ez irányú érdeklődését, tevékenységét.

De a finnugrisztika mellett is mindig talált időt kedvelt területének, a magyar nyelvjárásoknak a kutatására. Ő írta a tárgy egyetemi tankönyveit, egyik legaktívabb gyűjtője volt a Magyar Nyelvjárások Atlaszának. Emellett szöveg- és tájshóközlések, munkamenetleírások, tudománytörténeti és kutatásmódszertani összefoglalások is születtek tollából. Jelentősek magyar nyelvtörténeti és leíró nyelvészeti kutatásai is.

Kálmán Béla munkásságában fontos helyet foglalnak el névtani tárgyú művei. Az 1948-ban írt "Négyes név a Komárom megyei Martosról" /MNy. XLIV, 156--7/ és a "Tulajdonnevekből lett köznevek /Msn. XVII, 90--1/ c. tanulmányai jelzik, hogy igen korán "felfedezte" a maga számára a nyelvtudománynak ezt a sajátos területét. Névtani témájú dolgozatai a hatvanas évek elejétől szaporodnak meg igazán. "A XVI. századi jobbagyneveinkhez" /MNyj. VII, 23--43/, "Az álnév" /Alföld 1962/1. 141--5/ c. cikkei, névtani kötetek ismertetése stb. jelzik ezt a fokozott érdeklődést. Ilyen előzmények után jelent meg 1967-ben "A nevek világa" /Gondolat Kiadó, Bp., 252 l./ c. önálló ismeretterjesztő műve. A magyar és nemzetközi névtani kutatások eredményeire támaszkodó kötet sok új eredményt is tartalmaz. A könyv a tulajdonnevekről szóló általános elméleti bevezető után két nagy fejezetre tagolódik: a személynevekre és földrajzi nevekre. A személynevek fejezetében nemcsak a magyar, hanem a külföldi személynévadás legfontosabb jellemzőit is tárgyalja. A földrajzi nevek között az ország- és tartománynevek, népnevek, víznevek, hegynevek, helységnevek, utcanevek és dűlőnevek kategóriáit különíti el. Szól még a földrajzi nevek változásáról, az irodalmi helynévadásról, a földrajzi nevek kutatásának történetéről és a magyar személynévkutatásról. A befejezésben felsorolja a legfontosabb szakirodalmat, és mutatót közöl a tárgyalt nevekről. Gazdag mondanivaló-

ját nem fölényeskedve, hanem világos, közérthető stílusban fogalmazza meg. A tartalomnak és formának ez a szerencsés összhangja a magyarázata a könyv nagy népszerűségének. Tudjuk, az első kiadás 3850 példánya szinte hetek alatt elfogyott, ezért a kiadó még kétszer, 1969-ben és 1973-ban is kiadta a művet. 1978-ban pedig megjelent a könyv helyenként módosított angol nyelvű változata is /"The World of Names", A Study in Hungarian Onomatology. Bp., 1978/. Jelentőségéről ezt írja egyik méltatója: "Tudományunk megismertetése a külfölddel, eredményeinek népszerűsítése különösen fontos és hasznos. Ezt vállalta és valósította meg Kálmán Béla angol nyelvű könyve..." /HAJDÚ MIHÁLY, NyK. LXXXI, 441/. -- A kötet munkálataival párhuzamosan megszorodtak a szerző egyéb névtani jellegű cikkei is. A teljesség igénye nélkül soroljunk itt fel néhányat: "Helynévkutatás és szóföldrajz" /NytudÉrt. 58. sz. 344--50/, "A népetimológia helységneveinkben" /Nyr. XCI, 1--11/, "Amerikai magyar helynevek" /NytudÉrt. 70. sz. 42--5/, "Hogyan keletkeztek a helységnevek?" /LOK. XXX, 171--4/, "Buda vidéki helynevek a 18--19. században" /MNyj. XXII, 51--70/, "Fejér megyei helynevek a 18--19. században" /uo. XXIII, 58--95/, "Vezetékek és történelem" /NytudÉrt. sz. 9--13/, "Madárnévi eredetű helynév-e a Ludvég?" /uo. 6. sz. 46--8/.

Kálmán Béla névtani munkásságát méltatva nem feledkezhetünk meg tudományos ismeretterjesztő tevékenységéről sem. Ünnepeztünk róla köztudott, hogy egyik legfáradhatatlanabb előadója a Magyar Nyelv Hete országos és Hajdú-Bihar megyei rendezvényeinek. Ezeken szívesen beszél a névtudomány egyes kérdéseiről is, mindig érdekesítően, lebilincselően. De a különböző folyóiratokban, heti- és napilapokban is sok névtani jellegű cikke látott már napvilágot.

Nem húzódik vissza a tudományos közélettől sem. A névtanósok nemzetközi szervezete /Internacional Centre of Onomastics/ magyar delegátusának tagjaként már többször képviselte a nemzetközi konferenciákon a magyar névtanósokat. Ott szerzett

tapasztalatairól nemcsak a szűkebb szakmai közvéleményt, hanem a nagyközönséget is tájékoztatta /"Névtani kongresszus Bernben", Hajdú-bihari Napló, 1975. márc. 7.; "A XIV. nemzetközi névtani kongresszus, Ann Arbor, 1981. aug. 24--29." MNy. LXXVIII, 243/. Mint a DAB Társadalomtudományi I. Szakbizottságának elnöke tekintélyét latba vetve segíti elő a Szabolcs-Szatmárban és Hajdú-Biharban folyó földrajzinévi gyűjtőmunkát, eredményeinek publikálását. Több névtani témájú szakdolgozat, doktori és kandidátusi értekezés irányítója, felkért bírálója. S ami a névtanostokat a legközelebből érinti: 1977-től, a Névtani Munkaközösség megalakulásától kezdve Kálmán Béla tölti be munkaközösségünkben az elnöki tiszteket. Tanácsaival, gazdag tapasztalatainak átadásával ily módon is tevékenyen segíti a névtudomány előrehaladását, a fiatalabb névtanos generáció szakmai fejlődését.

A magyar névtanosok őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntik a 70 éves Kálmán Bélát. Kívánunk neki nagyon jó egészséget, további termékeny esztendőket a névtan és az egész magyar nyelvtudomány javára.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Henri Draye 1911--1983

A nemzetközi névtudományt jelentős veszteség érte 1983. február 2-án: nem sokkal ez után vettük ugyanis a hírt, hogy a Nemzetközi Névtudományi Bizottság /az ICOS/ főtitkára, Henri Draye váratlanul elhunyt.

Nem látjuk már jellegzetes, magas alakját feltűnni a nemzetközi rendezvényeken és nem hallhatjuk többé előadásait, nem fordulhatunk hozzá többé tanácsért! Kifinomult, anekdotázó magánbeszélgetéseit sem élvezhetjük többé.

Henri Draye Leuvenben, Bonnban és Lipcsében folytatott egyetemi tanulmányai után 1934-ben doktorált a belga germán és román nyelvhatár etnolingvisztikai jelenségeiről írt munkájával. 1935 óta a Flamand Helynévkutató Intézet munkatársa, ami később felvette a Névtudományi Intézet nevet, természetesen a kutatás megfelelő kiterjesztésével. Ennek az Intézetnek lett 1966-ban igazgatója.

1969-ben kapta a megtisztelő feladatot, hogy álljon a Nemzetközi Névtudományi Bizottság élére, és hála fáradhatatlan tevékenységének, személyes kapcsolatainak a nevezett leuveni intézmény valóban a névtudományi kutatások nemzetközi "kohójává" tudott válni. A Bizottság folyóiratát, az Onoma című nagymultú folyóiratot kiegészítette gazdasági jellegű nehézségeiből, profilját megfelelően átalakította, korszerűvé tette. A nemzetközi névtudományi kongresszusok sikere -- legalábbis az utóbbi 15 év során -- nagyban múltott egyéni szervezőképességén.

Mi magyarok igen sokat köszönhetünk Henri Draye professzornak. A Onoma hasábjain állandóan helyet adott magyar névtudományi vonatkozásoknak. Szívélyes kapcsolatban állt Mikesy Sándorral és később Ördög Ferencsel, az Onoma magyarországi munkatársaival. Természetesen nemcsak azokat a magyar névkutatókat tartotta számon, akikhez levelezési, munkatársi viszony kötötte, mindenről, szinte mindenkiről tudott. Hazánkban folyó névtudományi kiadványokat jól ismerte. Folyóiratunk munkatársai közül is kevesen tudják, hogy a Névtani Értesítő 1. számát ő maga ismertette az Onomában /XXIII [1979] 174--5/. Elismeréssel adózott a más országokban is jóindulatú irígységgel szemlélt magyar megyei földrajzinév-gyűjtemények munkálatai szervezőinek és kiadóinak. Úgy vélte, hogy a magyar eredményeket nem szabad nemzetközileg elsikkadni hagyni, és legalábbis egy nagyobb szabású konferenciát kellene szervezni ezen eredmények nemzetközi megismertetésére, megvitatására.

1982-ben jelen volt az idén, 1984-ben Lipcsében megrendezendő 15. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus előkészítésén. Itt, expozéjában az "1984-i névtudományi kongresszus" megnevezés helyett kétszer az "1983-i névtudományi kongresszus" kifejezést használta, tévesen, majd humorosan megjegyezte, hogy "ha véletlenül harmadszor is 1983-at mondanék, kérem, gondoljanak minden további nélkül 1984-et". Nem gondoltuk volna, hogy ezt az általa talán tudat alatt ennyire került évszámot Ő már nem érheti meg.

Személyében a magyar névtudományt is pótolhatatlan veszteség érte; barátot, jóakarót veszítettünk el benne.

BÜKY BÉLA

SUMMARY

In the column Studies, Articles, Data (Tanulmányok, Cikkek, Adatok) L. SZEGFÜ^H examines the variations of a watername Sugovica, and finds out that the popular etimologies created the name of our time (XV. century: Ruhuz in Old Hungarian 'black, dark' in New Hungarian rüh [ryh] 'scab' = Slawonic suga [ʃuga] 'scab' + ica [itsa] diminutiv suffix > Sugovica). — C. REUTER writes on the rich placenames of the manuscriptal maps. — L. IVÁN gives local date to the verification of the origin of a Hungarian placename Kecel from the Turc qizil 'red'. — Z. NÉMETH publishes the placenames of a Hungarian habitation in Czechoslovakia. — A. BOGNÁR systematizes the types of Hungarian farm-names. — M. HAJDÚ examines the street names of the smaller settlements and he establishes that the scheme of them is more grey and monotonous than of the towns. — A. SZABÓ T. writes on the liquidation of the street-names homonyms in the way of the historical street names of Kolozsvár (Cluj). — L. PÉTER expounds the origin of the family name Szóráth which is very frequent at the settlement Szőreg and he derives it from the Old Polish ^{*}Swerad. — L. FÜLÖP systematizes the Hungarian married names in the XVI. century on the basis of contemporaneous letters. — K. CSIGE gives data to Petőfi's literary naming. — D. KOVÁTS examines the proper names of Zsigmond Móricz's works written before 1914. — Zs. J. PAPP gives the explanation of a personal name (Laci) which is frequently encountered in locutions.

— K. J. SOLTÉSZ methodizes with meticulous care the official names of the pedigree cats. — Gy. VIGA writes about the fruit names which are used under the Bükk mountain.

In the column Workroom (Műhely) E. FÖLDI writes on the social foundation of the official geographical names. — F. ÖRDÖG makes known the teaching of the onomatology on the university. — J. MÁTÉ enumerates the onomatological knowledges which are dociles in the secondary schools. — B. OROSZ writes on the possibility of the onomatological education in the elementary schools. — F. FARKAS makes known the onomatological researches in the Jászság (Jazygia). — L. MIZSER gives a bibliography on the onomatological manuscripts which are put in the library of the teachers' institute at Nyíregyháza.

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
Névkutató Munkaközössége

ISSN 0139-2190
ISBN 963 461 971 1

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
300 példányban
Felelős kiadó: dr. Pölöskei Ferenc
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 85154

